

Humanioras betydelse

— en idéskrift

Lovisa Brännstedt, Linus Salö
& Kim Silow Kallenberg (red.)

Humanioras betydelse – en idéskrift

Copyright 2024 redaktörerna och författarna, alla rättigheter förbehålls.

ISBN 978-91-989745-0-8 (tryckt)

ISBN 978-91-989745-1-5 (online)

Omslagsbild av Pelle Kronhamn

Tryckt av Media-Tryck, Lund 2024

Trycksak
3041 0903

Media-Tryck är ett svanen-
märkt tryckeri. Läs mer
om vårt miljöarbete på
www.mediatryck.lu.se

MADE IN SWEDEN

Humanioras betydelse – en idéskrift

Lovisa Brännstedt, Linus Salö, Kim Silow Kallenberg (red.)

1. Betydelsen av humanioras betydelse 7
Linus Salö, Lovisa Brännstedt, & Kim Silow Kallenberg
2. ”Vad tänker du på när du hör humanistisk vetenskap?” 21
Isak Hammar
3. Vad kan svensk humanistisk forskning lära sig av kung Arturs riddare? 29
Sofia Lodén
4. Ett större uppdrag 35
Sverker Sörlin
5. Humanistisk beredskap i en ny säkerhetspolitisk epok 45
Marie Cronqvist
6. Positiva humanister? Några reflektioner öfver de lärdas betydelser 51
Hampus Östh Gustafsson
7. Humanioras betydelse i den bästa och värsta av tider 59
Annelie Bränström-Öhman
8. Affiniteter i arbete – om humanioras artikulationsproblem i yrkeslivet 71
Elias Mellander
9. Varför våga lita på det omätbara? 77
Klara Müller

10.	”Excellent abroad” – intellektuella på hemmaplan <i>Urban Lundberg</i>	83
11.	Humaniora, digitalisering och öppen vetenskap <i>Coppélie Cocq</i>	95
12.	Om kärleken till det mänskliga <i>David Thurffell</i>	101
13.	Språkets vikt (eller vad ska vi med språkstudier till?) <i>Charlotta Seiler Brylla</i>	107
14.	Värdet av att fortsätta tala om humanioras värde <i>David Karlander</i>	115

1. Betydelsen av humanioras betydelse

Linus Salö, Lovisa Brännstedt & Kim Silow Kallenberg

Vad betyder ”humaniora”? Vad *betyder* humaniora? Se där, två frågor med lik ordalydelse men olik betoning och innebörd. Båda behöver diskuteras, vilket vi gör i denna idéskrift. Den handlar om humaniora, ett vetenskapsområde som står för en ansenlig del av svensk utbildning, forskning och samverkan. *Humanioras betydelse* har vi kallat skriften. Vad det ska betyda kommer vi till, men först några ord om vad vi har önskat åstadkomma och vilka tillvägagångssätt vi har valt.

Ideliga diskussioner behövs om humanistisk kunskap, humanioras samhällsroll och utvecklingstendenser samt om annat som rör områdets mål och mening. Vår förhoppning alltsedan idén om idéskriften föddes har varit att den ska ge näring åt den svenska humanioradiskussionen, med hopp om både tillväxt och förnyelse. En humanioradiskussion för vår tid, tror vi, bottnar i den kunskap och forskning som finns, beaktar värdet av spårbundenhet men räds inte de banbrytande och riktningsgivande perspektiven. Diskussionen ska vara offensiv, formativ, provokativ. Vi tror att självförståelse i kombination med omvärldskoll är en bra väg framåt för svensk humaniora. Kritik gör nytta men kverulans och resignation klarar vi oss utan. Det är uppbyggligt att ventilera idéer om framtiden, och åtminstone forskningspolitiskt är det gynnsammare att vara informerad än indignerad.

Vi har valt att inte själva författa bidragen, utan istället bjuda in ett antal svenska humanister och uppmuntrat dem att skriva tämligen fritt – dock idédrivet i konstruktiv anda – på temat humanioras betydelse, väl medvetna om att temat är mångsidigt och därmed vidöppet för många olika tolkningar, grepp och vinklar. Responserna var goda – skriften består av tretton kortare texter skrivna av författare från olika humanistiska ämnen.

Denna skrift är också en jubileumsskrift. År 2024 har nämligen tankesmedjan Humtank funnits i tio år, som ett samarbete mellan (numera) fjorton svenska lärosäten och med uppdraget att stärka humanioras roll såväl inom som utanför de akademiska institutionerna. Avsikten med skriften har dock inte varit att blicka tillbaka eller belysa det arbete som Humtank har gjort under det gångna decenniet. Istället har vi riktat sökarmot mot humaniora självt, för att därmed göra skriften till en del av Humtanks uppdrag: att oförtrutet påminna om vad vetenskapsområdet är och gör, och varför det behövs. En sådan diskussion – om gränser, värde, riktningar, potential, bidrag, betydelse och mycket annat – behöver ständigt stötas och blötas för att hållas ajour med samtiden. Naturligtvis ska vi inte bli historielösa, men vi behöver tillåta oss att vara visionära. Humanister är därtill en heterogen grupp och dessbättre inte enstaka – sannolikt inte heller om vad humaniora är, vad som utgör vetenskapsområdets betydelsefullhet eller om vitsen med att alls upprätthålla en diskussion om saken.

Med vår korta inledning till skriften hoppas vi kunna göra åtminstone någon rättvisa åt dessa spretiga förhållanden, för vi ser ingen mening med att försöka likrikta fältet – mångfald är en styrka. Och trots att fokus för skriften är humaniora och humanistisk kunskap vill vi gärna ha åtminstone något sagt om Humtank, jubilarerna. Det flätar vi in i resonemangen som följer.

Humaniora och humaniorastudier

Låt oss föreställa oss ett rum med tre forskare i. Den ene mäter elektrofysiologisk aktivitet i hjärnan hos internationellt adopterade som glömt sina förstaspråk. Den andre forskar om historiska förståelser av is och glaciärer. Den tredje studerar rumslighet i den ångermanländska litteraturen. De är alla humanister, men, kan man drista sig att undra, i vilket avseende? Hur hänger de samman förutom att de alla arbetar vid en humanistisk fakultet? Är samhörigheten vetenskaplig eller intellektuell, eller är den bara administrativ, giltig till nästa omorganisering? Är det överhuvudtaget meningsfullt att hemfalla åt programmatiska och traditionella definitioner av hur humaniora är studiet av människan och hennes meningsskapande? Javisst, menar någon, för objekten är skapade eller orsakade av människan, precis som allt annat som humanister numera forskar om: robotar, AI och skogsbränder. Knappast, menar andra,

det är meningslöst att på detta krampaktiga vis hålla fast vid gemensamma nämnare som inte längre finns.

Vad döljer sig här, om inte olika föreställningar om vad humaniora betyder? Humaniora har länge och ofta gått under skuggbeteckningen människovetenskaperna¹, trots att en flora andra vetenskaper också studerar människan, och trots att humanistisk forskning också tar sig an objekt såsom skog, schimpanser och algoritmer. Det är en påminnelse om att gränser kan vara besvärliga att dra – och helt urbotade onödiga att upprätthålla enligt somliga – eller åtminstone att de förflyttas med tiden. Någon skarp åtskillnad mellan samhällsvetenskapliga och humanistiska vetenskaper fanns inte under så gott som hela 1800-talet, och när den väl gjorde entré var den administrativt betingad.² Men som begrepp har förstås humaniora – ’de mänskligare studierna’ – en historia som inbegriper både institutionella och epistemologiska spår, vilka fick fasta konturer under 1900-talet.³

Vi ska återkomma till detta men nöjer oss än så länge med att ganska många nog trots allt kan enas om att betrakta humaniora som ett brokigt kluster av discipliner, någorlunda väl förenade av en ambition att förstå människor och deras sociala och kulturella världar. Med en sådan definition kan man fråga sig, lite retoriskt och uppfordrande, vad ett sådant vetenskapsområdes *raison d'être* kan tänkas vara. Mindre grandios, vad kan humaniora bidra med, var ligger dess betydelsefullhet? Det finns förstås välkända engelskspråkiga verk, såsom Martha Nussbaums *Not for Profit*, som argumenterat för områdets oumbärlighet för demokratiska samhällen.⁴ Andra kända namn, såsom Helen Small och Rens Bod, har lagt ut texten om humanioras värde med tonvikt på olika aspekter av områdets bidrag till omvärlden.⁵ I våra grannländer har viktiga insatser gjorts. I Danmark var forskningscentrumet *Humanomics*⁶ aktivt drivande, och från norskt håll har vi sett såväl majestätiska verk såsom Jan Eivind Myhres *Kunnskapsbærerne*⁷ som ambitiösa humaniorastrategier vid Universitetet i Oslo.⁸

Också i Sverige har aktiviteten varit god. Vi har haft en kontinuerlig diskussion där olika aktörer gett sin syn på humaniora i relation till frågor som samtidens nyttokrav.⁹ Andra verk har sökt snitsla upp i terrängen och märka ut områden för empiriska studier, exempelvis genom att belysa skillnader mellan humanvetenskaper och naturvetenskaper, kartlägga humanisternas position på arbetsmarknaden eller genom att placera in och tänka nytt om humaniora i svensk kunskapspolitik.¹⁰ Mer handfast empirisk forskning och annan forsk-

ningsaktivitet har följt som en reaktion på detta. Som fält har ”forskning om forskning” funnits länge, och har sysselsatt många humanister.¹¹ Men det är först på senare år som vi på bredare front kommit att vända blicken mot humaniora som ett forskningsobjekt i sin egen rätt. Numera framstår intresset som så pass stort att det finns fog för att tala om ”humaniorastudier” som ett forskningsområde. Avhandlings- och forskningsprojekt tar sig an humaniora, antingen specifikt eller tillsammans med samhällsvetenskaperna, och konferenser och workshoppar arrangeras. Det skrivs böcker, kapitel och artiklar som handlar om hur humanistisk kunskap rör sig framåt likt ett slingrande meanderlopp och genom detta långsamma slingrande söker sig in och förändrar våra samhällen på djupet.¹²

Ny kunskap om humaniora produceras hela tiden, och det känns fantastiskt tillfredsställande att av utrymmesskäl bara kunna ge ett axplock av titlar från senare år. Tobias Dalbergs och Hampus Östh Gustafssons historiskt inriktade avhandlingar kan man läsa parallellt, då den förra beskriver karriärvägar och den senare högskolepolitikens formering.¹³ Flera redigerade volymer har på olika vis riktat in sig på att skildra de verksamheter som upptagit området och vad det i gengäld åstadkommit, genom att belysa den humanistiska kunskapens närvaro, användning och effekter i samhället. Till sådana hör Anders Ekströms och Hampus Östh Gustafssons *The Humanities and the modern politics of knowledge*¹⁴, Johan Östlings m.fl.:s volymer *Humanister i offentligheten* och *Humaniora i välfärdssamhället*¹⁵ samt Linus Salös *Humanvetenskapernas verkningar*.¹⁶ Johannes Heuman m.fl.:s *Oumbärliga samtal* (2020) ger perspektiv på humaniora och samhällsvetenskap i svensk offentlig debatt.¹⁷ Flera andra bidrag ryms inom detta framväxande forskningsintresse, som har det gemensamt att de inte bara framhåller att humanistisk kunskap är och har varit betydelsefull utan också med konkreta och empiriskt underbyggda exempel visar *hur*.

Det bekräftar vad vi länge anat eller trott oss veta, nämligen att humaniora utövar inflytande på samhälls- och vardagslivet på sätt som är obemärkta.¹⁸ Ändå är det först när kunskapseffekterna och humaniorainnovationerna studeras och beläggs som vi riktigt förmår se och ta till oss hur genomgripande områdets verkningar är och har varit.¹⁹

Inte minst inom Humtank har vi haft bruk av den typen av perspektiv när vi har talat om hur den kunskap som området alstrar tar sig ut i samhället på sätt som inte alltid märks, men likafullt påverkar människors dagliga liv. I exem-

pelvis 2023 års rapport om forskningsförmedling²⁰ diskuterar vi hur centrala idéer och företeelser såsom ”källkritik” eller ”klarspråk” har utvecklats inom humaniora, och hur de idag utgör en till synes omistlig del av vårt samhälle, även om vi inte alltid tänker på dem som humanistiska innovationer eller produkter av humanioras kunskapsgenomslag i samhället.²¹

Humanioras metadiskussioner

Frågan om forskningsområdets organisering, etiketter och gränser kan anklagas för att vara en smula intern – viktigare är kanske att diskutera vad forskningsområdet genererar för kunskap. Men även en sådan diskussion kan man rynka på näsan åt – varför måste just humanister artikulera vad vi gör och på vilket sätt det är betydelsefullt, varför kan vi inte bara *göra*? Vi dristar oss till att tro att färre metadiskussioner förs vid exempelvis tekniska fakulteter. Och visst, man kan se det som att ett flyktigt humaniorabegrepp inom akademien inte är något problem. Men man kan också vara bekymrad över vad som händer när den vaga förståelsen får bäring i andra samhällssegment och när allmänheten saknar en tydlig uppfattning om vad humanister gör (se Hammars bidrag i denna skrift).

Här kan det också passa att inflika något om Humtank. Vi tänker inte i första hand på det faktum att även Humtank bistått i kunskapsproduktionen om humaniora, med rapporter på teman såsom humanistiska utbildningar i ett föränderligt samhälle, behovet av ett breddat samverkansbegrepp, de humanistiska ämnenas plats och villkor i den svenska skolan och humaniorastrategier i Sverige.²² Detta hör förstås ihop med det ökade intresset för att ta reda på saker om humaniora, men djupare betraktat finns det skäl att också fundera på vilken roll och funktion Humtank fyller och varför tankesmedjan alls finns. Det hör nämligen till ovanligheterna att ett vetenskapsområde har en nationellt samordnad tankesmedja. Varför har just humaniora och inte, säg, ekonomi en sådan? Vilka rörelser låg bakom tillkomsten av tankesmedjan? Svaret på sådana frågor kan sökas långt tillbaka i tiden. Talet om Sverige som ingenjörsländ, som ju kommer upp då och då i de nutida forskningspolitiska utspelen, har långa anor i den svenska självförståelsen. I sin ovan nämnda avhandling visar Östh Gustafsson hur humanioras legitimitet i välfärdssamhället utmanades redan tidigt i folkhemsepoken. I en tid av kunskapspolitiska ideal om rationell

planering och demokratiska jämlikhetskrav var det svårt för de humanistiska ämnena att hävda sina konkreta bidrag till det progressiva välfärdsprojektet. Med tiden, konstaterar han, utvecklades en krisdiskurs som stundtals fortfarande gör sig påmind. Samma krisdiskurs kan ses som en fond för Humtanks tillblivande år 2014. Men det går också att dra uppmärksamhet till de diskussioner som präglade samhällsdebatten under samma år. Marie Cronqvist och Isak Hammar erbjöd värdefulla reflektioner i kapitlet "Humaniora i tanken: Tankesmedjan Humtank i går, i dag och i morgon".²³ Författarna fäster vikt vid Svenskt näringslivs rapport *Konsten att strula till ett liv* från 2011, där särskilt humanioras hobbykurser – låter det bekant? – framställdes som ett samhällsekonomiskt problem.²⁴ Rapporten blev kraftigt kritiserad men resulterade också i en idémässig mobilisering. År 2012 utkom Anders Ekström och Sverker Sörlin med *Alltings mått – humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Här var blicken höjd, axlarna tillbakadragna och krispratet borta. Cronqvist och Hammar ser boken som en motor för planerna om en tankesmedja som började dras upp vid den tiden, efter ett initiativ från dekantrion Per-Olof Erixson, Lynn Åkesson och Peter Aronsson.

Längs vägen har tankesmedjan försökt finna sina prioriteringar och arbetsformer; samtidigt byts ledamöterna ut i cykler, och inga stadgar stipulerar vad organisationen ska tycka i olika frågor eller hur den ska agera i dem. Vi har till stor del ägnat oss åt att marknadsföra området, och i olika sammanhang föra ut devisen att varje samhällsfråga har en humanistisk dimension. Det enda vi försökt hålla oss till är ledstjärnan att undvika "gnäll, självömkan och offerkofta", som Cronqvist och Hammar pricksäkert uttrycker det. Detta senare har av olika skäl inte varit alldeles enkelt, för vi har också försökt tillhandahålla ett forum för samtal och debatt om områdets villkor. Många "där ute" tycks gärna vilja hänga på humaniora offerkoftan, och bland humanister – ja, säkert bland alla akademiker – kan det vara svårt att skilja improduktiva former av jämmer och klagovisor från genuin systemkritik. Som Leonard Cohen sagt: "jag anser inte att jag klagat, jag sa bara aj för att det gjorde ont".²⁵

Vi har vidare saknat skäl att ensidigt klaga eller hålla oss på defensiven. Snarast har vi under Humtanks korta levnadstid noterat hur det böljar. Känslan var länge en av medvind eller åtminstone en som präglades av frånvaro av flagranta påhopp mot området i stort. Det gick bra både för området och för Humtank. Vi blev en synlig aktör att räkna med och vi har gjort mycket som vi är stolta över. Trots denna optimism, och trots Humtanks tämligen löst de-

finierade uppdrag, har vi den senaste tiden betraktat det som alltmer angeläget för en akademisk tankesmedja att utforma forskningspolitiska idéer för området. Inte minst har vi sett behovet av intellektuell beredskap och strategisk mobilisering inför framtiden. Det kan ske plötsliga svängningar i nationell högskolepolitik, och sådant som sker i andra länder – omprioriteringar, inskränkningar och stora nedläggningar – kan snabbt hända här. Vi behöver, har vi därmed hävdad, bli bättre på att föra fram den humanistiska kunskapens oumbärlighet – till och med i tider då det inte framstår som helt nödvändigt. Särskilt har Humtank på senare år framhållit vikten av strategier och visioner för humaniora, såväl på lärosätetsnivå som nationellt. Detta är inte bara en fråga om att vädja om mer medel från stat och högskolepolitiska aktörer – snarare börjar det på idéplanet med en kunskapspolitik som förmår betrakta och tillvarata humaniora som resurs.²⁶ Som tankesmedja har vi också pekat på behovet av att humanister själva mejslar fram ett mer utvecklat strategiskt tänkande kring områdets framtid, och ett mer utvecklat språk för att tala om vitsen med att satsa på humaniora i Sverige. Också lärosätena har lyft detta behov; i Humtanks rapport *Humaniorastrategier i Sverige* från 2022 sägs i ett svar från ett universitet att ”det viktigaste strategiska arbetet [...] återstår, det handlar om att utveckla och kommunicera värdet av humaniora i en föränderlig värld”.²⁷

Det säger sig självt att Humtank helt och fullt håller med. Målet att utveckla självberättelsen gäller både inåt och utåt, då som i ett led i arbetet med att ta fasta på områdets redan närvarade röst i samhällsdebatten. Utmaningar saknas inte. Och det är kanske här det finns skäl att återvända till frågan om vad humaniora betyder. Allmänheten uppskattar och intresserar sig för ämnen såsom historia, filosofi och språk, men säger sig ha dålig ”hum om humaniora” som begrepp, vilket framgår av en rapport från Vetenskap & Allmänhet.²⁸ Vi vågar påstå att dålig hum om humaniora nog kan gälla också för humanister själva. Det är i så fall begripligt, för glosan som sådan är ganska svårgripbar, och tidigare humanioradebatter har handlat mer om andra frågor, såsom områdets marginalisering. Frågan om betydelse har fått stå tillbaka – fram till nyligen.

Humanioras betydelse

Så, för att återvända till frågan om humanioras betydelse så kan man med det mena åtminstone två saker, som båda känns angelägna att nu intensifiera reflektionerna kring. Det första är betydelsen av humaniora som beteckning för ett område för forskning och utbildning – både som administrativ enhet och intellektuellt projekt. Om detta har redan något sagts men kolossalt mycket mer kan förstås sägas. Vad utmärker egentligen detta område, som ibland kallats människovetenskaperna men även kulturvetenskaperna eller humanvetenskaperna?

Hur kan det kommuniceras brett? Vi var tidigare inne på diverse svårigheter kring definitioner och gränser som historien kan tänkas ha skapat, men kan tillägga att det inte nödvändigtvis vållar problem inom verksamheterna eller i tvärgående samarbeten. Humanister är olika – vi tre som skriver detta sysslar med så pass skilda saker som tvåspråkighet, antikvetenskap och etnologi, men befinner oss knappast på olika planeter för det. Samtidigt är det otvivelaktigt så att disciplinära projekt och humanioraförståelser som är knutna till dessa har kommit att utmanas eller förändras – kanske mest tydligt i och med framväxten av vad som ibland kallats ”ny humaniora” såsom digital humaniora eller miljöhumaniora.²⁹ Forskningslandskapet idag präglas onekligen av hybriditet och så kallade integrativa forskningsmiljöer, där humanistiska ämnen och forskare ingår som delar i större konstellationer och tvärgående initiativ. Internationellt talas det alltmer om akronymen *SHAPE – Social Sciences, Humanities and the Arts for People and the Economy* – som ett sätt att betona hur just föreningen av humanvetenskaper och andra vetenskaper formar världen.³⁰ Kombinationstanken – humaniora som komponent – har också vunnit mark inte minst på europeisk, forskningspolitisk nivå, där ämnen såsom filosofi i Oslo inte sällan tar täten.³¹ Allt detta finns förstås också i Sverige – i vissa fall i sin linda, i andra fall har utvecklingen pågått en längre tid.³²

På vilket sätt, om något, förändrar utvecklingen idén om ”humanioras betydelse” i den mer ordboksmässiga bemärkelsen? Här aktualiseras förstås också frågor som rör gränsdragningar mot andra vetenskaper, inte minst samhällsvetenskaperna men även stembälten (naturvetenskap, teknik, ingenjörsvetenskap och matematik). Kommer det under de kommande decennierna att vara mer eller mindre angeläget att vidmakthålla rågången mellan hu-

manistiska vetenskaper och andra? Vilka för- och nackdelar finns det med att upprätthålla sådana skiljelinjer? Humtanks enda normativa uppfattning är att frågorna är för viktiga för att lämnas därhän och att det finns skäl att producera såväl systematisk kunskap som strategiskt tänkande om dem. Vidare är vår uppfattning att humaniora synes fungera mycket väl i kombinationer med andra ämnen, men att det nog också behövs mer renodlat humanistiska och disciplinspecifika miljöer. Till syvende och sist vet ämnena bäst – det viktiga är att ansatser till humaniorastrategier finns, så att vi upprätthåller någon form av idé om vad för slags kunskap vi tror oss vilja ha eller behöva, nu eller senare.

Det andra man kan mena med ”humanioras betydelse” har att göra med effekten av det som kommer ur området, alldeles oavsett vad vi kallar det eller hur vi söker gärda in det. I denna bemärkelse är idén om humanioras betydelse del av en större diskussion om vetenskapens och universitetens samhällsroll, enskilda vetenskapsområdets meningsfullhet och relaterad tematik.³³ Betydelse tangerar här både tanken om värde och bildning, men ordet kan sägas ha fördelen att det inte knyter an till någon specifik teoribildning eller kommer med andra former av arv och konnotationer. Betydelse inbegriper förvisso också den omhuldade, alternativt bespottade, idén om nytta, men är större än så; den bjuder in till ett angeläget samtal, där potential finns för nya perspektiv på gamla frågor. Den griper in i kunskapspolitiska frågor och rör därmed något större än bara forskningen. Om man eftersträvar att den akademiska kunskapen ska betyda så mycket som möjligt för så många som möjligt, ja då framstår utbildning och forskningsförmedling som oundgängliga arenor för den humanistiska kunskapens betydelse. Samma recept gäller dock inte för alla: för vissa humanister och humanistiska miljöer går vägen till ökad betydelse via ett intensifierat engagemang i den offentliga debatten, medan det för andra tvärt om uppnås genom en vändning inåt och en odling av vetenskapligheten framför det andra. Det kan nog ses som en fördel att det (än så länge) inte finns något föreskrivet recept för hur betydelse bäst uppnås. Det är kontextbundet, vilket innebär att betydelsen av betydelse varierar mellan områden och förändras över tid – vad vi med säkerhet kan säga är att universallösningar kommer gå i stå även inom det humanistiska området.³⁴

Detta är naturligtvis svåra frågor som kräver eftertanke och diskussion, inte minst eftersom de rör frågan om för vem området kan eller ska betyda något. Allmänheten, offentligheten, samhället, politiken, demokratin, individen – uppräknningen av de direkta eller indirekta avnämarna kan göras mycket lång.

Det hela kompliceras ytterligare när hänsyn tas till de vitt skilda tidsperspektiv och nationella kontexter i vilka betydelsefullhet kan betraktas. Det går att tänka på frågan i ett historiskt perspektiv, som när Rens Bod utan att blinka talar om *How the Humanities have Changed the World*. Det finns skäl att påminna om den djuplodande och vittfamnande betydelse som humaniora redan haft för samhället och dess individer. Den sortens betraktelser behövs för att göra rättvisa åt olika vetenskapsområdets historiska verkningar i samhällsbygget. Det går ju knappast att föreställa sig kulturlivet och offentlighetens samtal utan humanioras historiska avtryck. Ändå, som vi framhållit, behövs konkretion och tydliga exempel, förslagsvis i form av historiska fallstudier av vårt områdes kunskapsgenomslag.

Andra kan vilja se framåt. Hur kan humaniora gå i bräsch för framtidens forskning? I konkreta termer: hur och till vad behövs området? Ska forskningen göras i egen kraft eller i samverkan med andra? Om initiativen är tvärvetenskapliga, vad tillför humaniora? Hur ska balansen se ut mellan intressedriven och utmaningsdriven forskning? Många av de problem vi står inför är ju trots allt orsakade av människor, så det framstår inte som långsökt att människovetenskaperna kan bistå i försöken att lösa dem. Ett sådant perspektiv kan kanske ändå sägas mana till en högre grad av omställning, i så måtto att det inte bara åligger världen utanför humaniora att ge erkännande till humanioras bidrag. Humaniora självt har ett inre jobb att göra som handlar om förändring, förnyelse och, återigen, om att kommunicera värdet av humaniora i en föränderlig värld.

Men hur åstadkommer man i så fall det utan att sådant som hör till områdets fundament tappar udd, med följderna att humaniora i slutändan försvagas? Eller är sådana farhågor opåkallade? Hur framhålls klokast humanioras värde och bidrag framgent? Hur kan vi tala om områdets betydelse på ett sätt som är strategiskt smart och visionärt men utan att bli klyschigt, säljigt och pompöst? Man kan se det som gynnsamt att passa in berättelsen om humanioras betydelse i ett större narrativ om utmaningar och innovationer, för att därmed nyttja det språk som förekommer i den bredare forskningspolitiska diskussionen. Man kan också söka gestalta något eget – men i så fall vad och hur? Detta är frågor av strategisk art – vi har inte svaren. Vi ställde frågorna till skribenterna, mest som ett sätt att trigga tankar, väcka idéer och ge uppslag och tänkbara riktningar.

Resultatet blev dussintalet kortare idétexter som var och en väcker nya

frågor. De innehåller resonemang om humanioras värde och vikt liksom om fenomen såsom blomstring och språkmobilisering; här finns också idéer om kunskapens kretslopp, språkets performativa kraft, forskningsinfrastrukturer, liksom forskningskvalitet, beredskap, forskningens frihet, karriärvägar och kärlek. Precis som vi hoppades tolkades alltså det mångsidiga temat humanioras betydelse på en rad olika sätt. En del av författarna målar med breda penseldrag och genom längre tidsrymder medan andra snävar in mot specifika aspekter av vår samtid. Sammantaget ger bidragen en god – om än naturligtvis inte fullständig – bild av humanioras mångsidighet och tankemässiga potential. Det bådar gott. Vi hoppas att idéskriften som helhet bidrar till en kunskapsrik och varaktig diskussion om humanioras betydelse.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Kjørup, S. 1999. *Människovetenskaperna. Problem och traditioner i humanioras vetenskapsteori*. Studentlitteratur.
- 2 Liedman, S.E. 1977. *Motsatsernas spel. Friedrich Engels' filosofi och 1800-talets vetenskap*. Arkiv. Liedman, S.E. 1998. *Mellan det triviala och det utsägliga. Blad ur humanioras och samhällsvetenskapernas historia*. Daidalos.
- 3 Öst Gustafsson, H. 2022. *Humaniora. I: Hansson, J & Savin, K. (red.) Svenska begreppshistorier, 169–186*. Fri tanke.
- 4 Nussbaum, M. C. 2010. *Not for profit: Why democracy needs the humanities*. Princeton University Press.
- 5 Bod, R. 2020. How the humanities have changed the world. I: Engberg-Pedersen, A. (red.), *The humanities in the world*, 79–104. U Press. Small, H. 2013. *The Value of the Humanities*. Oxford University Press.
- 6 Budtz Pedersen, D. & Stjernfelt, F. 2016. *Kortlægning af dansk humanistisk forskning*. Hans Reitzels Forlag.
- 7 Myhre, J. E. 2011. *Kunnskapsbærerne 1811–2011: Akademikere mellom universitet og samfunn*. Unipub.
- 8 <https://www.uio.no/om/strategi/humaniorastrategi/>
- 9 Forser, T. 1978. *Humaniora på undantag? Humanistiska forskningstraditioner i Sverige*. Norstedts. Nordin, S. 2008. *Humaniora i Sverige: Framväxt, guldålder, kris*. Atlantis. Forser, T. & Karlsruhn, T. (red.) 2013. *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*. Daidalos.
- 10 Myrdal, J. 2009. *Spelets regler i vetenskapens hantverk: Om humanvetenskap och naturvetenskap*. Natur och Kultur. Boguslaw, J., Ekström, A., Geschwind, L., Stenlås, N., Sörlin, S., Terrel, M. & Wadensjö, E. 2011. *Humanisterna och framtidssamhället*. Institutet för framtidsstudier. Ekström, A., & Sörlin, S. 2012. *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Norstedts.
- 11 Bjärmark, J. 1984. *Forskning om forskning. Eller konsten att beskriva en elefant*. Natur och kultur.

- 12 Perez Vico, E., Sörlin, S., Hanell, L. & Salö, L. 2024. Valorizing the humanities: Impact spaces, acting spaces, and meandering knowledge flows. I: Mattsson, P., Perez Vico, E. & Salö, L. (red.) *Making Universities Matter: Collaboration, Engagement, Impact*, 211–232. Springer.
- 13 Dalberg, T. 2018. *Mot lärdomens topp: Svenska humanisters och samhällsvetares ursprung, utbildning och yrkesbana under 1900-talets första hälft*. Uppsala universitet. Östh Gustafsson, H. 2020. *Folkhemmets styvbarn: Humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980*. Uppsala universitet/Daidalos.
- 14 Ekström, A. & Östh Gustafsson, H. 2022. *The Humanities and the Modern Politics of Knowledge: The Impact and Organization of the Humanities in Sweden, 1850–2020*. Amsterdam University Press.
- 15 Östling, J., Jansson, A. & Svensson Stringberg, R. (red.) 2022. *Humanister i offentligheten. Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden*. Makadam. Östling, J., Jansson, A. & Svensson Stringberg, R. (red.) 2023. *Humaniora i välfärdssamhället. Kunskapshistorier om efterkrigstiden*. Makadam.
- 16 Salö, L. (red.) 2021. *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag*. Dialogos.
- 17 Heuman, J. Sandström, J. & Widmalm, S. (red.) 2020. *Oumbärliga samtal. Humaniora och samhällsvetenskap i svensk offentlig debatt*. Daidalos.
- 18 Ambjörnsson, R. & Sörlin, S. (red.) 1995. *Obemärkta. Det dagliga livets idéer*. Carlsson.
- 19 Sörlin, S. 2021. Humanvetenskapernas verkningar – större än vi förut vetat. I: Salö, L. (red.). *Humanvetenskapernas verkningar. Kunskap, samverkan, genomslag*, 307–325. Dialogos.
- 20 Borgland, J.W., Brännstedt, L., Friberg, A. Johansson, C., Petrov, K. & Silow Kallenberg, K. 2023. *Forskningsförmedling – en humanistisk paradgren*. Humtank.
- 21 Bertilsson, F. 2021. Source criticism as a technology of government in the Swedish psychological defence: The impact of humanistic knowledge on contemporary security policy. *Humanities*, 10(1). Hanell, L. 2021. Klarspråk som kommunikationsideologi. En länk mellan nordistik och statsbyråkrati. I: Salö, L. (red.), *Humanvetenskapernas verkningar. Kunskap, samverkan, genomslag*, 92–119. Dialogos.
- 22 <https://humtank.se/rapporter/>
- 23 Cronqvist, M. & Hammar, I. 2020. Humaniora i tanken: Tankesmedjan Humtank i går, i dag och i morgon. I: Rahm, H. D. Dunér, D., Jonsson, B. & Hidal, S. (red.). *I Pallas Athenas huvud. Hundra år av humaniora*, 65–69. Makadam.
- 24 Fölster, S., Kreicbergs, J. & Sahlén, M. 2011. *Konsten att strula till ett liv: Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete*. Svenskt Näringsliv.
- 25 Intervju med Stina Dabrowski SVT 1997: "I don't think I was complaining, you know, I was just saying 'ouch' because it hurt."
- 26 Brännstedt, L. & Salö, L. 2024. Hellre ökad insikt än ökade anslag. *Curie* 3 april.
- 27 Salö, L., Runefelt, L., & Petrov, K., Borgland, J.W. & Johansson, C. 2022. *Humaniorastrategier i Sverige*. Humtank.
- 28 Bohlin, G., M. Bergman & L. Rådmark 2022. *Varför så dålig hum om humaniora?* Vetenskap & Allmänhet.
- 29 Williams, J.J. 2019. "The new humanities", *The Chronicle of Higher Education* 65, Dec. 13. Braidotti, R., Casper-Hehne, H., Ivković, M. & Oostveen, D.F. (red.) 2024. *The Edinburgh Companion to the New European Humanities*. Edinburgh University Press.

30 Nordlund, C. 2024. STEM, STEAM och SHAPE – Några nedslag i den kunskapspolitiska begreppsfloran. *Humtankar* 19 maj.

31 <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20240119154945702>

32 Ekström, A., & Sörlin, S. 2022. The integrative humanities – and the third research policy regime. I: M. Benner, G. Marklund, & S. Schwaag Serger (red.), *Smart policies for societies in transition: The innovation challenge of inclusion, resilience and sustainability*, 189–212. Edward Elgar. Sörlin, S. 2018. Humanities of transformation: From crisis and critique towards the emerging integrative humanities. *Research Evaluation*, 27(4), 287–297. Sörlin, S. 2023. Hybrid humanities – Integrative approaches to humanities histories. *History of Humanities* 8(2), 239–249.

33 Sarewitz, D. (2016). Saving science. *The New Atlantis: A Journal of Technology & Society*, 49(37), 4–40. Mattsson, P., Perez Vico, E. & Salö, L. (red.) 2024. *Making Universities Matter: Collaboration, Engagement, Impact*. Springer. Alvesson, M., Gabriel, Y. & Paulsen, R. 2017. *Return to Meaning. A Social Science with Something to Say*. Oxford University Press.

34 Mattsson, P., & Perez Vico, E. & Salö, L. 2024. Introduction: Universities and the matter of mattering. I: Mattsson, P., Perez Vico, E. & Salö, L. (red.) *Making Universities Matter: Collaboration, Engagement, Impact*, 1–10. Springer.

2. ”Vad tänker du på när du hör humanistisk vetenskap?”

Isak Hammar

Humaniora dras med ett lömskt problem. Folk vet helt enkelt inte vad det är. Det finns något både ironiskt och nedslående med detta. Ironiskt, därför att humanister är den på många sätt mest utåtriktade vetenskapsgrenen i Sverige och dessutom den mest flitigt omdebatterade i offentligheten. Nedslående, eftersom det är svårt att förklara betydelsen av något som många kanske inte ens har en uppfattning om, inte ens en negativ sådan.

Jag refererar förstas här till Vetenskap & Allmänhets rapport ”Varför så dålig hum om humaniora?” från 2022.¹ Den bygger i sin tur på undersökningar som återkommande visat att det är färre svenskar som uppger att de har stort förtroende för forskning i humaniora jämfört med andra kunskapsområden, vilket till stor del tycks bero på att de saknar uppfattning om humaniora, snarare än att förtroendet för humaniora är litet. I uppföljande enkätundersökningar motiverar två tredjedelar av de respondenter som angav svaret ”ingen uppfattning” det med att de är osäkra på vad humaniora betyder. En fjärdedel uppgav i stället att de var osäkra på vad just *forskning* inom humaniora innebär.

Jag har använt denna rapport vid tillfällen när jag pratat med gymnasieelever eller studenter om humanioras betydelse, alltid som den mest grundläggande byggstenen i mina presentationer. Hur kan man framhålla humanioras bidrag till samhälle och individ om man inte ens kan räkna med att folk har en grundläggande förståelse för vad det är?

Rapporten innehåller ett ordmoln som genererats utifrån frågan ”Vad tänker du på när du hör ordet humaniora?”.² Illustrationen är ett tacksamt sätt att engagera publiken. I ordmolnets mitt har man nämligen effektivt placerat ”INGET SPECIELLT”, vilket hela 45 % av de tillfrågade uppgav som svar. Svaren i övrigt illustrerar även att det finns en stor begreppsförvirring. Vi hittar för-

visso väntade ord som "LITTERATUR", "HISTORIA" "KULTUR" och "FILOSOFI". Central plats bland svaren får dessutom "MÄNNISKAN" och "SPRÅK". Så långt allt gott. Men vi hittar också ord som "PSYKOLOGI", "MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER", "SAMHÄLLSVETENSKAP" och "KONST", som visst har fog för sig men som nog alla väcker en del frågor om vad den svarande egentligen menar. Längre ut i kanterna på ordmolnet växer förvirringen med uppenbara (om än inte helt oväntade) missförstånd såsom "GIVMILDHET", "IDEELL ORGANISATION" och "KLÄDINSAMLING". Till sist, där ute i kanterna, hittar man också negativa ("FLUMMIGT", "TRÅKIGT", "DIFFUST" "LUDDIGT") och positiva omdömen ("OUNDGÄNGLIGT", "BRA", "VIKTIGT") tillsammans med, jajamensan, "HARRY POTTER".

En del svar ("PLANETENS UPPBYGGNAD" och "FÖRLÄSTA GUBBAR") är kanske mer humoristiska än frustrerande. Andra, som "MATLAGNING" och "HUR KROPPEN FUNGERAR" är mest förbryllande. Nu ska man nog inte dra för stora slutsatser av svaren i ordmolnet, särskilt inte utan att utförligare diskutera de uppföljande undersökningar som Vetenskap & Allmänhet har gjort. Men man kan konstatera att efter vissa ord, som många verksamma inom det humanistiska fältet troligtvis upplever som centrala, får man söka med ljus och lykta: "KRITISKT TÄNKANDE", "KÄLLKRITIK", "PERSPEKTIV", "ANALYS", "TEORI" för att nämna några. Man får dessutom leta innan man hittar ordet "BILDNING" i ordmolnet. Med tanke på hur debatten ofta förs i offentligheten hade man kunnat förvänta sig en mer central plats för just det ordet. Som av en händelse är det placerat precis bredvid ordet "VETENSKAP".

Mellan dessa två ord och mellan å ena sidan betydelsen av *humaniora som bildning* och å andra sidan *humaniora som vetenskap* döljer sig ett spänningsförhållande värt att reflektera över. Dels eftersom de i någon mån syftar till två verksamheter med i grunden rätt skilda förutsättningar, undervisning och forskning. Dels, eftersom debatten om humanioras betydelse tenderar att handla om den förra. I en annan rapport från 2019 uppmärksammade Vetenskap & Allmänhet att journalister som bevakar vetenskap beskrev samhällsvetenskap och humaniora som svårare att rapportera om än exempelvis naturvetenskap och medicin.³ Kanske kan det i sin tur förklara att ännu mera diffust i allmänhetens ögon än vad humaniora betyder, tycks vara vad humanistisk vetenskap innebär. "Vad tänker du på när du hör *humanistisk vetenskap*?"

Efter ordmolnet brukar min nästa poäng för elever och studenter vara att det i grund och botten inte är så konstigt att folk känner sig osäkra. Humaniora är

ett historiskt föränderligt begrepp, ett kunskapsfält med otydliga och varierande gränser, som omfattar en lång rad olika ämnestraditioner, metoder och anspråk. Dessutom syftar det ibland till något mera allmängiltigt, dock ofta oklart vad. En mer handfast betydelse har termen emellertid för fördelning av resurser och som en organisatorisk term som samlar en rad ämnen, nya som gamla.

Till råga på allt är inte ens humanister överens om vad humaniora betyder eller kanske snarare *ska* betyda. Man kan fråga sig hur ett ordmoln genererat av svar från humanistiska lärare och forskare egentligen skulle sett ut. Jag har för vana att exemplifiera detta med diskussionen mellan religionsvetaren Göran Larsson och litteraturvetaren Åsa Arping som utspelade sig i *Göteborgsposten* hösten 2019.⁴ Skärmytslingen rörde bland annat spänningen mellan humaniora som bildning och humaniora som vetenskap. Med utgångspunkt i en essä publicerad av Timbro och med avstamp i *Vetenskap & Allmänhetsstudier* över förtroende menade Larsson att problemet med allmänhetens okunskap bottnade i att humanistiska forskare ”inte lyckas förmedla att ett vetenskapligt resultat som bygger på empiriska studier och noggranna analyser skiljer sig från ett allmänt tyckande, opinionsbildning eller killgissande”. Han förordade därmed mer vetenskaplighet i humaniora. Säkert rimligt, men sakta i backarna. Nog för att all forskning måste bygga på ”grundlig empiri, tydliga frågeställningar och analyser”, kontrade Arping i en snabb replik, men flertalet humanister ”sysslar snarare med att ifrågasätta hävdvunna sanningar” än att fastslå dem. Arping pekade på avsaknaden av enighet om betydelsen inom akademien och menade att det är viktigare att allmänheten inser att ”kunskaper i historia och språk, förståelse för olika religioner och ideologier och förmågan att tänka kritiskt, är centrala i ett demokratiskt och hållbart samhälle” än att de förstår vad den i grunden organisatoriska termen humaniora betyder. Även detta tycks fullt rimligt.

Faktum är att oenighet kring humanioras betydelser inte är något nytt fenomen. Tvärtom. Den inomakademiska diskussionen om vad humaniora ska vara sträcker sig långt bak i tiden. Med andra ord hade motsvarande ordmoln laddat med associationer sett annorlunda ut vid olika tidpunkter i humanioras historia. *Studia humaniora* – de mänskligare studierna – brukar härledas till Cicero som i talet *Pro Archia* menar att vissa studier (*studia humanitatis*) ger form åt intellektuella och moraliska dygder. För Cicero var dessa studier *per definition* inte yrkesstudier. Liknande tankar återkommer i mer sentida bildningsdebatter – bildning har en moralisk, karaktärsbyggande komponent

och är motsatsen till yrkesutbildning. Bland renässansens *umanisti* ansågs denna moraliska komponent främst bestå av studiet av antiken. Och faktum är att kopplingen mellan antiken och humaniora nog varit den mest seglivade genom århundradena, utan att för den skull vara helt statisk. Under många århundraden hade vi alltså kunnat förvänta oss att hitta "ANTIKEN" och "LATIN" bland orden som folk associerade med humaniora, liksom "MORAL" och "SJÄL". Men i takt med naturvetenskapernas intåg fick humanistiska-klassiska studier också en mer instrumentell komponent än Cicero kanske hade varit bekväm med. Utvecklandet av en harmonisk individ – *Bildung* – och dennes "SJÄLSFÖRMÖGENHETER" ställdes förvisso mot praktisk, yrkesinriktad (och naturvetenskaplig) utbildning men dels fördes en diskursiv kamp om betydelsen av bildning, dels förväntades ämbetsmannen under 1800-talet ha tränat sitt "MINNE", sitt "OMDÖME" och sitt "FÖRSTÅND" genom studier i klassisk humaniora (främst latin) för att kunna vara till nytta för staten. Men dessa ord förknippas alltså inte idag med humaniora om vi förlitar oss på Vetenskap & Allmänhets ordmoln.

Historiskt sett har humaniora alltså rört sig på ett spektrum mellan individens och samhällets nytta, hela tiden komplicerat av att de kan sammanfalla. Trots det brukar det mynna ut i en dikotomi. I ordmolnet finns emellertid varken "NYTTA" eller "ONYTTA" representerat. Kanske är det talande att medan det är ett centralt begreppspar för humanister så väcker det inte nödvändigtvis associationer för allmänheten. I den mån det ställs upp en direkt motsats till nytta är det påfallande ofta bildning – inte minst var så fallet under den debatt som fördes efter att Svenskt Näringsliv 2011 pekade ut bland annat kursen "Harry Potter och hans världar" som ett exempel på "tvivelaktig nytta". (Jag väljer att tolka trollkarlens närvaro i ordmolnet som ett uttryck för detta.) Trots det senaste decenniets livliga debatter kan vi dock konstatera att ordmolnet inte heller innehåller numera brännande och omstridda ord som "ARBETSLIVSANKNYTNING", "ANSTÄLLNINGSBARHET", "ARBETSMARKNAD" eller "GENERISKA KOMPETENSER", trots att sådana ord återkommande knutits till just humaniora på tidningssidor, i debattböcker och i sociala medier.

Debatten om humanioras nytta tenderar att förstärka skiljelinjen som redan Cicero drog mellan individens inre utveckling och plats på arbetsmarknaden, trots att det riskerar att ge en missvisande bild av humanioras betydelse för samhället i stort. För elever och studenter som förstås ofta undrar särskilt över just detta förhållande brukar jag nämna en rapport från ett ledande in-

ternationellt bemanningsföretag som, utan humaniora i åtanke, identifierar kognitiva förmågor som kritiskt tänkande, problemlösning, informationshantering, planering, kommunikation, kreativitet, förmåga till perspektivskifte och kontextualisering som färdigheter som individen behöver på framtidens arbetsmarknad. Tyvärr ingår uppenbarligen inga av dessa ord i allmänhetens associationer till humaniora. I den alumnrapport som jag var med att ta fram för Lunds universitets räkning 2019, *Humanistisk kunskap och kompetens*, konstaterade jag emellertid att de kopplingarna påfallande ofta gjordes av yrkesverksamma med en examen från humanistiska ämnen.⁵

Var passar då vetenskap in i allt detta? När skulle den gjort sitt intåg bland associationerna till humaniora? Om vi nöjer oss med att backa bandet 200 snarare än 2000 år finner vi i framväxten av det moderna humanistiska vetenskapsområdet genom forskningsuniversitetets utveckling en lämplig utgångspunkt för att svara på det. Renodlar vi saken något kan man peka på det faktum att man i Tyskland under 1800-talet kom att utmana en längre tradition av bred humanistisk lärdom genom att i allt högre grad betrakta humaniora som specialiserad vetenskap med hemvist på universiteten – *Geisteswissenschaft*. Vi kan här se en parallell till dagens motsättning mellan humaniora som bildning och humaniora som vetenskap. Inom exempelvis den klassiska filologin och ämnet *Altertumswissenschaft* blev tilltron till vetenskapligheten – den rigorösa filologiska metoden – hos vissa företrädare så stor att det skapade motreaktioner. Andra filologer betonade i stället det breda kunnandet och individens *Bildung*. Ytterligare andra ville framhålla den humanistiska kunskapens betydelse för staten. Under 1800-talet hade, vid sidan om antiken, definitivt "FILOLOGI" ingått i ordmolnet, i alla fall från akademiska företrädare.

Det vi idag – åtminstone de av oss som har en mer nära relation till ordet – kapslar in i ordet humaniora har ingen rak historia vi kan följa utan en lång rad brasklappar. På senare tid har allt fler historiker poängterat att dagens humaniora uppstod just i de diskussioner som utmynnade i Humboldtuniversitet, och att tidigare historiska rötter egentligen var något väsentligen annorlunda. Som exempel kan nämnas de sju *artes liberales* som formulerades på 400-talet av Martianus Capella. Det är förstås härifrån vi kan härleda dagens Liberal arts-tradition som varit tongivande i framför allt USA och som ofta innehåller en betydande humanistisk komponent. Men dessa sju fria konster innehöll även ämnen få av oss idag skulle förknippa med humaniora – förvisso grammatik, retorik, dialektik (*trivium*) men också aritmetik, geometri, musik och

astronomi (*quadrivium*) vilket i sin tur visar att vad vi placerar i ett kunskapsfält i högsta grad är föränderligt. Av dessa hittar jag "RETORIK" och "MUSIK" i ordmolnet, men troligtvis ska det inte tolkas som en vinkning till Capella.

För dikotomin bildning-vetenskap är en central brytpunkt alltså det vetenskapliga idealets intåg under 1800-talet. Produktion av ny kunskap premierades framför traderande av lärdom. Universiteten blev garanten för trovärdig kunskap. Seminarier och tidskrifter kodifierade hur en humanistisk vetenskapsman (och efterhand vetenskapskvinna) skulle vara. Breda kunskapsfält splittrades i discipliner varav några efterhand kom att sorteras som Geisteswissenschaft eller humaniora i betydelsen humanistisk vetenskap. Specialiseringen och fragmentiseringen av lärdom skapade i sin tur oroskänslor hos andra humanister som däri såg ett tecken på förfall och kris.

I ordmolnet finner vi inte ordet "KRIS". Kanske är det glädjande. Humtank har från början arbetat idogt för att undvika krisretoriken som ofta klistrats fast på humaniora. Men kanske finns det andra, historiska anledningar till att associationer till kris ändå vore på sin plats. Några som fått stort genomslag med en sådan tolkning är germanisterna Chad Wellmon och Paul Reitter. I boken *Permanent Crisis* har de belyst vad de kallar en "cirkulär frälsningshistoria", som innebar att den moderna formen av humaniora skapades genom att erbjudas som försvar på de modernistiska tendenser som kom av industrialisering, teknisk utveckling och kapitalism. Moderniteten hotar humaniora, samtidigt som humaniora blir sättet att hantera moderniteten. Humanioras kris är permanent eftersom den är ett resultat av och ett försvar mot just den samhälleliga kris som ständigt hotar.⁶

Runt 1900-talets början kom termen vetenskap att förknippas alltmer med naturvetenskap. Engelskans *science* är idag i många sammanhang förbehållet naturvetenskap. Det är lätt att föreställa sig att detta är en delförklaring till den osäkerhet som kommer till uttryck i Vetenskap & Allmänhets undersökningar. Så var det inte för hundra år sedan. Så är det inte heller inom det akademiska kunskapsfältet humaniora. Men utåt sett kan man gissa att humanisten nog betraktas mer som någon som traderar än som producerar kunskap. Med historiska glasögon, mer som en *litteratus* eller *Gelehrter* än en *Wissenschaftler*.

Avslutningsvis kan vi konstatera att vad som får plats i ett ordmoln om humaniora är historiskt föränderligt och att en spänning mellan å ena sidan "BILDNING" och "LÄRDOM", och mellan "VETENSKAP" och "FORSKNING", är en naturlig del av en sådan ögonblicksbild av humaniora.

Humanioras lömska problem har alltså sina förklaringar, historiska och samtida. Den alumnrapport som tidigare nämndes tycks ändå ge fog för att inte helt kapitulera för ordets bångstyrighet. Jag hävdade där att humanioras variationsrikedom bör betraktas som en styrka, inte ett problem. Rapporten visade förvisso att många alumner med examen från humaniora inte själva betraktade sig som humanister. Men också att det är begreppet som är otydligt, inte värdet av allt det som begreppet kanske delvis döljer. Det är trots allt ett mer angenämt problem än tvärtom.

Ett lömskt problem definieras av motstridigheter. I linje med detta måste vi i stället både luckra upp och ladda om ordet humaniora. Det måste samtidigt omfatta mer och bli mer tydligt. I arbetsmarknadsprognoser och matchningsstatistik är ordet för snävt för att fånga värdet av humanistisk utbildning. Även positiva associationer fångar inte fältets komplexitet. Både med tanke på vad vi gör och vem vi gör det för så behöver vetenskap och forskning utgöra viktiga komponenter för en sådan ansträngning. Det kan vara ett sätt att ersätta otydlighet med trovärdighet, något vi bara kommer behöva mer av i samhället. Det är en grannliga uppgift men om det finns en grupp som kan anta en sådan utmaning så är det just humanister.

Ett ord om inte förekommer i ordmolnet är ordet "FRAMTID". Det kan vara en ledstjärna. Inte bara vad vi inom fältet vill att de som befinner sig utanför det ska förknippa med humaniora i framtiden utan kanske snarare hur vi får dem att associera humaniora *med* framtiden.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Bohlin, G., Bergman, M. & Rådmark, L. 2022. *Varför så dålig hum om humaniora?* Vetenskap & Allmänhet.
- 2 Ordmolnet förekom ursprungligen i VA-barometern 2016/17 (VA-rapport 2016:4), då utan alternativet "Inget speciellt".
- 3 Bohlin, G. & Brounéus, F. 2019. *Bakom rubrikerna. Intervjuer med 12 journalister om att bevaka forskning.* Vetenskap & Allmänhet.
- 4 Larsson, G. 2019. "Att humaniora uppfattas som diffust är ett problem för humanister." *Göteborgsposten* 2019-10-14. <https://www.gp.se/kultur/att-humaniora-uppfattas-som-diffust-ar-ett-problem-for-humanister.7e408f20-9651-4af7-88df-ce22cea9736e> (2024-08-12); Arping, Å. 2019. "Replik: Killgissa inte om humaniorans kris." *Göteborgsposten* 2019-10-15. <https://www.gp.se/kultur/replik-killgissa-inte-om-humaniorans-kris.1ff1e717-f5c0-4cf3-bf7b-00d9eeb73315> (2024-08-12).
- 5 Hammar, I. 2021. *Humanistisk kunskap och kompetens. En rapport om alumners nytta av studier i humaniora och teologi.* Lunds universitet.
- 6 Reitter, P. & Wellmon, C 2021. *Permanent Crisis. The Humanities in a Disenchanted Age.* The University of Chicago Press.

3. Vad kan svensk humanistisk forskning lära sig av kung Arturs riddare?

Sofia Lodén

Den medeltida riddarromanens skildringar av hovets festligheter speglar den kontext som vi kan tänka oss att denna litteratur lästes i. När kung Artur och drottning Guenièvre ställer till med fest vid hovet samlas riddarna av det Runda bordet. De äter, dricker och roar sig tillsammans med hovets fröknar och damer. Riddarna ägnar sig åt tornerspel, musik, dans, spel och, inte minst, historieberättande. Vi kan tänka oss att berättelser om ridderliga äventyr, muntligt framförda, fungerade som underhållning samtidigt som de förmedlade höviska värderingar och ideal.

Precis som riddarna av det Runda bordet behöver svensk humanistisk forskning berättelser att samlas kring. Vi behöver ta del av varandras forskning. I den Nobelföreläsning som Olga Tokarczuk höll vid Svenska Akademien 2019 riktade Tokarczuk ljuset mot skönlitteraturens utmaningar i det moderna digitaliserade samhället. Det finns utan tvekan paralleller att dra till forskarvärlden:

I dag tycks vårt problem ligga i att vi saknar färdiga narrativ, inte bara för framtiden utan även för det konkreta ”nuet”, för de skenande förändringarna i dagens värld. Vi saknar språk, saknar perspektiv, metaforer, myter och nya sagor. Vi är vittnen till hur de gamla inkongruenta, rostiga och anakronistiska berättelserna försöker tvinga fram en framtidsvision, kanske utifrån uppfattningen att *bättre ett gammalt något än ett nytt ingenting*, för att på så sätt försöka anpassa sig till sina allt snävare horisonter. Vi saknar kort sagt nya sätt att berätta om världen.¹

Att vara medeltidsforskare handlar om att förstå en avlägsen och *gammal* tidsperiod, snarare än att forma framtidens berättelser. Men det går ingen skarp

skiljelinje mellan det gamla och det nya. Motiv från medeltida litteratur är integrerade i modern kultur, och när de fortsätter att traderas får de nya tolkningar och innebörder. Den medeltida riddarromanen har spelat en avgörande roll för framväxten av modern fantasy, samtidigt som den har letat sig in i vitt skilda delar av vår populärkultur. Dess fortsatta popularitet beror inte uteslutande på spännande intriger och medeltida action, utan förklaras också av det faktum att den utforskar allmänmänskliga och existentiella frågor. I själva verket tror jag att vi kan dra flera lärdomar från legenden om kung Artur. I det följande skulle jag vilja ge exempel på fyra karaktärer från den medeltida franska riddarromanen som svensk humanistisk forskning kan låta sig inspireras av.

Dessa fyra karaktärer skildras tidigt av den franskspråkiga poeten Chrétien de Troyes, som var verksam under sent 1100-tal. Chrétien har själv beskrivit hur han skrev sina texter på uppdrag av två centrala personer vid hoven i Champagne och Flandern: grevinnan Marie av Frankrike (Marie de Champagne) och Filip den I av Flandern. Sammanlagt skrev Chrétien fem så kallade *romans*, samtliga mer eller mindre kopplade till Arturslegenden.² Att de kallas romaner förklaras av det faktum att de skrevs på romanskt språk – fornfranska – och inte på latin. Det är värt att notera att alla är skrivna på rimmad åttastavig vers – med andra ord bör de inte förväxlas med våra moderna romaner skrivna på prosa.

Chrétiens tredje roman *Le Chevalier de la charrette* (*Riddaren av kärran*) tar sin början när drottning Guenièvre, gift med Artur, kidnappas av den onde Mélégant. När riddaren Lancelot ger sig av för att leta efter drottningen möter han en dvärg som kör en kärra. Dvärgen lovar att berätta vart Mélégant har fört drottningen, om Lancelot först går med på att åka med på dvärgens kärra. Trots att kärran är förknippad med skam väljer Lancelot att färdas i den, därav romanens titel. Färden på kärran följs av en rad äventyr som mynnar ut i att riddaren räddar drottningen. Han är djupt förälskad i henne och de tillbringar en natt tillsammans, något som sedan avslöjas. Utomäktenskaplig kärlek är starkt förknippad med riddarromanen – Tristan och Isolde är ett annat exempel. Den litterära vurmen för utomäktenskaplig kärlek skulle kunna ses som ett exempel på hur den medeltida kulturen utmanade gränser. Resultatet blir inte bara spännande läsning för publiken vid hoven, utan lämnar också ett djupare avtryck i den västerländska kulturen i form av en ny typ av kärleksskildringar.

Sprängkraften i det gränsöverskridande är något som modern humanistisk forskning behöver påminnas om. Humanistisk forskning gynnas av fördjupade

tvärvetenskapliga samarbeten – mellan olika fält inom humaniora, men också något så annorlunda som teknik, medicin och naturvetenskap. Att vara trogna våra egna ämnen bör inte vara det rådande idealet. Svante Pääbo har berättat om hur hans tidiga studier i egyptologi öppnade upp för en ny forskningsriktning som ledde fram till ett Nobelpris. Egyptologi fick betydelse för studier i medicin. Omvänt har upptäckter i medicin ändrat villkoren för språkforskningen. DNA-forskning är exempelvis utgångspunkten för Jenny Larssons forskningsprogram LAMP, finansierat av Riksbankens jubileumsfond, som riktar ljuset mot förhistoriska språk och myter.

I Chrétiens fjärde roman, känd som *Le Chevalier au lion* (*Lejonriddaren*), möter vi Arturs riddare Yvain. Det centrala temat i denna roman är hur en riddare ska kunna kombinera äventyr och ridderliga strider med kärlek och äktenskap. Efter att ha gift sig med sin älskade Laudine beger sig Yvain ut på långa äventyr och glömmmer bort att återvända till Laudine under den tidsfrist som hon har gett honom. Detta resulterar i att han blir förskjuten av henne – och djupt förtvivlad, till och med galen. Först efter en rad av nya äventyr kan paret slutligen återförenas. Om *Le Chevalier de la charrette* utforskar kärlekens gränser undersöker *Le Chevalier au lion* gränserna för vad det är att vara riddare. Redan tidigt i berättelsen presenterar Calogrenant, riddare vid kung Arturs hov, en definition av riddarens väsen, när han får frågan vem han är: ”Jag är, som du ser, en riddare som söker efter det som inte går att finna; länge har jag sökt och inget har jag funnit.” Det ridderliga äventyret är ett sökande efter något ospecifikt. Riddaren beger sig ut i skogen på jakt efter något, oklart vad.

På samma vis borde humanistisk forskning vara ett äventyr utan en alltid förutbestämd riktning. Forskare får sällan möjlighet att gå vilse i djupa skogar, på planlös jakt efter något ospecificerat. Korta projekt med tidigt utpekade resultat får avlösa varandra – innan ett projekt är avslutat ska ansökan om medel för nästa vara inskickad. Detta är ett djupt rotat system som inte den enskilda forskaren kan råda bot på, men som forskarkåren tillsammans behöver utmana och ifrågasätta. Humanistisk forskning ska drivas av nyfikenhet och den måste få ta tid. När riddaren planlöst driver omkring i skogen framstår det som en idealbild. Frihet och långa tidsperspektiv är inte bara avgörande för nydanande forskning – den gör också forskartillvaron glädjefylld. Och vi behöver förmedla glädjen i forskningen utåt. I en rapport gjord 2024 av UKÄ framgår att andelen av den svenska befolkningen som påbörjar en forskarutbildning senast vid 30 års ålder har mer än halverats under de senaste femton åren –

inte enbart inom humaniora, utan alla ämnen sammanräknade.³

Chrétiens femte roman – som är hans sista och också oavslutade – är känd som *Le Conte du Graal* (*Berättelsen om Graalen*). I centrum står Perceval som när romanen tar sin början bor ensam med sin mor djupt inne i skogen och inte vet något om ridderskap. En dag möter Perceval en grupp riddare som kommer ridande. Han blir bländad av deras vackra rustningar och bestämmer sig för att följa deras exempel. Innan han lämnar sin mor, som är förtvivlad över sonens beslut, ger hon honom olika råd om hur han ska bete sig, bland annat när han bemöter kvinnor och andra riddare. Moderns lektion är den första i en rad lektioner som Perceval tar emot från olika personer. Lite längre fram i berättelsen möter han den äldre riddaren Gornemant de Goort, som lär honom att man ska skona en besegrad motståndare, skydda kvinnor och besöka kyrkan. Gornemant förklarar också för Perceval att han inte får tala för mycket – en lärdom som får ödesdigra konsekvenser för den unga riddaren. För när Perceval blivit inbjuden till den skadade Fiskarkungens mystiska slott och den heliga graalen bärs fram i en procession framför honom blir han sittande stum och ser på. Efteråt får han veta att om han bara ställt frågor om graalen hade han räddat Fiskarkungens rike från den förbannelse som vilar över det. Det balanserade talet och språket framträder därmed som ett centralt tema i romanen. En skicklig riddare talar varken för mycket eller för lite.

Också detta kan den humanistiska forskningen lära av. Vi får varken förbli tysta när våra röster behövs som mest, eller missbruka våra positioner för att uttala oss i frågor som ligger bortom vår kompetens. Det är såklart en nästintill omöjlig balans, vilket gör organisationer som Humtank desto viktigare. Forskarens samverkan med det omgivande samhället behöver tas på allvar.

Slutligen vill jag dra en parallell till självaste Kung Artur. Om han funnits på riktigt eller inte förblir en gåta, men tveklöst har hans namn levt vidare långt efter medeltidens slut. Hur kommer det sig? Det finns många möjliga förklaringar, men en bidragande faktor kan vara att han har hållit sig i bakgrunden i många av de texter som har skapat myten om honom. Han har varit den figur som håller ihop en bred och disparat berättartradition, samtidigt som det är hans olika riddare som har fått stå i förgrunden för de olika berättelserna. I öppningen till *Le Chevalier au lion* får vi talande nog veta att det är när Artur gått och lagt sig som riddarna börjar berätta historier för varandra, och det är en av dessa historier som blir upprinnelsen till huvudpersonen Yvains äventyr.

Om vi tänker oss att Arturs motsvarighet i forskarvärlden är ledaren för en

forskargrupp, en fakultet, ett universitet eller ett politiskt departement så bör Artur påminna oss om den enskilda forskarens frihet. Även om ledare på olika nivåer behöver vara tydliga och närvarande – och kanske inte gå och lägga sig, som kung Artur – så måste vi värna den enskilda forskarens utrymme att självständigt följa spår och idéer. I en nyligen sammanställd rapport om akademisk frihet från UKÄ framgår att det som flest svenska forskare idag upplever som ett hot mot den akademiska friheten är ”Politisk styrning och politisk påverkan generellt” (29 %).⁴ När Viktor Orbáns regering 2018 beslutade att genusvetenskap inte längre skulle vara ett tillåtet ämne för master- och forskarprogram i Ungern blev vi påmind om hur politiska vindar kan få stor påverkan på forskning och högre utbildning. Som ledamot av Sveriges unga akademi har jag varit med och argumenterat för behovet att skydda den akademiska friheten i grundlagen. Medan forskningens frihet har ett sådant skydd saknas det något liknande för den högre utbildningen – trots att dessa två delar hänger samman. Perspektiv från humaniora är centrala i detta sammanhang för att få en djupare förståelse av vad akademisk frihet har varit, är och bör vara framöver.

Att dra paralleller mellan kung Artur, hans riddare och humanistisk forskning kan tyckas långsökt. Men det är ett tankeexperiment som i bästa fall är både underhållande och uppbyggligt, som riddarromanen själv. Jag hoppas också att det illustrerar sprängkraften i skönlitteratur och berättande.

I den Nobelföreläsning som jag nämnde inledningsvis lyfte Tokarczuk fram den ”känsliga berättaren”. Hon förklarade att hon måste *känna* för att kunna skriva. Känsligheten gör världen ”levande, sammanhängande, samarbetande”. Låt mig åter citera Tokarczuk:

Litteraturen är byggd just för att uppvisa denna känslighet gentemot varje annan existens än vi själva. Det är romanens grundläggande psykologiska mekanism. Genom detta underbara verktyg, den mest raffinerade formen för mänsklig kommunikation, kan vår erfarenhet fara genom tiden och nå fram till de ännu ofödda som en vacker dag fattar intresse för våra ord, för vad vi berättat om oss själva och om vår värld.

Litteraturen fångar det allmänmänskliga bortom vardagen. Min fascination för den medeltida litteraturen bottenar i just detta – trots de uppenbara skillnaderna mellan 1100-talet och vår tid formulerar Chrétien de Troyes fantasier, tankar och ideal som fortsätter att tala till oss. Fantasier, tankar och ideal som är relevanta också för svensk humanistisk forskning.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Olga Tokarczuk, Nobelföreläsning vid Svenska Akademien i december 2019, <https://www.nobelprize.org/prizes/literature/2018/tokarczuk/104872-lecture-swedish/>
- 2 Chrétien de Troyes fem *romans* finns översatta till engelska av William W. Kibler och Carleton W. Carroll i boken Chrétien de Troyes, *Arthurian Romances* (Penguin, 1991).
- 3 UKÄ 2024. *Dimensionering av utbildning på forskarnivå* https://www.uka.se/download/18.2206babf18e261c61fd66091/1710403475228/Rapport%202024_9_%20Dimensionering%20av%20utbildning%20på%20forsknivå.pdf
- 4 UKÄ 2024. *Akademisk frihet i Sverige: Regeringsuppdrag om lärosätenas arbete med att främja och värna akademisk frihet* <https://www.uka.se/download/18.427c-7de418f38533f7357/1715751054520/Akademisk%20frihet%20i%20Sverige.pdf>

4. Ett större uppdrag

Sverker Sörlin

Humanioras framtid är ljus. Den borde i alla fall vara det, och jag ska i denna text försöka förklara varför jag tror att det är så. Humanioras hittillsvarande öde har dock länge kunnat berättas som en mörk saga.

Den sagan börjar ändå ljust och rättvist, i den ljusa medeltiden då retorik, grammatik och logik (humaniora) hade sin givna plats jämte exempelvis astronomi och aritmetik (matematik-naturvetenskap). Under renässansen stärktes humaniora ytterligare med filologi och kritisk texttolkning och en enastående utveckling av en modern förståelse av hur vi kan utveckla kunskap om världen.

I denna tidiga framgångssaga utfördes det empiriska kunskapsarbetet av humanistisk vetenskap tillsammans med de mognande naturvetenskaperna. Båda behövdes och arbetet fortsatte inom ramen för en gemenskap som hela tiden kallades den filosofiska fakulteten.

Under de följande århundradena fortsatte kunskapsområdena att växa relativt jämbördigt. Men en del skuggor började falla över klassikerna när det växte upp specialhögskolor för områden som lantbruk, medicin och teknik. Under 1800-talet blev det än tydligare att tillväxt på andra håll gjorde att humanioras utrymme minskade. Industrins behov gjorde sig alltmer gällande och där efterfrågades inte humaniora särskilt högt. Inom ramen för den filosofiska fakulteten växte naturvetenskaperna samtidigt mycket snabbt. På 1900-talet var det dags för samhällsvetenskaperna att expandera. De hade ibland djupa rötter i äldre tiders humaniora, ibland i naturvetenskap (psykologi, antropologi) men dessa samband tunnades ut med tiden.

Den humanistiska kunskapen levde vidare allt mer för sig i ett akademiskt landskap vars tyngdpunkter blev allt fler och försköts i en mängd olika riktningar. I Sverige gick till sist inte denna växande mångfald att hålla ihop i den "filosofiska fakulteten". Först kom en utbrytning av naturvetenskaplig fakultet

på 1950-talet. Sedan en uppdelning av återstoden i två fakulteter, en samhällsvetenskaplig och en humanistisk. Den skedde 1964.

Varje fakultet fick sina finansieringsströmmar. Det var vid denna tid som Torgny Segerstedt, filosof och sociolog (i den tidsordningen) utsåg humanisterna till välfärdssamhällets "kulturella servicemän". En uppgift som inte riktigt gick att uppfatta som central och som vittnade om att uppgifterna nu i så hög grad var fördelade på andra att det började bli svårt att veta vad framtidens humanister egentligen var till för.

Länge fanns också en helt symmetrisk ordning för forskningsråden som märkligt nog överlevde ända in i 2000-talet. Vetenskapsrådet blev den överordnade formen, men inom dess ramar fanns fakulteterna med sina, direkt av staten, fastställda andelar av VR:s budget.

Jag tror att denna ordning – som länge framstod som självklar – har varit mindre lyckad för tänkandet om hur man bäst kan använda resurser för att skapa ett fritt och nyskapande system för högre utbildning och forskning. Istället för att låta universiteten och forskarsamhället tänka självständigt om hur man skulle kunna utveckla nya former för kunskap inom breda ramar har dirigeringen uppifrån varit långt driven just genom budgetordningen. Lyckligtvis har andra aktörer, inte minst stiftelser, EU/ERC och andra internationella forskningsorgan, försett oss med alternativ. Men nästan bara för forskningen. Den svenska grundstrukturen för resursfördelning har varit hämmande och minskat möjligheten att ta initiativ och skapa nytt. Och alldeles särskilt att skapa det nya utifrån idéer som vuxit fram inom forskningen själv.

Det har skett förbättringar på senare tid med större och öppnare bidrag även från forskningsråden. Men min reflektion här handlar inte om enstaka år eller ens årtionden. Utan snarare om en kunskapspolitisk beslutsordning, rentav en kultur, som etablerats i vårt land under generationer och som vi blivit så vana vid att vi nästan slutat att tänka på den som en ordning som faktiskt har en historia – och som människor därför kan ändra.

Den här sagan visar sig till sist alltså vara ganska mörk för alla. Men mörkast har denna ordning förmodligen varit för humaniora. Man skulle kunna säga att alla de andra kunskapsområdena som vuxit fram under de senaste tvåhundra åren gjort detta med en tydlig dagordning och utifrån erkända och uppenbara samhällsintressen.

Humaniora har egentligen aldrig genomgått en sådan process i modern tid. Som kunskapsområde har man inte uppfattat att man behövt hävda ett genu-

int nytt och väsentligt skäl för sin existens. På det sätt som exempelvis sociologin och andra samhällsvetenskaper gjorde för att med nya metoder studera samhället eller som datavetenskap och medievetenskap kunde göra därför att helt nya kunskapsfält uppstått genom framväxten av ny teknik och nya medier.

Problemet är förstås inte de nya kunskapsområdenas framväxt. Det jag vill försöka identifiera är en svaghet i det sätt vi arbetat för att organisera och utveckla expansionen och kunskapsutvecklingen. Syftet med detta är att försöka tänka nytt om och för humaniora, för det framstår för mig som genuint nödvändigt.

Genom att knyta budgetarna till de historiskt uppkomna fakulteterna har det uppstått ett behov av att vartenda år i varenda budget definiera ett bestämt belopp att fördela till humaniora. Nya initiativ har successivt definierats in i de efterhand uppkomna strukturerna. Har Sverige utmaningar med energiförsörjningen definieras frågan som ett tekniskt problem – i stället för att fråga om det finns breda samhällslösningar och existentiella val som kan påverka efterfrågan på energi. Handlar det om klimat blir det gärna geofysiska vetenskaper som förväntas ge rätt slags kunskaper, medan orsakerna till att den officiellt eftersträvade ”gröna omställningen” inte sker med den hastighet som önskas har att göra med konsumtion, värderingsmönster, livsstilar, religiösa föreställningar och mycket annat.

Humanistisk kunskap har på samma sätt upplevt sig som den givna platsen för att lösa frågor kring texttolkning och studiet av språk, kultur, idéer och samhällen. Men detta kan lätt bli ganska abstrakta begrepp. Och man har slagit vakt om denna domän som utgjort en minskande andel av helheten. Under den långa epok när högskolor och universitet verkligen vuxit i Sverige – vid det här laget sjuttio år – har prioriteringar av humaniora fått lov att motiveras *i jämförelse med, och ofta även i konkurrens med* dynamiska och angelägna områden som sjukvård, industri, datorisering/digitalisering, arbetsmarknad, välfärd och mycket annat.

Återigen, en nödvändig jämförelse. Men om vi hade haft en annan ordning hade humanistisk kunskap lika gärna kunnat motiveras *i samarbete med* andra kunskapsfält. Det gäller förstås även alla andra kunskapsområden.

Den ordning vi haft och på det hela taget ännu följer, har föga förvånande gett oss ett samtal om humanioras samhällsuppdrag som blivit onödigt begränsat och inåtvänt. Det har präglats mer av att hitta på skäl för att de befintliga budgetposterna ska bibehållas än att bryta ny mark, fördjupa samspelet

mellan utbildning och forskning och söka större samarbeten mellan olika kunskapsområden. Forskningspropositionernas kavalkad ända sedan 1980-talets början ger syn för sägen. Humaniora har inte tillhört de stora satsningsområdena. En politik för humaniora har aldrig formulerats på allvar.

Med andra ord: det hade kunnat vara mer intressant för humanistisk kunskap att tillhöra de nyfikna och engagerade grupper som söker relevans och resurser för sin verksamhet i just de områden som tog form under andra, ofta helt nya namn. Eftersom de kunskaper man har att erbjuda inom områden som filosofi, kultur, medier, religion, språk och många fler är sådana som det inte går att klara sig utan om man vill kunna hantera stora utmaningar i samhället och för planeten.

I mörkret finns dock ljuspunkter och i min (här förstås ytterst kortfattade) historieskrivning blir de fler och fler. Först och främst att den humanistiska kunskap som finns, trots sin blygsamma forskningsbudget, fungerar riktigt bra. Humaniora, tillsammans med samhällsvetenskap, lockar mycket stora mängder studenter till universiteten där de läser både program och fristående kurser. Samhällsnyttan, inte minst av de senare, är betydande.

Ny forskning på senare år har gjort att vi förstått att *Humanvetenskapernas verkningar* (red. Linus Salö 2021) varit ”större än vi förut vetat” – trots de inskränkande ramvillkoren.¹ Humanistisk forskning, om man tittar särskilt på den, verkar dessutom vid en internationell jämförelse ha klarat sig mycket bra, och framstår numera som ett av de mest dynamiska svenska forskningsfälten. Denna glädjande utveckling kan avläsas i VR:s *Forskningsbarometern* från 2023 och borde väcka ännu mer uppseende än den redan gjort.

Men mörka inslag har sagan inte desto mindre. Det vi behöver göra för att göra den riktigt ljus igen är att bryta oss ut ur själva tanken att forskningens och utbildningens prioriteringar ska följa fakulteternas gränser så slaviskt. Eller för den delen högskolornas så kallade huvudområden. Professionshögskolorna för teknik, medicin och andra områden borde kunna integrera andra områden i sin verksamhet. Bredduniversitet som saknar vissa kompetenser borde mycket friare kunna inrätta sådana om det kan förenas med deras strategiska idé och om de kan finansieras.

Varför skulle det vara viktigt, eller ens önskvärt? Jag inskränker mitt svar till humaniora, som är vad det handlar om här. Jo, det är både önskvärt och viktigt eftersom det verkar som om vi missat varför humanistisk kunskap behövs överhuvudtaget. Det är förstås viktigt att humanistiska lärare och fors-

kare kan fortsätta att göra vad de redan gör bra. Men det är bara halva svaret på den fråga om humanioras funktion och mening som vi borde ställa oftare och nästan aldrig besvarar på ett fullödigt sätt. Diskussionen om humanioras större uppgift har länge varit defensiv på grund av att de forsknings- och utbildningspolitiska reflexerna är inövade på att försörja de stora sektorerna och på att fortsätta bedriva humaniora ungefär som förut. Medan verkligheten är att humanistisk kunskap behövs mer än någonsin och på områden där vane-tänkandet inte urskiljer någon roll alls för humaniora. Det är det riktigt stora problemet.

Den andra sidan av samma problem är att satsningar på kunskap, på det sätt vi gjort dem hittills, inte riktigt verkar bita längre. Vi har en utveckling inom medier och offentlighet som inger allvarlig oro. Istället för att skörda framgångarna för digitaliseringen ser vi svagare skolresultat. Vi ser en generation som inte lär sig läsa ordentligt och vi ser djupnande sociala klyftor som inte bara är orättvisa utan även undergräver samhällets stabilitet. Oskyldiga barn erövrar av algoritmer som vore de droger. Auktoritära tendenser utbreder sig.

Detta är tendenser som vi inte kan skylla på Putin eller Xi Jinping även om de och deras hejdukar ligger bakom mycket fördärv i världen. De samhällen vi skapat präglas inte längre av framsteg på det sätt som de länge gjorde och som vi vant oss vid nästan som en naturlag i de generationer som växte upp under efterkrigsdecennierna. Framsteg är ett ord som försvunnit ur de forsknings- och utbildningspolitiska dokumenten där det en gång utgjorde det centrala i portalformuleringen.

Det borde vara precis tvärtom: en grundläggande premiss för ett samtal om kunskapens roll i samhället. Att kunskapen ska kunna värna samhällets grundläggande värden och att den kan fortsätta medverka till framsteget och i alla fall inte hindra det.

Hur ser då ett argument för humanistisk kunskap ut vid mitten av 2020-talet? Trots att jag varit anställd vid svenska universitet sedan början av 1980-talet och jobbat i stor utsträckning med humaniora (i ganska vid mening), upplever jag det så – märkligt nog – att det aldrig varit lika lätt att formulera sådana argument, och heller aldrig tett sig så angeläget, som det gör just nu.

Det mest elementära argumentet är det som gäller oavsett kunskapsområde. Forskare och lärare ska utveckla ny kunskap och förmedla den till studenterna och i samhället. Det är därför vi utbildar dem i vår forskarutbildning. En viktig

del av det arbetet består i att ta emot den kunskap som utvecklas i hela världen och sätta den i omlopp i Sverige. Det innebär att forskarutbildningen borde stärkas och prioriteras upp markant. Alla andra utbildningsformer underkastas ambitiöst förändringsarbete. Det borde forskarutbildningen också göra och den bör utvidgas avsevärt. Disputerade humanister bryter ny mark och lyfter verksamheter var än i samhället de är verksamma.

Det akademiska måste överlag fungera, annars bryter det större kretsloppet samman. Men vad som blivit akut viktigt är det utomakademiska. Om det finns ett fungerande kretslopp för kunskapens spridning och diskussion – skolor, högskolor, folkhögskolor, studieförbund, massmedier, bokförlag, civilsamhällets organisationer – då kommer all denna kunskap ut i hela samhället. I bästa fall ungefär som att en droppe färg i en bassäng efter en stund färgar allt vatten i den. Det är viktigt att det är kunskapen som får denna definierande roll i ett samhälle och inte fördomarna och konspirationsteorierna.

Därför är det viktigt att vi utbildar tillräckligt många. Det gör vi inte idag. Tvärtom är det så att de droppar som idag färgar vattnet i vår bassäng – som är samhället – i växande utsträckning består av krafter som vill göra motsatsen till att lyfta kunskapsnivån i just detta samhälle. Dessa krafter finns både inom landet och i andra länder. Många har genuint onda avsikter och syftar till att undergräva vår samhällsordning, vår demokrati och vårt än så länge hyggligt fria och öppna samhälle. Här finns trollfabrikerna och påverkansarbetet.

Men många har inte några onda avsikter alls. De deltar bara, slarvigt eller aningslöst, i spridningen genom uppbyggnaden av de sociala medierna. Tack vare just humanistisk kunskap om medier och historia, och om hur opinioner bildas och formas, vet vi hur snabbt samhällen kan omvandlas och demokratier sättas ur spel. Vi ser det nu utspelas mitt framför våra ögon i den väl belagda autokratisering som präglar samhällen runtom i världen och även ätit sig långt in i Europa.

Vid det här laget vet de flesta i stora drag vad som pågår. Säkerhetstjänster, polis och forskare varnar för utvecklingen i rapport efter rapport. Vad gör ett samhälle som står inför ett sådant frätande hot?

Ja, vad gör ett samhälle som står inför en pandemi? Eller ser ett säkerhetspolitiskt hot vid horisonten? Ett sådant samhälle ser om sitt hus. Man rustar sin sjukvård, utbildar fler till sin personal och ökar ansträngningarna för att ligga i fronten av forskningen. Man bygger allianser och höjer beredskapen.

Ett sådant samhälle funderar också noga över hur det står till i dess främsta

institutioner för att upprätthålla själva idén om samhället. Det kanske kan låta alarmistiskt. Men egentligen är det bara en justering av de klassiska argumenten för humanistisk kunskap som följt med oss sedan demokratins framväxt och ända ned i upplysningens ideal och argumenten för bildning och folkbildning.

Med den skillnaden att vi idag behöver formulera dem på nytt – inte för att *skapa* ett fritt och öppet och någorlunda hyggligt och jämställt samhälle. Ett sådant hade vi redan byggt upp. Framsteg var att fortsätta utveckla det. Vi trodde så. Men istället handlar det nu om att kunna behålla det.

I det arbetet kan alla delta. Vi deltar i kraft av egenskaper som vi har. De humanistiskt utbildade, och särskilt de forskarutbildade, är specialister på att följa, tolka och förklara samhällets förändring. När vi idag säger att språket i samhället förråas och cynismen utbreder sig så är det inte en åsikt. *Vi vet det* därför att lingvister och andra språkvetare undersöker språkets förändringar. När vi säger att det finns många människor som är beredda att göra personliga uppoffringar för att bidra till att minska risken för en global klimatkatastrof så är det inte önsketänkande utan bygger på undersökningar av opinioner i många länder. *Vi vet det också* och vi borde agera i enlighet med våra insikter.

Flera av världens ledande specialister varnar nu för AI:s konsekvenser och utveckling. Alla kastar sig ändå på AI-tåget, stater och stiftelser håller pengar över verksamheten. Jag tillhör inte dem som tror att AI kommer att medföra samhällets undergång. Men kraften i utvecklingen är oerhörd och konsekvenserna ännu inte överblickbara. Vad gör vi för att undersöka dessa fenomen på den samhällsnivå där både framsteg och skador kommer att utspela sig? Alldeles för litet.

Vi bekymrar oss med rätta över att vi som samhällen och kollektiv, och för den delen även som individer, inte klarar av att möta klimathotet med den kraft och kreativitet som frågan kräver. Men vi frågar oss inte hur den kunskap ser ut som kan hjälpa oss att förstå våra tillkortakommanden. Varför är vi sämre på omställning än vi säger att vi vill vara? Vi satsar mer på att klamra oss fast vid modeller för tillväxt som inte ser ut att bestå provet än vi satsar på att finna nya vägar som leder framåt.

Vi fortsätter också att utbilda stora grupper i modeller för samhällsutveckling som vilar på det fossilberoende samhällets premisser. Och som fortsätter att betrakta naturresurser som tillgångar vi bara kan fortsätta skotta upp ur marken som om det skedde friktionslöst bara för att utvinningen drivs med

elektrisk energi. En ny FN-rapport, *Global Resource Outlook 2024*, visar att detta inte är möjligt. Det stora problemet är materialomsättningen som fortsätter att växa och bidrar till att mänskligheten snart behöver fyra jordklot för att leva hållbart på dagens konsumtionsnivå. Sverige behöver det redan. Det är ett underbetyg till oss som land. Det är en pinsamhet.

Argumenten för humanistisk kunskap är starkare än på mycket länge. När samhällets grunder hotas av att människors medvetanden undergrävs, spänningar växer mellan religioner och samhällsformer, och människor inte kan forma samhällen som klarar av att lösa existentiella utmaningar så bör vi fråga oss hur vi utvecklar de kunskaper och de institutioner som kan hjälpa oss.

Ett ord som en gång hade hög status var bildning. Det fick sammanfatta många av de egenskaper som kanske inte bara var kunskap i sig utan som ansågs medfölja kunskapen som en god, kanske nödvändig *spinoff*, för att använda ett sådant ord. Man fick inte bara kunskap inom ett område utan från flera, för att skapa ett associationsrum och ett grundat omdöme med möjlighet till jämförelser. Människan med kunskap skulle inte bara bli kunnigare utan också klokare.

Som utbildningsideal är det fortfarande svårt att överträffa. Ändå tillämpas det ganska litet i praktiken. Det gäller alla utbildningsstadier. Men kanske gäller det allra mest i högskolan. Det talas dock mer om det än tidigare. Bildning håller på att bli ett nyckelord för högskolan, om högskolan själv får bestämma.

Det gör vår humanistiska saga litet ljusare. Det allra bästa med vår tid, som gör att sagan kan avslutas riktigt ljust, är kanske ändå att det faktiskt finns utrymme för att skriva en text som denna. Det finns ett samtal om humaniora och humanistisk kunskap som är legitimt och framåtsyftande. Det kan inte undgå att vara kritiskt, för långtifrån allt är bra. Men det som verkligen är bra är att samtalet handlar om hur humaniora kan bidra och vill bidra, långt utanför sin traditionella domän.

I tanken har vi redan börjat bryta upp fakulteternas järnburar och forskningsrådets fördelningsnycklar. Vi söker samband mellan kunskapens utveckling och en bred förståelse av framsteg. Det är ganska annorlunda än att lämna in petitor för att inkrementellt öka omfattningen av det befintliga eller skydda sig från nedskärningar. Humanisterna blev inga ”kulturens servicemän” (eller, för den delen, servicekvinnor) som Torgny Segerstedt trodde, uppfylld av det tidiga sextitalets sorglösa tidsanda. Vi blev så småningom en grupp som vill mer. Som tycker att vi behövs för att åta oss stora och viktiga samhällsuppgifter.

Utan det slags förmågor och insikter som den humanistiska kunskapen besitter kommer vi ingen vart med de utmaningar vi står inför. Kanske botten ambitionshöjningarna och samarbetsviljan djupast besett i att detta blivit alltmer uppenbart. Det vi står inför är alldeles för svårt för konventionell problemlösning. Inga ”servicemän” i världen räcker. Det krävs något extraordinärt. Något nytt måste börja och humanisterna behöver vara med i arbetet.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Salö, L. (red.). 2021. *Humanvetenskapernas verkningar. Kunskap, samverkan, genomslag*. Dialogos. Sörlin, S. 2021. *Humanvetenskapernas verkningar – större än vi förut vetat. En avslutande kommentar*. I: Salö, L. (red.), *Humanvetenskapernas verkningar*, 307–325.

5. Humanistisk beredskap i en ny säkerhetspolitisk epok

Marie Cronqvist

Några dagar efter inledningen på Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina, i slutet av februari 2022, berättade en amerikansk historieforskare i en tråd på Twitter att hon blivit uppringd av en kommunikatör på sitt universitet. Frågan ställdes om professorn vänligen kunde skicka över en lista på institutionens experter på rysk och ukrainsk historia, språk och kultur. Anledningen var att kommunikationsavdelningen plötsligt blivit översköld av frågor av en viss typ från journalister och externa intressenter. Varför hade invasionen ägt rum? Vad var Putins egentliga mål och vad hade det att göra med hans historiesyn? Vilka historiska band finns egentligen mellan Ryssland och Ukraina? Och vilka kopplingar finns förresten mellan den gamla Sovjettiden, eller för den delen den ännu äldre tsartiden, och dagens ryska imperialism? Hur nära släkt är de ryska och ukrainska språken?

Det massiva frågebatteriet visade att behovet av humanistisk vetenskaplig expertis i detta läge plötsligt var oerhört stort. Historieforskaren fick dock svara sin kommunikatör att det dessvärre inte längre fanns någon vid universitetet som hade denna expertis. Vad hon inte skrev just då, konstaterade hon senare i sin twittertråd, var att ett par decennier av drastiska humanitetsnedskärningar hade lett till att det numera inte finns några historiker alls vid hennes universitet som forskar om världens orosområden och mullrande konflikter. Sedan kalla krigets slut hade antalet forskare med fokus på Ryssland, Kina och Mellanöstern minskat för varje år. Historien var redan slutdeklarerad och vinsten hemräknad. Den eviga freden hade sannolikt gjort det möjligt för universitetet att omprioritera och göra ytterligare satsningar på sina ingenjör- och ekonomutbildningar. Det visade sig vara en tveksam framtids- och

omvärldsanalys, och inte bara i ljuset av det så kallade kriget mot terrorismen i början av 2000-talet.

Det plötsliga uppvaknandet från universitetsledningen och från kommunikationsavdelningen på just detta amerikanska universitet är knappast unikt. Som svensk historiker med fokus på kalla kriget, propaganda, medier och beredskapsfrågor har även jag upplevt suget från journalister, studenter och allmänhet i denna vår oroliga tid. De senaste fem eller sex åren har jag och säkert många av mina samtidshistoriska kollegor fått erfara att våra kunskaper och vår forskning har kunnat sättas i bruk. Personligen har jag fått svara på många frågor om den svenska neutralitetsberättelsen, skandinavisk beredskapskultur, socialdemokratins historiskt komplexa relation till NATO-frågan och det svenska civiltjänstens historia. Detta har skett på mejl, i intervjuer och poddar, i samtal med studenter och vid privata middagsbord.

Jag hade förstås önskat att anledningen vore en annan, men med omvärldens nyväckta intresse för den forskning jag bedrivit i mer än två decennier har graden av upplevd samhällsrelevans i arbetet ökat. Att vara kallakrigshistoriker gick under några år i slutet på 2010-talet från att vara något ganska dammigt och inaktuellt till något efterfrågat. I en krönika i Vetenskapsrådets tidning *Curie* under våren 2022 beskrev jag det i termer av att den oförtrutna och stundom oglamorösa grundforskningen är viktig just eftersom vi inte vet hur framtiden kommer att gestalta sig och vilka kunskaper som kommer att behövas imorgon. Denna forskning måste få puttra på med en stabil grundfinansiering bortom mediernas och samhällsdebattens omedelbara strålkastarljus till dess att den med ens kommer att tas i bruk. Efter 11 september 2001 var behovet av islamologer och religionshistoriker breda kunnande stort. För att förstå finanskrisen 2007–2008 var ekonomhistorikernas perspektiv nödvändiga. I samband med pandemin fick medicinhistoriker klarlägga demografiska och folkhälsorelaterade mönster, paralleller och skillnader mellan Covid-19 och spanska sjukan. Bara för att dra några exempel ur den historievetenskapliga hatten.

Lyckligtvis är hälsoläget för svensk humaniora bättre än i många andra jämförbara länder. Även om statusen och studentpengen lämnar övrigt att önska, så har i Sverige tillräckligt många centralt placerade beslutsfattare ändå betraktat grundforskning inom humaniora som en viktig komponent i samhällets långsiktiga kunskapsförsörjning. En bred och aktiv kunskapsbas i områden som språk, kultur, historia, filosofi och religion är betydelsefull inte minst

eftersom människors handlingar sker i och genom deras liv, tankar, känslor och meningsbyggen. Dagens krig, kriser och konflikter kan inte förstås utan humanistiska kunskaper, än mindre lösas. Forskning inom andra vetenskapsområden kan tala om för oss hur konflikt kan bryta ut i ett givet ögonblick och vilka ekonomiska, politiska, sociala och infrastrukturella aspekter som är inblandade i förlopp och förhandlingar. Forskning inom humaniora hjälper oss att förstå *varför* just dessa konflikter uppstår, vad de betyder för olika parter samt hur och varför föreställningar, tolkningar, kommunikation och idéer leder över i agens.

Vi behöver dock söka en god balans mellan värnandet av å ena sidan en bred grundforskning inom humaniora och, å andra sidan, utmaningsdrivna frågeställningar. Låt mig här kalla denna balansposition för beredskapsforskning. Denna typ av forskning skiljer sig från det förutsättningslösa och nyfikenhetsdrivna genom att ändå ha en viss riktad ambition. Den är medvetet framtidsinriktad. Vilka grundläggande kompetenser och kunskaper måste upprätthållas och vidareutvecklas i vårt samhälle för att möta samtidens och framför allt framtidens olika behov? Beredskapsforskningen skiljer sig också från fullt utmaningsdriven eller tillämpad forskning genom sin betydligt bredare utblick. Framför allt handlar beredskap om stabilitet och långsiktighet. Vi vet att stora forskningsresurser som på kort tid allokeras till enskilda områden som för tillfället uppfattas som högaktuella medför flera reella risker, bland annat en risk för brister i forskningens kvalitet. Med ett beredskapsperspektiv på forskningen kan två ambitioner förenas: en vilja att reagera på och möta dagens frågeställningar, och behovet av att värna den kunskap som kan behövas imorgon.

Mer allvarliga problem än resursslöseri kan uppkomma då en bred beredskapsorienterad forskning inte värnas. ”National security needs a humanities comeback”, skrev en senior underrättelseanalytiker i den till amerikanska CIA knutna tidskriften *Studies in Intelligence* i december 2023. Säkerhetshot, infrastrukturell sårbarhet, vapenteknologisk utveckling, migrationsströmmar, världshandel, cyberattacker och klimatförändringar. Alla är de företeelser som i någon mån kan mätas och som därför lånar sig väl till empiristiska AI-modellerade analyser av stora dataset, ju större desto mer imponerande. En nyliberal samhällsordning, hävdade skribenten, har danat en generation av underrättelseanalytiker för vilka information är kvantifierbara data som kan paketeras, säljas och levereras till beställande kund. Problemet är bara att sådana analy-

ser inte hjälper oss att förstå komplexa skeenden i vilka människor – enskilda och i grupp – agerar utifrån sina världsbilder och sina uppfattningar om vad som bringar mening i tillvaron. Tolkningsorienterade och kontextkänsliga analytiska tillvägagångssätt existerar i princip inte längre idag inom underrättelsevärlden, klagade CIA-analytikern.

Detta är förstås dåliga nyheter för humanister som hade tänkt sig en framtid inom det underrättelseanalytiska fältet. Men det är ännu sämre nyheter för den nationella säkerheten. Det verkliga säkerhetshotet är nämligen, menade skribenten, att västvärldens underrättelseorganisationer idag saknar förmåga till kvalificerade analyser av idéer, värden, religioner, identiteter, historia och språk exakt i ett läge när en hotfull omvärld i allt större utsträckning styrs av krafter som kräver just sådan analys. En riktigt dålig tajming, med andra ord. En långsiktighet och bredd i såväl analytiska teman som analytiska tillvägagångssätt hade onekligen varit på sin plats.

Det är fullt möjligt att CIA-exemplet representerar en unik infallsvinkel och en udda röst inom underrättelsevärlden, som andra förmodligen inte alls skulle hävda är på långt när så enögd, monometodologisk och oroväckande historielös. Så kan det vara. Men om det ligger aldrig så lite i det han pekar på, att teknikdriven automatisering och kvantifiering har gjort att det underrättelseanalytiska arbetet hamnat i otakt med tiden? Att det faktiskt brister i vetenskapliga kunskaper och reell kompetens vad gäller hur öppna demokratiska samhällen ska möta aggression från auktoritära system där historia och religion brukas på kraftfulla sätt och dessutom mobiliserar såväl folkmassor som enskilda terrorister? Ja, om så är fallet är det förstås mycket allvarligt.

Måhända är det i fallet underrättelsetjänsten, precis som i fallet med den twittrande historieprofessorn, något bättre ställt i Sverige. Men att det även här är svårt att synka samhällets många olika kunskapshorisonter är uppenbart. Det skapar slitningar på sina håll, växtvärk på andra. Idag avtecknar sig konturerna av ett nytt svenskt forskningslandskap mot bakgrund av de senaste årens massiva försvarssatsningar och NATO-medlemskapet. Politikerna vill snabbt ha fler brigader än vad försvaret hävdar är praktiskt genomförbart. Förskjutningarna i den statliga (och även privata) forskningsfinansieringen i riktning mot forskning om säkerhet, beredskap, civilt försvar, och – inte minst – cybersäkerhet och AI är tydliga. Försvarshögskolan expanderar kraftigt sin verksamhet genom ökade anslag och nyanställningar. Detsamma gäller Totalförsvarets forskningsinstitut, FOI (där de flesta numera dessutom verkar ha

den tjugiga titeln ”forskningsledare”).

Sant är att långt ifrån alla som nyanställs vid dessa för tillfället gynnade enheter är ingenjörer och statsvetare. Ett skapligt antal är faktiskt humanister. Min spaning är att jobbbannonser i försvars- och säkerhetssektorn i allt växande grad söker precisera något som just humanister är drillade i och som AI-systemen ännu inte är riktigt framme vid, nämligen att tänka kreativt annorlunda eller ”utanför boxen” när boxens sidor inte är stort mer än fragment. En anställning som utlystes vid Militära underrättelse- och säkerhetstjänsten (Must) från 2020 är talande. En bildanalytiker söktes. Kunskaper i ryska och kinesiska var meriterande, om än inget krav. En fallenhet för att hitta mönster och avvikelser i stora, brokiga och ofullständiga materialmängder var viktigt, och något som underlättade processen var därför fantasi, kreativitet och förmåga till abstrakt tänkande. Källkritisk träning var avgörande liksom läsning, tolkning och värdering av en stor mängd bilder. Det är tänkbart att Must till slut anställde någon annan än en humanist, men att döma av de kunskapsbehov som stipulerats i utlysningen så var det sannolikt i så fall ett sämre alternativ.

Argument som ofta framförs om betydelsen av humaniora är sammanflätade med betydelsen av grundforskning. Men humaniora behöver också vara formad just som en beredskapsforskning som inte värjer sig för det tillämpade. Ett möjligt svar på bristen på Rysslands- och Ukrainakännare under vårvintern 2022 hade kunnat vara att vi framöver bör satsa mindre på humanistisk grundforskning och mer på riktad forskning om världens oroshärdar. Ett uppenbart motargument är ju att vi inte känner morgondagens behov. Det handlar om att hitta en rimlig balans mellan det vi tror oss behöva veta och det vi ännu inte vet att vi kan komma att behöva veta, för att alludera på en före detta amerikansk försvarsministers tal om ”unknown unknowns”. Det måste finnas utrymme för en bred humanistisk beredskapsforskning, där grundforskning står i något slags dialog med utmaningsdrivna frågeställningar. Om våra resurser vore oändliga hade vi kunnat forska om allt och ha en ypperlig beredskap på potentiellt alla områden. Den världen lever vi inte i. I denna kommer vi att behöva rikta vårt sökarpjus, och dessa riktningar kan vara mer eller mindre välinformerade ur ett beredskapsperspektiv.

Slutligen, i (åter)militariseringens dystra tidevarv syns alltså suget efter humanistisk kunskap på skilda håll och på lite olika sätt. ”Vi tycks vara inne i en kunskapspolitisk epok”, skriver författarna till Humtank-rapporten *Humaniorastrategier i Sverige* (2022), ”där humanioras bidrag till samhället framträ-

der tydligare och bättre kommer till sin rätt.” Till detta vill jag bara tillägga att i ett kraftigt försämrat säkerhetsläge är humanioras betydelse möjligen viktigare än någonsin förr. Vi är nämligen också inne i en säkerhetspolitisk epok, där humanioras betydelse även inifrån säkerhetstjänsterna själva tycks framträda med skarpare konturer. Humanistiskt skolade forskare är vana vid att bryta tankebanor, kritiskt granska försanthållanden och främmandegöra det gängse. Humanister är tränade i att söka förklaring genom observation, tolkning, förståelse och värdering. Att dessa är oundgängliga kunskaper i ett skiftande säkerhetspolitiskt landskap måste vara uppenbart inte bara för humanisterna själva.

6. Positiva humanister? Några reflektioner öfver de lärdas betydelse

Hampus Östh Gustafsson

I *Några föreläsningar öfver de lärdas bestämelse*, ursprungligen utgiven år 1794, gjorde Johann Gottlieb Fichte anspråk på att tala till ”ynglingar, genom hvilkas bildande jag med högsta sannolikhet bidrager att bilda ännu ofödda millioner människor”.¹ Det är inte alldeles lätt att avgöra hur många människor den idealistiske filosofen faktiskt har nått fram till, nu när över två hundra år förlöpt sedan han föreläste vid Universitetet i Jena. Även om föreläsningarna hastigt översattes till svenska av Benjamin Höijer, och Fichte sedan dess upptagits i en filosofihistorisk kanon, ter sig de citerade orden lätt pretentiösa för en nutida läsare. I föreläsningssalen närvarade med all sannolikhet en relativt homogen elitklick. Vem, kan man fråga sig, var då Fichte att orera om miljoners bildande? I en tid då massuniversitetet i högsta grad ännu var ofött.

Jag fick själv möjligheten att läsa Fichtes föreläsningar som student. Texten gjorde avtryck och jag har i tankarna återvänt till den sedan dess, trots att jag spontant inte kände mig som en av de ofödda Fichte gjorde anspråk på att tala till. Samtidigt insåg jag ironiskt nog att det var just vad han gjorde – genom sin tryckta text. Med en formulering i en annan föreläsning så ansåg Fichte också att det skrivna verket var ”ein Werk für die Ewigkeit.”²

I ljuset av de senaste årens universitetspolitiska diskussioner om samverkan och *impact*, det vill säga vetenskapens bredare betydelse och verkningar i samhället, har Fichtes ambition att bidra till ”evigheten” och miljoners bildning blivit högst relevant att begrunda på nytt. Faktum är att han själv uppvisade en demokratisk dragning genom att vurma för ökad tillgång till utbildning även bland icke-privilegierade studenter.³ Med den moderna tidens massmediala och digitala utveckling kan kunskap cirkulera hastigt och brett.

Via MOOC-kurser och sociala medier kan forskare teoretiskt sett nå mycket vida publikar med ett klick, både muntligt och skriftligt.⁴ Så nog hade Fichte en poäng om kunskapens virala potential.

En digital plattform som etablerats för kommunikation av humanistisk kunskap och debatt är den jubilerande tankesmedjans egen blogg, *Humtankar*. Där dök det våren 2024 upp en text som uppvisar beröringspunkter med Fichtes:

Det finns en spridd och sliten föreställning om att den akademiska världen är instängd till sin karaktär: vi sitter fast i våra "elfenbenstorn" – därav behovet att "nå ut", samverka, förmedla, "tredje uppgiften", och så vidare. Det är en märklig bild, mot bakgrund av att få samhällsinstitutioner är lika öppna som universitetsvärlden. Hundratusentals människor – från hela landet och alla samhällsklasser, de flesta unga – söker sig till den dagligen. De kallas studenter.⁵

Om dagens universitetslärda når ut till hundratusentals eller miljoner kan vi låta vara osagt, men litteraturvetaren Sven Anders Johansson ringar här in något helt centralt. För den mest naturliga tolkningen av samverkan och genomslag bör givetvis ta fasta på hur humaniora bidrar till samhället genom alla de studenter som undervisas vid universitet och högskolor och sedan, i någon mån rimligtvis, omsätter och vidareutvecklar sina förvärvade kunskaper på olika håll i samhället – även om det knappast sker under just yrkesbeteckningen "humanist".⁶

Så långt som den här typen av diskussioner förts kring humanioras samhällsbetydelse under 2000-talet går det att peka på såväl välgörande som problematiska inslag. Den rådande impact-hypen rymmer en del ambivalens. Vissa försök att belägga den humanistiska forskningens genomslag kan synas krystade, som när varenda liten citering ska dokumenteras i Google Scholar. Utvärderingskulturen har gett upphov till allsköns kreativitet, men därmed också stimulerat en ny medvetenhet om humanioras faktiska betydelser och vikten av att artikulera dessa. Den av Linus Salö redigerade antologin *Humanvetenskapernas verkningar* (Dialogos, 2021) är ett viktigt exempel på sådan kartläggningsverksamhet.⁷

För svenskt vidkommande går det tydligt att se en vändning i det offentliga talet om humaniora för ett drygt decennium sedan. Svenskt Näringslivs numera ökända rapport *Konsten att strula till ett liv* (2011) fick en lång rad

humanister att reagera starkt.⁸ Och detta tajmades väl av Anders Ekströms och Sverker Sörlins uppmärksammade bok *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle* (2012) som gav ny energi åt humanioradebatten genom att förespråka en offensivare anda med fokus på humanioras generativa funktioner och potential för integrativa samarbeten kopplade till vår tids stora samhällsutmaningar.⁹ Det atmosfärsskifte och mer medvetet strategiska tänkande som följde symboliseras på det nationella planet kanske allra tydligast av Humtanks tillkomst 2014. Men vi har också sett en uppsjö historiska och sociologiska studier som genererat ett nytt empiriskt underlag att utgå från när vi ska tänka kring humanioras betydelse och villkor för att verka i samhället. Den övergripande kontentan tycks vara att vi nu inte kan älta gamla krisdiskussioner längre. Vi måste blicka framåt, och vara lite mera positiva.

Fast vänta lite nu! Inte ska väl humanister vara positiva? Går inte det på tvärs mot hela vår senmoderna persona? Vi ska väl dekonstruera, komplicera, kritisera – spela rollen av en besvärlig ”stingande broms” (*gadfly*) för att använda Sokrates (Platons) ofta åberopade metafor?¹⁰

Jag överdriver naturligtvis. Men med tanke på att humaniora i modern tid så ofta definierats i kontrast till (naturvetenskaplig) positivism är det inte konstigt att man instinktivt värjer sig från att fästa ordet ”positiv” vid humanistisk verksamhet.

Mot den bakgrunden är det inte utan att jag studsar till när jag läser om det gigantiska amerikanska projektet ”Humanities and Human Flourishing”. Under de senaste tio åren har filosofen James Pawelski, verksam inom området positiv psykologi, strävat efter att etablera *positive humanities* som ett eget forskningsfält. Premissen för detta är en tro på humanioras möjligheter att ge bidrag till vad han benämner ”mänsklig blomstring”, en botanisk metafor som för tankarna till humanioras antika arv. Aristoteles använde just begreppet *eudaimonia* för att beteckna blomstring, förstått som ett varaktigt lyckotillstånd eller välbefinnande, som målet för all mänsklig aktivitet.¹¹ På flera sätt handlar Pawelskis projekt om att återerövra en tradition som en gång var central i humanioras historia, och som delvis speglar den bildningsoptimism Fichte gav uttryck för.¹² Till följd av det moderna forskningsuniversitetets genombrott har fokus emellertid styrts bort från studenternas moraliska uppodling och vägar till det goda livet för att istället premiera smalare vetenskapliga hänsyn och jakten på ständigt ny kunskap och innovationer. Som en del av professionaliseringsens pris.¹³

Nog för att blomstermetaforer (till exempel ”lyxblommor” eller *Orchidéenfächer*) förekommit frekvent i humanioras moderna historia så tror jag inte att jag stött på det aristoteliska blomstringsuttrycket i de senaste årens svenska litteratur om humanioras samhällsbetydelse.¹⁴ Men retoriken är på ett helt annat sätt rotad i det amerikanska sammanhanget, där humaniorabegreppet vanligen behandlas mer synonymt med konst och kultur (*Arts and Humanities*). Pawelski hänvisar exempelvis till *Heart of the Matter* (2013), en rapport från American Academy of Arts and Sciences, som tydligt bejaktar humanioras värde för mänskligt liv, frihet och lycka. Tron på en moraliskt förbättrande potential hos humaniora har här stått sig stark, vilket delvis sammanhänger med att man i USA inte på samma sätt behövde omförhandla sin humanistiska tradition efter andra världskriget. Till skillnad från framför allt Tyskland kunde man mer obehindrat sammankoppla humaniora med segrande liberal-demokratiska värden.¹⁵

Samtidigt är Pawelski inte naiv. I *Oxford Handbook of the Positive Humanities* (2022), som han redigerat tillsammans med Louis Tay, medges att kulturen lätt manipuleras i åtskilliga samhällen och snarast används för att motverka människans blomstring. Trots dessa reservationer argumenterar redaktörerna för att många på senare år kommit att leta efter humanistiska haverier och avigsidor, och att det nu är läge att skifta perspektiv för att mer grundläggande, och teoretiskt underbyggt, undersöka om och hur humaniora faktiskt kan ge positiva bidrag till mänsklighetens blomstring – vad det nu må betyda mer exakt. Pawelski förespråkar här en epistemologisk pluralism. Mänsklig blomstring kan bara uppnås om en mångfald metoder tillåts samverka.¹⁶

Resultaten från detta forskningsprogram redovisas i en bokserie på Oxford University Press, till vilken ovan nämnda handbok enbart utgör ett komplement. De över 80 skribenter som sammantaget bidrar representerar alltifrån filosofi och religion till musik och film-studier. Som historiker väljer jag att läsa *History and Human Flourishing* som redigerats av Darrin McMahon, professor vid Dartmouth College. Van att med grova penseldrag teckna stora sjok ur det förflutna i böcker som *Happiness: A History* passar han väl in i sammanhanget. McMahon sluter upp bakom Pawelskis övergripande argument genom att peka på att humaniora i modern tid främst kommit att inrikta sig på avlägsnandet av hinder, snarare än att direkt främja mänsklig blomstring i mer positiv bemärkelse:

If there is much to condemn in the past, there is also much to praise – and much to inspire, much to make us wonder and marvel, to give us courage and sustenance, to help us smile, laugh and hope. To focus exclusively on history's darkness is to risk missing the light, and it may well be that professional historians, like others in the humanities, have tended to display in their work something of a 'negative bias'.¹⁷

Den moderna historieforskningens distansering från ett klassiskt historiebruk där det förflutna med Ciceros ord beskrevs som en läromästare för livet (*historia magistra vitae*) tas upp som exempel. Med hjälp av Nietzsche vill McMahon väcka frågor kring historiens värde för livet. Frågor som besvaras av några av historieämnets främsta amerikanska företrädare, vilka getts fria tyglar att tänka stort och fritt för att rannsaka sig själva och sina ämnestraditioner. Flera uttrycker initialt en viss reservation inför det positiva projektet som helhet, men ger efter inför pliktkänslan. Graham Burnett beskriver i sitt kapitel hur han drog sig för att svara på frågorna, men samtidigt insåg att "there is no place to hide".¹⁸ I en tid där kampen hårdnar om vilka historiska berättelser som ska definiera vår tid måste professionen ta en aktivare roll. Vem är jag att uttala mig så vitt och brett? Jo, just du, du som är professionell historiker! Tala till miljonerna!

Oaktat den typen av lovvärda resonemang saknar antologin en strategisk dimension. Hur ska författarna säkerställa att frukterna av deras prunkande betraktelser faller utanför de närmast berördas trädgård? Jag vill helst inte återinträda i rollen som negativ humanist, men det finns trots allt en del hinder på vägen – begränsad tid, inflaterade karriärskrav, urholkade resurser för humaniora, och så vidare – för att projektet ska kunna bära frukt.

Några av kapitlen tar också fasta på humanioras avigsidor. Särskilt Mia Bay i "Towards a History of Black Happiness", där hon rättframt konstaterar att "African American history does not provide a great vantage point on the history of human flourishing. Instead, it is one of the most depressing subfields in American history".¹⁹ Humanioras historia är onekligen fylld av orättvisor. Detta speglas av aktuella forskningstrender som bland annat laborerat med begrepp som *inhumanities* för att visa hur vissa humanistiska praktiker fått mycket negativa följdverkningar.²⁰ Den eudaimoniska vändning som föreslås känns i slutänden svår att helt och hållet omfamna när humaniora vid det här laget så starkt kommit att definieras av en annan vändning, den kritiska.

Ett jakande svar på frågan om humaniora gör oss lyckligare skulle uppenbarligen också gå emot Svenskt Näringslivs bild av att humaniora mest strular till människors liv – en föreställning som ett drygt decennium senare verkar högst levande i vissa nyliberala kretsar. Jag själv tror inte att humaniora strular till våra liv; humanistiska studier (inklusive fristående kurser) gör våra liv mer komplicerade, i bemärkelsen rikare. Här lutar jag trots allt åt den roll McMahon beskriver som ”negativ”, att humaniora i första hand bidrar till en mer grundläggande mänsklig frigörelse och medvetenhet om våra möjligheter och gränser. En grogrund snarare än blomstring.

Humaniora gör oss inte fulländade, men hjälper oss att leva och dö, att vara i världen och tiden. Humaniora påminner om vår litenhet och alltings föränderlighet, men bygger också broar och förbinder världar, och människor. Så det positiva elementet finns där. Den humanistiska kunskapen cirkulerar så gott som över allt, även om vi kanske inte alltid märker det. Det är svårt att se en fungerande värld utan någon form av humanistisk kunskapsbas. Allt detta kan framstå som fluffiga ord, men vid sidan av att skjuta håll på självklarheter behöver vi ibland också påminnas om dem och därmed våga vara ambitiösa i utfästelserna om våra kunskapsbidrag.

Betraktar man det senaste decenniets diskussioner har det närmast blivit en kliché att humaniora har mer än en roll att spela, men det går inte att komma ifrån att humaniora är många olika saker – det är först och sist ett latinskt pluralbegrepp som samlar en uppsättning ämnen.²¹ Vi behöver en bred och mångfacetterad humanistisk forskning och utbildning som en elastisk kunskapsbas för framtidens ”ännu ofödda millioner människor”. För detta krävs uthållighet och tillit, ty vi kan inte exakt förutsäga kommande tiders kunskapsbehov. Det krävs också respekt för universiteten som unikt långlivade institutioner, där humaniora – som ett i sig transformativt kunskapsprojekt – fortlevt genom åtskilliga politiska och sociala samhällsvängningar. Vår tids kunskapspolitik måste därför värna om humaniora som varaktigt och pluralistiskt projekt. I detta kan bidrag till mänsklig blomstring mycket väl ingå som en uppgift bland flera.

Här får blomstringsmetaforen mig att tänka på humanioras tillstånd som del av ett skört ekosystem där vi måste omfamna de lärdas mångfaldiga samhällsbetydelser, vare sig deras kunskaper definieras som positivt eller negativt konnoterade (eller som generativa vs. reaktiva, för att låna ur Ekströms och Sörlins vokabulär).

Den intellektuella världen är en komplicerad sammansättning. För att den ska fungera behöver vi humanister av olika laddning som tar olika ansvar och för humaniora in i olika epistemiska föreningar. Vissa *gadflies* kan kosta på sig att kretsa mer i marginalerna likt elektroner, medan andra kan stå fastare i den dagliga akademiska kärnverksamheten likt neutroner och protoner, om jag får pröva ännu en liknelse.

Som den mångårigt skolade humanist jag är ställde jag mig först skeptisk till det grandiosa positiva humaniora-projektet, ungefär som i min läsning av Fichte. Men med en balanserad kunskapspolitik, där samhället visar att humanistisk kunskap måste få ta plats, inte bara som komplement, utan som något för samhället nödvändigt och oskiljbart, så bör det också finnas utrymme för ett sådant projekt.

Trots allt tal om kriser och trånga budgetar förhåller det sig förmodligen så att det idag förekommer mer humanistisk forskning och fler humanistiskt utbildade personer i samhället än någonsin förr – åtskilliga ”millioner” rentav. Att då kräva renlärighet och konformism är knappast rätt väg att gå. En av humanioras styrkor historiskt sett ligger i den mångfald som ämnena själva konstituerat, men också i den mångfacetterade förståelse av världen som de möjliggör. Den dimensionen vill vi inte förlora. Och trots alla mörka utsikter i tider av populism och (kultur)krig så kommer vi inte att förlora den, för humanioras betydelser är mycket större och varaktiga än de flesta anar. Om man nu får vara lite positiv.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Fichte, J.G. 1796. *Några föreläsningar öfver de lärdas bestämmelse*, övers. Benjamin Höijer. Uppsala, 19.
- 2 Fichte, J.G. 1806. *Ueber das Wesen des Gelehrten und seine Erscheinungen im Gebiete der Freiheit*. Berlin, 210–211.
- 3 Reitter, P. & Wellmon, C. 2021. *Permanent Crisis: The Humanities in a Disenchanted Age*. University of Chicago Press, 37.
- 4 Chang, K. 2023. ”Writing and Reading Today: The History of the Humanities Tomorrow”, *History of Humanities*, 8(2), 217–227.
- 5 Johansson, S.A. 2024. Behöver förmedlingen förmedlas? *Humtankar*, 11 mars.
- 6 Jfr Widmalm, S. 2019. Är universitetet historia? I: Josephson, P. & Karlsruhn, T. (red.), *Universitetets gränser* Arche Press, 15 och Widmalm, S. & Ågren, M. 2019. ”Att mäta impact kan leda till sänkt kvalitet”, *Curie*, 6 mars, <https://www.tidningencurie.se/debatt/att-mata-impact-kan-leda-till-sankt-kvalitet>.
- 7 Salö, L. (red.) 2021. *Humanvetenskapernas verkningar: Kunskap, samverkan, genomslag*. Dialogos.

- 8 Fölster, S., Kreicbergs, J. & Sahlén, M. 2011. *Konsten att strula till ett liv: Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete*. Svenskt Näringsliv.
- 9 Ekström, A. & Sörlin, S. 2012. *Alltings mått: Humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Norstedts. Se även debattinläggen i Forser, T. & Karlsruhn, T. (red.) 2013. *Till vilken nytta? En bok om humanioras möjligheter*. Daidalos.
- 10 Nussbaum, M.C. 2010. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press.
- 11 Se även David Thurffjells bidrag.
- 12 Se t.ex. Hammar, I. 2017. Klassisk karaktär: Den moraliska samhällsnyttan av klassiska studier, ca 1807–1828”, *Historisk tidskrift*, 137(4), 607–639.
- 13 Tay, L. & Pawelski, J.O. (red.) 2022. *The Oxford Handbook of the Positive Humanities*. Oxford University Press, 3–4.
- 14 Östh Gustafsson, H. 2023. 'Lyxblommor i folkhemmets fönster': Metaforisk aktivism och akademisk satir i typkonstruktioner av välfärdssamhällets humanister. I: Östling, J., Jansson, A. & Svensson, R. (red.), *Humaniora i välfärdssamhället: Kunskapshistorier om efterkrigstiden*. Makadam, 33–57.
- 15 Se t.ex. Jewett, A. 2012. *Science, Democracy and the American University: From the Civil War to the Cold War*. Cambridge University Press, 339–341.
- 16 Pawelski, J.O. 2022. The Positive Humanities: Culture and Human Flourishing. I: Tay & Pawelski 2022, . 36.
- 17 McMahon, D. 2023. Introduction” I: McMahon, D. (red.), *History and Human Flourishing*. Oxford University Press, 9.
- 18 Burnett, D.G. 2023. History, the Humanities, and the Human. I: McMahon 2023, 18.
- 19 Bay, M. 2023. Toward a History of Black Happiness: Or, What Can African American History Tell Us about the Cultivation of Well-Being? I: McMahon 2023, 184.
- 20 Bridges, W. 2019. A Brief History of the Inhumanities, *History of Humanities* 4(1), 1–26.
- 21 Östh Gustafsson, H. Humaniora. I: Hansson, J. & Savin, K. (red.), *Svenska begreppshistorier: Från antropocen till åsiktskorridor*. Fri Tanke, 169–185.

7. Humanioras betydelse i den bästa och värsta av tider

Annelie Bränström-Öhman

Prolog

It was the best of times, it was the worst of times, it was the age of wisdom, it was the age of foolishness, it was the epoch of belief, it was the epoch of incredulity, it was the season of light, it was the season of darkness, it was the spring of hope, it was the winter of despair, we had everything before us, we had nothing before us, we were all going direct to Heaven, we were all going direct the other way [...]

(Charles Dickens, *A Tale of Two Cities*)¹

Att ta mått på en tidsanda är som alltid ett vanskligt företag. Synfältet förändras ständigt, beroende på åt vilket håll vi vänder blicken – och vilka berättelser vi väljer att lyssna till. När Charles Dickens 1859 skrev just de här öppningsorden i sin roman *A Tale of Two Cities* var den franska revolutionens turbulens och blodiga scenarier endast ett kort historiskt andetag avlagset. Jag är inte ensam om att citera Dickens, tvärtom är de här raderna förmodligen ett av de numera mest frekvent återgivna citaten ur 1800-talets romanlitteratur. Och det är ingen slump, förstås: polariseringen i den tidsanda Dickens beskriver, svängningarna mellan ytterligheter – mellan hopp och förtvivlan, ljus och mörker, dårskap och klokhet, tro och misstro – kunde i mångt och mycket gälla som en karakteristik också för vår tid.

Kanske är det också en relevant karakteristik av de både materiella och intellektuella förutsättningarna för det som är ämnet för den här antologin: humanioras betydelse i den komplexa verklighet som omger oss på 2020-talet

i Sverige och i övergripande mening: i ett globalt perspektiv. I en tid av krig, klimatkris, inskränkningar av yttrandefrihet och mänskliga rättigheter i allt fler av världens länder ställs humanistiska forskare inför en gigantisk både kunskapsmässig och existentiell utmaning.

Så, varför den bästa av tider? Därför att de motstridiga versioner av verkligheten som möter oss i politik, samhälle och nyhetsrapportering ropar på humanistiska perspektiv, på en fördjupad förståelse av länders och människors historiska sammanhang, berättelser och tankevärldar. Den värsta av tider? Därför att humanioras betydelse fortgående devalveras genom forskningspolitiska omprioriteringar till föregivet mer samhällsnyttig forskning, inom naturvetenskap och teknik – ofta ledsagade av en retorik som relativiserar den humanistiska bildningens nyckelroll i det demokratiska arbetet.

För mig som humanist och litteraturvetare handlar slitstyrkan i Dickens ord om allt det här: om den fundamentala ambivalensen i den tidsålder vi benämner den moderna – och de låsningar av tanken som hotar om vi klamrar oss fast vid tidspessimismens eller tidsoptimismens lika blinda ytterligheter, utan att se det spektrum av nyanser som finns däremellan. Men också och framför allt: om skönlitteraturens unika förmåga att ta språkets och berättandets makt i bruk för att fånga kärnan i skeenden som faller utanför exempelvis vetenskapens eller politikens språkbruk.

I min essä vill jag lyfta fram de möjligheter som vilar i ett närmande mellan vetenskap och konstnärliga och litterära gestaltungsformer för att synliggöra och lyfta fram humanioras betydelse i en föränderlig värld. Det är ett val av synsätt som fordrar en bitvis riskabel intellektuell balansgång, mellan den bästa och värsta av akademiska tider.

Att plädera för att humanister ska bejaka och besvara det stora och, tror jag, växande intresse som finns för det djupast mänskliga, de existentiella och historiska perspektiven, är att ställa sig i en vidöppen dörr. Att däremot formulera en appell för att humaniora måste öppna sig för ett seriöst samtal kring relationen mellan akademisk frihet och det akademiska skrivandets former kan te sig väsentligt mer kontroversiellt. Åtminstone i ett internt akademiskt inifrån-perspektiv, där värdet av genre och skrivsätt alltmer har kommit att underordnas parametrar som avgörs av var texter publiceras snarare än av deras originalitet. Det är, som jag ser det, ett enhetlighetgörande, en tillämpning av en akademisk monokultur, som riskerar att på sikt relativisera och i värsta fall urholka humanioras starka ställning.

Här finns en paradox, en död vinkel i debatten, som är i stort sett osynlig utifrån. Den kommer jag att veckla ut, sätta namn på och placera in i ett större perspektiv. Där finns ett rädslans mönster, men också möjliga emancipatoriska mellanrum – och en språkburen frihetsväg. Vi måste bara våga ta oss själva på orden för att hitta fram till den.

Rädslans mönster: den utilitaristiska vändningen

Var rädd

Det finns ett mönster

(Katarina Frostenson, *Joner*)²

Det tar tid för mönster att bli fullt ut synliga. Men ofta går de före sig, som en aning – som gengångare från det förflutna eller budbärare från en ännu osedd framtid. Aningen kan väcka en känsla av diffust obehag eller rädsla. Ett sådant mönster med resonans i en undertryckt rädsla ruvade som en skugga under det nyliberala skiftet redan i början av 2010-talet. Till sina yttre konturer kunde det för många till att börja med te sig som ett löfte, med sitt bländverk av excellenssatsningar och medföljande uppvärdering av gedigna forskningsinsatser. Rädslan överröstades kanske till att börja med av en irritation över den mäta-och-räkna-kultur som följde i dess spår och per omgående riskerade att skymma sikten för kunskapsfrågorna med en aldrig glesnande svärm av utvärderingar och resultatanalyser förtecknade på excel-ark. ”Förpappringen” av vår verksamhet, för att låna Jonna Bornemarks omistliga begrepp.³

År 2012 skrev jag en essä om det akuta dilemma som den nya tidens värdehierarkier försatte många med mig i, humanister inte minst. Det var, hävdade jag, en utilitaristisk vändning som försköt fokus från ”content” till ”counting”, från innehåll till sifferexercis, med följden att det inte längre var originaliteten i våra forskningsfrågor eller angelägenheten i våra resultat som var måttstocken på kvalitet. Det handlade inte längre primärt om *vad* vi forskade om utan om hur meritvärdet av *var* vi publicerade (”publikationskanalerna”) kunde omräknas till poäng, i enlighet med exempelvis den numera famösa ”norska listan”.⁴

Som litteraturvetare hade jag vid den tiden sedan länge vant mig vid – kanske till och med lutat mig tillbaka lite väl bekvämt? – med att kunna ta den akademiska frihetens rörelserum i bruk, också vad gäller stilar och genrer för mitt skrivande. Litterära stilgrepp ansågs förvisso inte heller då vara helt kompatibla med ett vetenskapligt skrivsätt, inte ens inom litteraturvetenskapen. Men det gick fortfarande att komma undan med metaforer och experiment med stil och tilltal, utan att värdet av forskningen devalverades. Om det var smuggelgods så fanns ännu inga bemannade tullstationer som kunde beslagta det.

Det mantra jag redan då upprepade för mig själv – och ibland också artikulerade högt – var att valet av skrivsätt måste ses som lika självklart att reflektera kring som valet av metod. Ja, jag insisterade till och med på att skrivsättet var *en del av* metoden. Det hade också varit en av huvudpöngerna i antologin *Genus och det akademiska skrivandets former*, som jag redan 2007 hade skrivit tillsammans med en grupp genusforskare vid Umeå universitet.⁵ Vi uppmanade våra akademiska läsare att ställa sig frågan inför varje ny text eller uppsats: ”Vilket skrivsätt kräver din forskningsfråga? Och inte mindre viktigt, vilka skrivsätt blev kvävda av det du fick lära dig var din forskningsfrågas krav?”

Ett avstamp för kraften i tanken fann vi i en artikel av Liz Stanley och Sue Wise (2000), som argumenterade för att de uppfordrande frågorna om det akademiska skrivandets former var en ”utebliven revolution”, i förhållande till den så mycket djärvare feministiska teoriutvecklingen. Iakttagelsen lät sig då – och låter sig nog, möjligen i ännu högre grad idag – överföras till bara alltför många uteblivna samtal och reflektioner inom humaniora. Ansatser fanns och finns på spridda håll, men riskerade att krympas till särintressen i skuggan av diskussionerna om publikationsplatsernas meritvärde. Möjligen var det en optisk villa? Valet av synfält är återigen avgörande. Poetisk etnografi, kurser i kreativt akademiskt skrivande, akademiska självbiografier... Allt detta som också finns. Kraften i frågan, i utmaningen är orubbad. Ändå är det svårt att skaka av sig misstanken att hörbarheten reducerats till en viskning i marginalen; ett eko av ett hovslag av en trojansk häst innanför de akademiska murarna.

Historien har resonans, känslominnet går utanför bibliometri och statistik. Jag vill ändå slutföra minnesarbetet kring den här historien, om rädslans mönster. Den är personlig men inte bara min. Jag minns det som att rädslan kom i kapp med ett par års fördröjning. Var det ett tyst godkännande eller en uppgivenhet som vilade i det märkvärdigt snabba anammandet av de nya belöningsystemen? Takhöjden sänktes bit för bit, svängrummet krympte, allt

fler anpassade sig till att filtrera argumenten för val av arbetspråk (engelska), genre (artikel, inte monografi) och publiceringsform (internationella tidskrifter med fackgranskare) – och *varför* just de valen inte bara var de bästa utan också de rätta. Risken var överhängande att det här var ett perspektivskifte som hotade att tysta reflektionen kring forskningens grundfrågor genom att reducera det vetenskapliga skrivandets former och stilval till en instrumentell kompetens, ungefär som att skriva mötesprotokoll. Med andra ord ett synsätt som borde ha varit på kollisionskurs med bärande tankar inom humaniora, om betydelsen av bildning och tillgängliggörande av kunskap som grundbultar i medborgerlig skolning och självständigt tänkande.

I efterhand är det lätt att se att poängräknandet var den nya komponent som triggade många att försöka bli bäst i klassen. Men det riktiga lockbetet var införseln av kvalitetsstämpeln ”excellens”. Under kamouflage av att örönmärka vissa forskningspolitiska prioriteringar som ”excellenssatsningar” (som bara de riktigt bästa och mest kvalificerade forskarna kunde komma i åtnjutande av) sjösattes den utilitaristiska vändningens ekonomistiska omräkning av de förment föråldrade akademiska värdehierarkierna om nytänkande och originalitet i forskningsresultaten i termer av kvalitetshöjande strategier. Psykologin var lika simpel som effektiv: att vinna poängligan var en merit, men att i andanom få räkna sig som excellent forskare eller ”världsledande” forskare smällde högre. Med den exklusivitet som excellens-stämpeln borgade för förlänades hela det nya värdesystemet en upphöjd och åtråvärd status, med en självgenererande legitimitet. Detta trots att de texter som skrivs inom ramen för excellenskulturens belöningsystem med få undantag blir mer strömlinjeformade och förutsägbara, präglade som de är av de mest poänggivande internationella tidskrifternas mallar.

Baksidan var att de forskare som skrev texter som publicerades i andra sammanhang indirekt blev ”poänglösa”, för att låna ett träffande uttryck av min norska kollega Wencke Mühleisen.⁶ Inte sällan handlade det om kulturtidskrifter, eller populärvetenskapliga publikationer.

Allt detta skulle egentligen kunna ses som en läroboksillustration av fenomenet ”gaslightning”, omplanterat från en privat relation till en större organisation. Det vill säga att alla invändningar, all kritik mot en manipulerad berättelse om verkligheten systematiskt viftas undan som utslag av missuppfattningar, inbillning, överkänslighet, självömkan eller till och med oförmåga att förstå. Även om termen ”gaslightning” numera har urvattnats av över-

användning, inte minst i populärpsykologiska sammanhang, så rymmer den tolkningsnycklar till en möjlig förståelse av hur ett perspektivbyte – eller kanske rättare: paradigmskifte – möjliggörs genom ihärdig upprepning av en viss uppsättning värdeord. Möjligen är det magstarkt att tillskriva det en medveten manipulation i sin akademiska version, men min poäng är att visa på ett mönster. Att det överhuvudtaget finns – och att det finns skäl, fler än ett, att vara rädd. Tystnaden är bara ett av dem.

Men brasklappen måste åter fogas in: historien som jag berättar den är personlig men inte bara min. För tydlighetens skull måste läggas till att både utformningen och tillämpningarna av värderingsnycklar och interna belöningsystem skiljer sig på många sätt mellan olika lärosäten – och även inom olika humanistiska ämnesdiscipliner. Inom ämnen där den internationella kontexten är omedelbart relevant för publicering av forskningsresultat (i likhet med till exempel medicinsk forskning) ter det sig knappast som ett problem att ha engelska som huvudsakligt arbetsspråk och att i första hand välja engelskspråkiga tidskrifter och förlag för publicering. Inom andra ämnen, som litteraturvetenskap, är den hotande språkliga domänförlusten direkt och smärtsamt kännbar om vi skulle överge svenskan som vårt första arbetsspråk. Detta i synnerhet som många av de svenska författarskap som litteraturhistorisk forskning domineras av inte självklart finns översatta till andra språk. Att det närmast per automatik gör oss till världsledande inom forskning om svensk litteratur är ett alternativt perspektiv som alltför sällan lyfts fram.

Humanioras roll: kanariefågeln i gruvan eller demokratis röstbärare?

När jag skrev min essä om den utilitaristiska vändningen för drygt tio år sedan ville jag synliggöra både de personliga och mer övergripande, strukturella, konsekvenserna av skiftet i synen på hur vetenskaplig kunskap förmedlas när den filtreras genom ett ekonomistiskt resultatorienterat perspektiv. Jag hade nyss läst den amerikanska filosofen Martha C. Nussbaums bok *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*⁷ och drabbats av intensiteten i hennes resonemang, ett tonfall med en klangbotten av just rädsla och förtvivlan. Hon sammanfattade utvecklingen som en ”tyst kris”, som inte på något sätt var av-

gränsad till den akademiska världen utan snarare måste tillmätas en global räckvidd. Det var också skälet till att Nussbaum valde att ge boken den megafonklingande undertiteln "ett manifest" och med det försökte bryta tystnaden och mana till uppvaknande och protester. Det som pågick var varken mer eller mindre än ett grundskott mot demokratins själva fundament, menade hon. Hon pekade på hur devalveringen av humanioras roll i kunskapsvärlden stadigt urholkades – droppe för droppe, år för år. Och i dess kärna: bildningstanken. Det vill säga, övertygelsen om allas medborgerliga rättigheter att få kunskapsmässiga verktyg för att kunna träna förmågan till kritiskt och självständigt tänkande. Det är inte bara hjärtat i humanistisk och samhällsvetenskaplig utbildning utan också den grundtanke som demokratin vilar på. Risken är, enligt Nussbaum, att när värdet av sådan kunskap och kompetens ifrågasätts, eller underställs ett nyttotänkande, riskerar också de lärare och forskare som fortfarande hävdar dess omistliga värde att förlora sin akademiska självkänsla. Den akademiska friheten, det förutsättningslösa kunskapssökandet, hade plötsligt pådyvlats en prislapp, ett ekonomistiskt framräknat prestationskrav. När sådana demokratiska grundstenar ses som umbärliga, obehövliga eller till och med "onyttiga" i det akademiska marknadstänkandets namn är det något som redan har börjat vittra sönder i samhällsbygget, varnade Nussbaum.

I början av 2010-talet kunde Nussbaums röst avlyssnas som en trotsigt överlevande kanariefågel ur en gruva vars mörker ännu inte hade pejplats i sitt djup. Men frågan är om hon lyckades bryta igenom den så mycket tyngre tystnaden? Det nyliberala paradigmskiftet och dess följder hade förvisso börjat sätta avtryck också i de svenska akademiska samtalen, men det skulle dröja ytterligare ett par år innan utvecklingen rammade det svenska utbildningssystemet med full kraft och farhågorna besannades. Förpappringens och poängräknandets regim hade inletts. Därefter gick det undan väldigt snabbt. Motstånd mobiliserades, inte minst med Humtank som sjösattes 2014 och som var den första artikulerat humaniora-drivna tankesmedjan.

För att förenkla en mångbottnad och väsentligt mer komplex diskussion så blev en paradox ingjuten i de debatter som fördes och hördes utåt. Excel-lenskulturen blev den tyngdlöst svävande närvaron i rummet, inte olikt den klassiske trollkarlen från Oz. Ingen hade riktigt sett honom på nära håll, men alla visste att han fordrade åttlydnad. Det resulterade i en märklig koreografi av rörliga och motsägelsefulla intellektuella positioner, som upprepas varje gång en ny forskningspolitisk debatt seglar upp. Relativt snabbt mobiliserar en väl-

talig och månghövdad front av humanister och samhällsvetare som tar till orda i dagspress och sociala medier när exempelvis humaniora kritiserats utifrån – som när utbildningsministern vintern 2024 pläderade för en förstärkning av de så kallade STEM-utbildningarna (naturvetenskap, teknik, ingenjörsvetenskap och matematik) och istället ville gallra bort humanistiska och samhällsvetenskapliga ”hobbykurser”.⁸

Motståndet till trots förblir samtidigt, i de allra flesta fall, det interna poängräknandets glaspärlespel som pågår på universiteten intakt – och därmed osynligt till och med för den så kallade bildade allmänheten. Med det har den utilitaristiska vändningen bytt skepnad till en introvert vändning, skyddad från kritik genom att kamoufleras till en legitim ordning.

Tystnad är alltid relativ, men kanske än mer drabbande när den är introvert, då går ekot djupledes, genom levande vävnader. Jag vågar hävda att avsaknaden av en intern – och extern – kritisk debatt om huruvida den humanistiska bildningens demokratiska nyckelposition främjas eller undermineras av de dominerande belöningsystemen kan avläsas som ett symptom på ett självskadebeteende. Desto mer allvarligt i en tid när högerextrema politiska krafter vill relativisera den akademiska frihetens svängrum och stämpla ut vissa utbildningar som ideologiskt drivna snarare än kunskapsbärande.

Att känna igen de maktmönster som utanför den svenska universitetsvärlden mer aggressivt och auktoritärt inskränker yttrandefrihet och vill sätta munkavle på forskare, journalister och författare, är avgörande. Därför väckte det hopp när Kommittén för demokratins röstbärare initierades vid Uppsala universitet i mars 2024, inom ramen för Svenska Unescorådet – med utgångspunkt i insikten om att forskare, journalister, författare och andra kulturutövare ofta är de grupper som står i första ledet för att tystas i tider av repression och anti-demokratiska vindväxlingar.⁹

En väsentligt mindre sårbar position än kanariefågeln i gruvan, således. Med rösten och orden som hjärtat i motståndet. Men om det ska bli mer än en vacker solidarisk gest måste frågan oundvikligen även vändas inåt, mot oss själva – mot den oberörbara interna excellenskulturen och det pris, omräknat i publikationspärlor... förlåt, poäng, som vi är beredda att betala för att tillhöra den. Och omvänt: vad riskerar vi att förlora om vi högljutt försvarar vår akademiska frihet i princip, i debatterna, men internt fortsätter att acceptera att den ska kringskäras genom att underkastas på förhand uppställda poängbedömningssystem? Gaslightning är ett ord, akademiskt självskadebeteende

ett annat. Oavsett hur vi väljer att förhålla oss, så är mönstret synligt – och tystnaden inte längre ett alternativ. Om den ens någonsin har varit det.

Epilog

Ordens makt är känsloburen. Rädslan är berättigad: ja, det finns ett mönster.

Aningen som vilar under språkets yta är ofta förnimbar innan själva mönstret bryter igenom, i full synlighet. Men aningar och spökerier är inget ämne för verksamhetsberättelser eller forskningsansökningar. Det hör till de intuitiva kunskapsfält som konst och litteratur ägnar sig åt.

I min essä har jag följt ett tankespår som har präglats lika mycket av en poetisk logik som av vetenskapliga utgångspunkter – i både i min argumentation och mitt val av skrivsätt och stil. Genom det har jag velat luckra upp och problematisera den nedärvda bodelningen mellan fakta och fiktion; mellan konstens och litteraturens subjektivt gestaltade verkligheter och vetenskapens föregivet objektivt förankrade kunskapsanspråk som än idag präglar de vetenskapliga konventionerna för hur forskningens resultat ska skrivas och förmedlas – de humanistiska ämnesdisciplinerna är inget undantag.

Att omvärdera den typen av vanetänkande är avgörande för humanioras betydelse idag när vi står inför en ny historisk situation som ställer oss inför nya utmaningar, som vi bara kan möta genom att våga kalibrera språk, uttryckssätt och nya sätt att berätta som ger utrymme åt nyanser och ger oss svängrum för en icke-hierarkisk dialog med kulturens berättelser och formspråk. Ett krig kan till exempel aldrig göras begripligt, men litteraturen och konsten kan bära berättelserna om det, och synliggöra den djupgående skada kriget åsamkar språket, syntaxen, själva grammatiken.

I en tid där sanningar förvandlas till lögner och lögner till sanningar på löpande band är det blodisande klart att motsatsen till poesins metaforer och fiktiva världar inte är fakta. Det är tystnad. Det är glömska.

I citatet ur Katarina Frostensons diktsamling *Joner* (1991) – ”Var rädd / det finns ett mönster” – vilar en poetisk maning till vaksamhet; till en rädslans vakthållning. I sitt litterära sammanhang handlar det om en påtvingad mer än självvald exilposition i språket, som i kraft av den nödtvungna distansen får mönstret att framträda redan när det vilar under samtalens yta.

Poesins uppgift – för att inte göra jämförelsen alltför svindlande långsökt –

är att spåra och ibland komma nära den ”x-faktor” utanför det mätbara som en annan poet, Elisabeth Rynell en gång beskrev så här: ”Det gåtfulla x i samhällets mitt som ingen vill veta av och som varken statistik eller biomedicin kan få ens vittring på, är det som litteratur, filosofi och litteraturvetenskap och andra humanistiska discipliner smyger som jägare omkring och emellanåt kommer mycket nära”.¹⁰

Rynells artikel var ett tidigt exempel på hur varningssignalerna från humanioras till att börja med försiktiga men efterhand alltmer reservationslösa omfattande av excellenskulturens måttstockar och räknesystem nådde långt utanför akademien. Ekot fortplantas genom åren och har inte tystnat än. För poetens öga och öra är både uppdraget, spårvittringen, och dess oprecisa träffpunkt, ”det gåtfulla x”, en del av existensens omistliga kunskapssökande.

När jag nu läser om Frostensons och Rynells ord på nytt tänker jag att de från varsitt håll, inifrån det litterära språkarbetet, synliggör behovet av en intellektuell infrastruktur, där vi som litteraturvetare och humanister överlag, står i ett ömsesidigt beroendeförhållande och en sällan erkänd och värderad intressegemenskap med författare och andra kulturutövare. Och allra viktigast: att det sökande vi tillsammans är inbegripna i aldrig har haft som mål att en gång för alla dechifrera x:et. Däremot att förklara dess märkvärdighet och nödvändighet – som inte har något annat gemensamt med jakten på akademisk excellens än just bokstaven x.

”Vi har inte råd att vara naiva”, sa den norsk-amerikanska författaren Siri Hustvedt när hon under rubriken ”Ordens makt” höll öppningsanförandet på den Internationella Pen-konferensen 2022. Hon talade mot bakgrund av tidsstämningen i trumpismens USA och det mordattentat som hennes vän Salman Rushdie nyligen med nöd och näppe hade överlevt. Att erkänna att orden har makt, både destruktiv och frigörande, är nödvändigt för att vi ska förstå värdet av att ”fortsätta läsa, skriva och berätta om litteraturens historier, myllret av röster, konflikter och olikheter” – och att det finns en ”myriad av makter som skulle föredra att vi tystnade”.¹¹

Där står vi nu. I myllret, i den möjliga mångfalden. En språkburen frihetsväg. Vi måste bara våga ta oss själva på orden för att hitta fram till den.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Dickens, C. 1859. *A Tale of Two Cities*. Tauchnitz.
- 2 Frostenson, K. 1991. *Joner: tre sviter*. Wahlström & Widstrand.
- 3 Bornemark, J. 2018. *Det omätbaras renässans: en uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Volante.
- 4 Bränström Öhman, A. 2012. "Leaks and Leftovers: Reflections on the Practice and Politics of Style in Feminist Academic Writing" i *Emergent Writing Methodologies in Feminist Studies*, red M Livholts. Routledge.
- 5 Bränström Öhman, A och Livholts. M (red). 2007. *Genus och det akademiska skrivandets former*. Studentlitteratur.
- 6 Mühleisen, W. 2013. "Att skriva sig in i en fullkomligt poänglös värld". *Ord & Bild* 2013:4.
- 7 Nussbaum, M.C. 2010. *Not for Profit: Why Democracy Needs the Humanities*. Princeton University Press.
- 8 Persson, M. 2024. "Färre ska läsa fristående kurser". *Svenska Dagbladet* 2024-04-09.
- 9 <https://unesco.se/kommitten-demokratins-rostbarare-har-bildats/> hämtat 16.6.24)
- 10 Rynell, E. 2007. "Universitetets avhumanisering", *Västerbottens-Kuriren* 7.11 2007.
- 11 Hustvedt, S. 2022. *Ordens makt. Öppningsanförande på PEN Internationals 88:e kongress i Uppsala 27.9 – 1 oktober 2022* (övers. Dorothee Sporrang). Svenska PEN.

8. Affiniteter i arbete – om humanioras artikulationsproblem i yrkeslivet

Elias Mellander

I talet om de utmaningar som humanistiska ämnen står inför har jag särskilt intresserat mig för det som kallats deras ”artikulationsproblem”, vilket beskriver svårigheten att för sig själv såväl som för andra sätta ord på den roll och de effekter humaniora har i samhället.¹ Utmaningen omfattar inte bara de humanister som befinner sig vid de akademiska lärosätena, utan reser i regel med studenter och alumner då de rör sig genom vardags- och yrkeslivet. Frågan ”Vad blir man då?” fixerar problematiken då den ställs till någon som läst en akademisk utbildning utan bifogad yrkestitel. Även natur- och samhällsvetare kan mötas av samma fråga, men den tycks ha en särskild dragningskraft till ämnen inom humaniora, där bildning snarare än yrkestillämpning traditionellt framhållits som studiernas syfte. Om vi för tillfället accepterar frågans grundpremiss – det vill säga att högre utbildning självklart är ett steg på vägen till lönearbete – är svårigheten att ge ett svar problematiskt för den enskilde. För även om svaret på frågan sällan formuleras som en specifik yrkestitel, så är förmågan att uttrycka sina egna kunskaper och färdigheter en nödvändighet när det kommer till att navigera arbetsmarknaden. Här vill jag belysa att det kan vara minst lika relevant att ställa frågor om såväl *var* och *när* som *vad*, när det kommer till att tala om yrkestillämpningar och artikulationer av humanistisk kunskap. För att runda redan upptrampade spår och innötta argument föreslår jag nya begrepp för att utforska relationen mellan utbildning och arbete samt hur de två kommer samman.

Min egen hemdisciplin – etnologi – är ett exempel på den sorts humanistisk utbildning som saknar entydig professionell destination, även om det av tradition funnits en koppling mellan ämnet och de kulturhistoriska museerna.

Vidare beskrivs ämnets varande många gånger som särskilt gränsöverskridande och spretigt, då det placerar sig mellan humaniora och samhällsvetenskap, mellan då och nu, mellan globalt och lokalt.² Detta medför att ämnet hypotetiskt sett öppnar upp för många sorters yrkesbanor, men att det finns få självklara vägar inskrivna i utbildningen i sig. För att tydligare förankra de många gånger svepande diskussionerna kring humanioras roll i yrkeslivet i ett specifikt fall undersökte jag därför etnologialumners karriärvägar, från inträdet på arbetsmarknaden och vidare genom yrkesutövandets vardag.³ Ett problem när de disparata ämnen som ryms under paraplybegreppet humaniora diskuteras tillsammans är att utbildningarnas bidrag för yrkesutövande många gånger reduceras till generella färdigheter, så som informationshantering, goda språkfärdigheter och kritiskt tänkande.⁴

Att fixera en disciplin öppnade för att på ett mer nyanserat vis utforska vad som sker när akademiska kunskaper översätts i arbete. I undersökningen intervjuades tjugofyra etnologer yrkesverksamma utanför akademien, med som minst en magisterexamen i bagaget. Bland dessa återfanns projektledare och kommunikatörer inom offentlig sektor, konsulter inom näringslivet samt verksamma vid minnesinstitutioner som museer och arkiv – en av dessa senare var museichefen Maria.

När jag först kontaktade henne med en förfrågan om att delta i undersökningen var hon fundersam. Trots att hon hade en magister i etnologi så kände hon sig inte helt säker på om hennes arbete var ”tillräckligt etnologiskt” för att hon skulle platsa i undersökningen. I sin roll som chef bestod hennes dagliga arbete främst av frågor som rörde personal, ansvarsdelegering, ekonomi och strategi i relation till allmänhet och museets politiska uppdragsgivare. Det låg på henne att styra verksamheten så att museet på bästa vis samlar, vårdar och återberättar på ett sätt som gör kultur och historia tillgängligt för alla. ”Men när man jobbade med samlingar eller utställningar och program”, berättade hon, ”då var det ju mer hands-on”, och därmed mer etnologiskt, i hennes ögon.

Likt många av deltagarna i undersökningen beskrev Maria sin yrkesbana som resultatet av slumpens spel, snarare än som grundad i en tydligt utstakad strategi. Efter att ha rest och arbetat inom vård och detaljhandel under några år efter studenten var det dags att börja studera. Hennes pappa uppmuntrade henne att läsa något som intresserade henne och som ledde till ett jobb där hon inte behövde slita sönder sin kropp. Gärna något som hade att göra med ekonomi, eftersom hon var så bra med siffror och det alltid fanns jobb att få.

Själv var Maria främst intresserad av att bli journalist, men den rådande konjunkturen gjorde det svårt att komma in på utbildningen, så hon läste någon termin svenska innan hon av en tillfällighet råkade få syn på etnologi i kurskatalogen. ”Det lät ju spännande”, tänkte hon och blev snabbt efter att hon börjat läsa ”helt såld”, framför allt av arbetet med att dokumentera samt analysera samtidskultur genom intervjuer och deltagande observation. Att arbeta med samtidsdokumentation inom museisektorn såg hon som en möjlig väg för att fortsätta arbeta med liknande metoder och frågor. Efter att ha satt ihop en examen bestående av poäng i etnologi, svenska och idéhistoria satte hon därför i gång med att söka tjänster och praktikplatser vid olika kulturhistoriska museer. Det dröjde ett tag, men sedan fick hon napp då hon erbjöds en praktikant-tjänst som mögelsanerare vid ett lokalt industrihistoriskt museum. Även om det inte var riktigt vad Maria tänkt sig tackade hon utan att tveka ja – det fick bli ett första steg mot det hon egentligen ville göra. Således kom hon under det följande halvåret att sanera museets samlingar från mögel.

Praktikperioden följdes av ett antal projektanställningar inom samlingarna och i museets publika verksamhet, vilket i sin tur följdes av en tjänst som projektledare och arbete inom det Maria kallar ”produktionsledet”, vilket omfattade samtidsdokumentation och utveckling av utställningar. Det var där som hennes etnologiska färdigheter kom som mest till rätta, menar hon själv, då hon fick intervjua, observera, dokumentera och analysera. Den något romantiserade bilden av arbetet inom det museala som hon haft med sig in i tjänsten kom dock att utmanas i mötet med ”den krassa museiverkligheten” där det inte fanns ”pengar till någonting”. Hon förklarar uppgivet: ”det jag sökte mig till museerna för det fanns ju inte på museet när jag väl kom in i den världen”, men konstaterar sedan att hon genom åren ändå deltagit i en del större insamlingsprojekt och utställningsproduktioner kring lokalhistorien, där hennes utbildning och färdigheter kommit till användning. Från sin roll som projektledare gick Maria sedan vidare till att bli intendent, en roll där hon fortsatte arbeta i ”produktionsledet”, men med ökat administrativt ansvar och något färre av de praktiska uppgifter som hon ursprungligen lockats av. Efter att i ytterligare några år arbetat i museets ekonomiska uppförsbacke som intendent började Maria känna sig otålig och redo för något nytt. Som av en tillfällighet kom en av hennes överordnade med en förfrågan om hon var intresserad av att ta över rollen som chef för hela museet.

När vi träffades hade Maria varit museichef i flera år och det var länge sen

hon var en aktiv del av ”produktionsledet”. På frågan om huruvida hon upplevde att hennes utbildning hade något direkt inflytande i hennes dagliga arbete blev därför svaret först tvekan. Hon kom dock att omvärdera sitt första svar efter att vi samtalat en stund. Nog var det så att den etnologiska utbildningen och ett mer allmänt humanistiskt perspektiv bidragit till att hon som chef styrt museets verksamhet i en annan riktning än hennes föregångare? Exempelvis har samtidsdokumentationen riktats mot att samla in arbetarminnen och arbetarkultur, för att kunna berätta lokalhistorien ”fast från ett annat perspektiv”. Ambitionen att samla berättelser från ”en generation på väg att försvinna”, och att ”visa på värdet av den historien som tidigare var osynlig här”, är ändå ett tecken på att hon ”verkligen haft med sig det etnologiska hela tiden”. På så vis kan hon genom ideal och intresseområden göra en koppling till sin utbildningsbakgrund resonerar hon och tillägger ”även om det inte är jag då som suttit och genomfört intervjuerna”, så har hon bidragit till att det är ”den arbetsandan eller den inriktningen på verksamheten”.

Trots att Maria beskriver sin yrkesbana som ett resultat av tillfälligheter och museibranschen som snårig, framstår hennes väg från mögelsanerare till museichef som en karriärmässig framgångssaga. Hon figurerar dock inte här i syfte att skrytsamt hävda humanistisk utbildnings förträfflighet, inte heller för att som i en fabel illustrera att den trägne vinner. Det berättelsen istället skall hjälpa till att sätta ord på är hur den association som finns mellan utbildning och arbete är föränderlig och kan ta sig olika uttryck beroende på var och när en befinner sig i karriären. Till skillnad från många andra deltagare i min undersökning åberopade inte Maria heller etnolog som en sammanhållande professionell identitet. Utbildningen var det som en gång gav henne riktning och förde in henne på den stig hon sedan färdats på, men spelar nu en mer perifer roll. För att kunna beskriva de uttryck som utbildningsbakgrunden tar sig i relationen mellan individ och arbete har jag istället valt att tala i termer av affinitet.⁵ Begreppet signalerar såväl icke-genetiskt släktskap som kemiska ämnens benägenhet att reagera med varandra.⁶ Det öppnar därmed upp för en vidare diskussion kring den ömsesidigt formande relation som finns mellan utbildning och yrkesutövning i vardagslivet, i jämförelse med det mer individcentrerade identitetsbegreppet.

Affiniteter kan ta sig många olika uttryck beroende på vilket sammanhang som skärskådas, men bland deltagarna kunde den vanligtvis beskrivas i termer av *plats*, *praktik* eller *problem*. I Marias berättelse blir alla tre former synliga,

även om tyngdpunkten förflyttas mellan dem över tid. Platsaffinitet kan förstås som de former av tradition och konvention som kopplar ett ämne till en arbetsplats. Även om kopplingen mellan etnologiämnet och museerna inte är lika stark som den än gång varit⁷, så finns det etnologiska arbetssättet materialiserat i institutionernas utställningar, samlingar och arkiv. Chanserna för att utbildningsbakgrunden skall kännas igen och tillskrivas värde socialt ökar därför också, även om arbetsuppgifterna i sig (som att exempelvis sanera mögel) inte direkt kräver att den som utfört dem läst "Malinowskis samlade verk", som en av de andra intervjupersonerna uttryckte det. Praktikaffiniteten är den Maria själv lägger tyngdpunkt vid, då hon associerar arbete i museets "produktionsled" med etnologiämnets metoder och forskningspraktik. Likheten mellan utbildning och arbete återfinns här i sättet att undersöka, dokumentera och representera kultur och vardagsliv. Affinitet i termer av problem kommer slutligen till uttryck när Maria talar om hur hennes chefskap ändå influerats av hennes studiebakgrund, där hon drar paralleller till akademien genom vissa empiriska frågor och teoretiska perspektiv som hon företräder vid museet. I hennes fall rörde det sig om att lyfta arbetarminnen och vardagslivets osynliggjorda historia, men kan i mer generella drag exemplifieras med sådant som rör kritisk analys av kulturell tillhörighet eller samhälllig stratifiering.

Dessa tre artikulationer av affinitet överlappar varandra på många vis, men får här tjäna till att beskriva återkommande associationsbanor i deltagarnas berättelser om vägen från utbildning till arbete. Att belysa de olika former som dessa associationer kan ta sig öppnar upp för en nyanserad diskussion kring, och ett mer finkänsligt utforskande av, yrkestillämpningar av akademisk kunskap. I kommunikation med studenter ger det verktyg för att diskutera möjliga och önskvärda sträckningar som yrkesbanor kan ta sig, såväl som de personliga drivkrafter som skapar framåtrörelse. Vilka former av affinitet ser de som tänkbara, möjliga eller eftersträvansvärda? Begreppet låter oss förflytta fokus för den återkommande frågan om utbildningens relevans för arbetslivet, för att i stället fixera i vilken utsträckning arbetet skapar utrymme för de kompetenser humanister tillför. Marias vittnesmål visar hur exempelvis administration och begränsad budget kringskar möjligheten att omsätta ämnesfärdigheter i praktiken, trots museets högst humanistiska uppdrag – en problematik som på intet vis är begränsad till världen utanför akademiens väggar.

Affiniteter öppnar också upp för ett kritiskt skärskådande av propåer för en mer arbetslivstillvänd humaniora, för vilken yrkesroll är det studenterna

skall förberedas för – mögelsaneraren, intendenten eller museichefen? Marias berättelse visar att även en yrkesbana som i huvudsak hållit sig inom en och samma arbetsplats kan omfatta flera olika former av professionalitet och att det varit hennes ämnesintresse, förmåga att lära nytt och ta vara på tillfälligheter som lett henne framåt, snarare än något på förhand formulerat manus för yrkestillämpning. Propåer för rätare linjer mellan humanistisk utbildning och arbetslivet, där målet från början skall vara känt och vägen enkel att överblicka, bortser från övningen i att ta tillvara det oväntade och hantera det oförutsedda som färden längs mer slingrande stigar resulterar i. Denna form av flexibilitet och långsiktighet kommer sannolikt att vara en tillgång, för att inte säga nödvändighet, för såväl humanister som andra när de skall ge sig ut och navigera ett alltmer prekärt yrkesliv där skiftande teknologiska och ekonomiska landskap kastar om bland traditionella professioner.⁸

Slutligen visar Maria hur utbildning, eller för den delen bildning, kan vara betydelsebärande utan att i varje instans kunna tillämpas i arbetet. För henne var studierna i etnologi något som satte saker i rörelse, som fick henne att söka sig fram i tillvaron på nya vis. Även om hennes examen inte är något hon aktivt lutar sig mot i sitt vardagliga yrkesutövande är den en central del i fundamentet för den väg som lett henne dit hon är idag.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Ekström, A. & Sörlin, S. 2012. *Alltings mått: humanistisk kunskap i framtidens samhälle*. Stockholm: Norstedt.
- 2 Ehn, B. & Löfgren, O. 1996. *Vardagslivets etnologi: reflektioner kring en kulturvetenskap*. Natur och kultur, 17. Svensson, B. 2012. *Varför etnologi? En ämnesintroduktion för nya studenter*. Studentlitteratur, 10.
- 3 Mellander, E. 2018. *Etnologiska kompositioner. Orienteringar i yrkeslivet*. Göteborgs universitet.
- 4 Schoug, Fredrik (red.) 2008: *Humaniora i yrkeslivet*. Lund: Utvärderingsenheten, Lunds universitet, 106. Ekström, A. & Sörlin, S. 2012, 160.
- 5 Mellander 2018:103.
- 6 Haraway, Donna J. 1992: "The promises of monsters: a regenerative politics for inappropriate/d others". *Cultural studies*, s. 295-337.
- 7 Ehn & Löfgren 1996:177f.
- 8 Odgaard, Irene 2018: "Prekarisering i Europa – bidrag til en konceptualisering". *Tidsskrift for Arbejdsliv* 20(1).

9. Varför våga lita på det omätbara?

Klara Müller

Kvalitetssäkring och omdöme

Kvalitetsgranskning av kvalitetssäkringssystemet. Årlig bibliometrisk uppföljning. Rankinglistor. Låter det lockande? Oavsett vad man känner inför dessa utvärderingsprocesser är de bara en bråkdel av den apparat som säkrar och följer upp arbetet på universiteten idag. Genom utvärderingens olika skepnader etableras dessutom ramar för vad som ska eftersträvas i verksamheten. Många har beskrivit hur utvärderandet tett sig allt mer instrumentellt och stelbent, en beskrivning som knyter an till en numera välkänd kritik mot hur ”det mätbara” tagit över allt fler domäner av arbetslivet.¹

Bland debattinläggen hos de som är trötta på det mätbara samhället finns röster som argumenterar för att vi i högre grad borde låta människors *omdöme* ta plats när det kommer till beslutsfattande. Mer mänskligt – kanske till och med humanistiskt – tänkande bör då ges utrymme istället för förenklade mätbarheter och standardiserade kriterier.² Men vad skulle det innebära, egentligen? Hur görs bedömningar av sådant som ”kvalitet” inom humanistisk forskning i praktiken? Och varför skulle man lita på sådana omdömen?

Enligt rapporten ”Varför så dålig hum om humaniora?” har människor, generellt, inte speciellt lågt förtroende för humaniora. Många är dock osäkra på vad humanister är eller vad de gör.³ Och det kanske inte är så konstigt. Hur det går till när humanister ”gör kunskap”, rent praktiskt, framstår som krångligt att både undersöka och förklara.

Humanioras legitimitet som vetenskapsområde bygger på att även de som inte är inbitna humanister har förtroende för att den vetenskapliga processen är att lita på. Genom att tydligt artikulera och kommunicera vad som händer

när man inom humanistiska ämnen bedömer forskningskvalitet (och sorterar bort sådant som inte lever upp till kraven) kan förståelsen av vad humanister är och gör fördjupas.

Att studera forskningens processer

En möjlig startpunkt, för att förstå det som leder fram till humanistisk kunskap, är alltså forskningens egna processer för att säkra kvaliteten. Kanske framstår det som enklare att föreställa sig vad som ligger bakom ett laboratorieexperiment jämfört med hur historikern sammanställer och jämför sina källor. Men det finns likheter i processen som leder fram till den nya kunskapen.

Vetenskapssociologer som Bruno Latour har visat hur laboratoriets kunskapsproduktion bygger på att forskare har övats att tolka en rad omständigheter för att kunna se bortom sådant som anses vara brus.⁴ Detsamma gäller för humanisters vetenskapliga träning mot ett disciplinärt omdöme. Mycket av vägen till forskaromdömet är dock höljt i tyst kunskap och sker implicit, och är därmed något som humanister själva kan ha svårt att sätta ord på.

Bristen på studier av hur omdömen formas inom andra fält än naturvetenskap, teknik och medicin har vetenskapshistorikern Steven Shapin argumenterat för som något som bygger på en genomgående fascination för att peka ut hur de förment ”objektiva” vetenskaperna också formas av subjektivitet.⁵ Det vi nu behöver lägga mer tankekraft på, enligt Shapin, är att förstå hur subjektiva omdömen blir till. Vi vet redan att naturvetenskaperna faktiskt (precis som humaniora) produceras av människor (som har kroppar och är situerade i en viss kontext ”kämpades för trovärdighet och auktoritet” som en av Shapins välformulerade titlar har beskrivit det).⁶ Nästa steg är att ytterligare utforska hur det humanistiska omdömet formas och hur vi kan beskriva det.

Kvalitetsomdömen inom humanistiska kvalitetskulturer

Man har länge studerat vad ett kvalitetsomdöme innebär inom humanistiska ämnen som filosofi, estetik, litteraturvetenskap eller konstvetenskap. Sociologer som Pierre Bourdieu har visat på hur normsystem kopplas till sådant som

klass – att lära sig uppskatta opera eller hästupolo gör inte vem som helst – och studier av smak länge har varit centrala inom humanistiska ämnen. Men trots att humanister noggrant studerat omdöme, smak och kulturellt kapital, verkar studier på en metanivå av humanistisk kunskapsproduktion mer sällsynta. Det finns dock ett antal viktiga arbeten på ämnet, som volymen *Social Knowledge in the Making* som utgår från just hur teoretiska insikter från vetenskaps-sociologisk forskning kan appliceras på humanistisk och samhällsvetenskaplig kunskapsproduktion.⁷ Fallstudierna visar exempelvis hur en del praktiker, som forskarseminarier för historiker, sträcker sig över generationer av forskare. Samtidigt understryker volymen hur humanistiska discipliner omfattar en mångfald av praktiker och processer. En mer specifik studie på hur kvalitetsomdömen görs är Michèle Lamonts *How professors think* som undersöker amerikanska beredningsgruppers hantering av forskningsansökningar.⁸ Med hjälp av ett rikt intervjumaterial beskriver Lamont de specifika kvalitetskulturer som formats inom ett urval av humanistiska discipliner. Ett exempel är hur centralt språket i ansökningarna är för litteraturvetenskapliga bedömare, där känslan för språk är något som informanterna helt enkelt lärt sig genom att läsa väldigt många litteraturvetenskapliga texter.

Uppenbarligen går det alltså att beskriva vad som sker i bedömningarna med hjälp av etnografiska metoder som intervjuer. Fler sådana studier skulle bidra till att det humanistiska omdömet, odlat i dessa mindre och svåröversatta kvalitetskulturer, artikulerades tydligare.

Humanioras betydelse för utvärdering

I en universitetsvardag som kantas av sådant som kvalitetsgranskning av systemen för kvalitetssäkring kan det framstå som att det redan finns en uppsättning av metoder som bäst kan avgöra vad som är av god kvalitet. I dagens utvärderingslandskap har det medfört en bild av humanioras kvalitet som inte alltid speglar fältets betydelse, särskilt när den byggt på andra vetenskapers syn på kvalitet.

Samtidigt sker olika kvalitetsbedömningar av humanistisk kunskap ständigt utifrån en mångfald av verktyg och normer. Det här är vad forskningspolitisk forskning kallat ”samexisterande kvalitetsföreställningar”, och parallellt med nyare uppfinningar för att bedöma vad som är god kvalitet (så som H-in-

dex, forskningsutvärderingens ”one size fits all”) lever mer närodlade kvalitetskulturer som vuxit fram under lång tid inom humanistiska discipliner.⁹

När det gäller forskningsutvärdering har det dock hänt en del de senaste åren som öppnar upp för nya och bredare sätt att tänka kring kvalitet. En växande kritik mot förenklade metoder (så som allt för stor tilltro till citeringsmåttn och rankingar) har drivit fram en bredare rörelse mot ”ansvarsfull forskningsutvärdering”. Genom olika initiativ, så som *Coalition for Advancing Research Assessment* (CoARA) och *San Francisco Declaration on Research Assessment* (DORA) – med underskrifter från universitet och forskningsorganisationer i hela världen – har en ”professionell rörelse”, enligt Björn Hammarfelt och Alex Rushforths beskrivning, tagit fart under det senaste årtiondet.¹⁰ Att diskutera metodproblemen som följer med kvantiteter och kriterier som ställföreträdare för mer komplexa kvalitetsbedömningar är, dock, ungefär lika gammalt som bibliometrins användning inom forskningsutvärdering. Den stora skillnaden nu gentemot tidigare är att en allt bredare sammanslutning av universitetsledning och vetenskapliga organisationer vänder sig mot allt för snäva utvärderingsformer. Samma typ av trötthet som många uttryckt inför utvärderingssamhället verkar därmed gälla för forskningsutvärdering på global nivå. Istället för att fortsätta på det mätbara spåret ska man leta efter former för att premiera bredare kännetecken av vad god kvalitet inom forskning kan vara.

Den här utvecklingen har betydelse för humaniora. I strävandet efter att förlita sig mindre på mätbarheter framstår diskussionerna om ansvarsfullhet och förändring som en öppning för att ta tillvara humanisters kvalitetskulturer och visa varför man ska lita på det omätbara i högre grad.

Utvärdering och kvalitetssäkring är en arena där humanioras betydelsefullhet har stått tillbaka när allt mer komplexa system och metoder har utvecklats under de senaste årtiondena. Att diskutera kvalitet och utvärdering handlar inte i första hand om att humaniora ska komma till sin rätt eller anses som ett legitimt forskningsområde. Framför allt tror jag att humanister kan bidra på betydelsefulla sätt. Kanske kunde det göra forskningsutvärderingen inte bara ansvarsfull, utan också mer betydelsefull, om humanistiska kvalitetsförståelser tog större plats.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Dahler-Larsen, P. 2012. *The evaluation society*. Stanford University Press.
- Strannegård, L. (red.) 2013. Den omätbara kvaliteten. Studentlitteratur.
- 2 Bornemark, J. 2018. *Det omätbaras renässans: En uppgörelse med pedanternas världsherravälde*. Volante. Strannegård, L. 2021. *Kunskap som känns: en lousång till att lära sig något nytt*. Mondial.
- 3 Vetenskap & Allmänhet, *Varför så dålig hum om humaniora? Förtroende för humanistisk forskning i Sverige*. V&A Rapport 2022:4. Se även Isak Hammars bidrag till denna skrift.
- 4 Latour, B, 1987. *Science in Action*. Harvard University Press.
- 5 Shapin, S. 2012. "The sciences of subjectivity". *Social Studies of Science*, 42(2), 170–184.
- 6 Shapin, S, 2010. *Never Pure: Historical Studies of Science as If It Was Produced by People with Bodies, Situated in Time, Space, Culture, and Society, and Struggling for Credibility and Authority*. JHU Press.
- 7 Camic, C., Gross, N. & Lamont, M. (red.) 2011. *Social Knowledge in the Making*. University of Chicago Press.
- 8 Lamont, M. 2009. *How Professors Think: Inside the Curious World of Academic Judgment*. Harvard University Press.
- 9 Langfeldt, L., Nedeva, M., Sörlin, S. & Thomas, D.A. 2020. 'Co-Existing Notions of Research Quality: A Framework to Study Context-Specific Understandings of Good Research', *Minerva*, 58.1, 115–37; Conroy, G. 2020. "What's wrong with the h-index, according to its inventor", *Nature*, 24 mars. <https://www.nature.com/nature-index/news/whats-wrong-with-the-h-index-according-to-its-inventor> (senast kontrollerad 12 augusti 2024).
- 10 Rushforth, A. & Hammarfelt, B. 2023. "The rise of 'responsible metrics' as a professional reform movement: A collective action frames account", *Quantitative Science Studies* 4(4),879–897.

10. ”Excellent abroad” – intellektuella på hemmaplan

Urban Lundberg

I sin tillbakablickande samtalsbok *Oberoende är stark* från 2014 säger den gamle Volvochefen P.G. Gyllenhammar att svenska storbolag började fatta sämre beslut när de övergick till att tala engelska på styrelsemötena.

Sjukan fick snabb spridning, berättar han. Som över en natt lät näringslivstopparna som stolpiga glosförteckningar när de pratade med sina aktieägare. Anglicismerna haglade till höger och vänster. Ungefär samtidigt dränktes affärspressen i engelska ord och fraser som inte ens journalisterna själva verkade förstå innebörden av. Enligt Gyllenhammar var det en myt att alla svenskar talade så bra engelska. Själv hade han levt ett halvt liv i den anglosaxiska världen men ansåg ändå att hans språkkunskaper var helt undermåliga: ”Det är smickrande att folk överhuvudtaget svarar på engelska, att vi kan föra en dialog.” Det var alltså med viss tveksamhet som han såg på sina kollegors nyvunna kärlek till det engelska språket. Få av dem klarade av att uttrycka subtila uppfattningar. Än mer upprörande var att de lät sitt eget språk krympa, att även deras ”finanssvenska”, som han kallade den, fick färre nyanser.¹

Jag låter det vara osagt om svensk humaniora har blivit sämre sedan man övergick till engelska i seminarierummen. Men att svenskan har förlorat i inflytande råder det ingen tvekan om. Svenska humanister skriver i allt högre grad på engelska.

Enligt en färsk rapport från Språkrådet står engelskan i dag för cirka 65 procent av alla forskningstexter, vilket beskrivs som en tämligen dramatisk ökning i förhållande till tidigare decennier.² Och det lär inte stanna vid detta. Yngre humanister skolas numera in i den engelska språkvärlden från första början. Vid millennieskiftet var uppskattningsvis 40 procent av alla avhand-

lingar i humaniora (och samhällsvetenskap) författade på engelska. I dag är andelen drygt 70 procent.³ Vi är alltså i full färd med att frambringa en ny generation humanister som aldrig drillats i den svåra konsten att formulera sina forskningsuppgifter och förmedla sina kunskaper på svenska till en svenskspråkig läsekrets. Språkskiftet syns även inom grundutbildningarnas kursutbud, vilket förläggaren Ola Håkansson och företagsekonomen Peter Svensson visar i en ny bok om angliseringen av svensk högre utbildning. Allt fler kurser och program, särskilt på de högre nivåerna, ges numera helt eller delvis på engelska.⁴

Svenskans försvagade ställning är nu ingen tillfällighet utan avspeglar ett högst medvetet skifte inom det vidare forsknings- och utbildningssystemet. Även humanistiska discipliner faller sedan länge under doktrinen att vetenskaplig kvalitet i första hand yttrar sig i förmågan att konkurrera med utländska ämneskollegor om exklusiva publiceringstillfällen i internationella, helst högprofilerade, akademiska tidskrifter. Enligt detta synsätt bedrivs god forskning, i betydelsen forskning som finansieras av de stora forskningsråden, meriterar till fasta lektorat och akademiska titlar och som premieras av universitetens fördelningsnycklar för fakultetsmedel, i princip uteslutande på engelska.

Svenskan har reducerats till ett andrarangsspråk som i bästa fall lämpar sig för debatt och populärvetenskap, det vill säga lägre graderade publiceringsformer som faller under vad som tidigare kallades för universitetens tredje uppgift.

Jag ska inte trötta läsaren med förklaringar till denna utveckling. På det hela taget är den högst naturlig. Världen förändras, globaliseras, som vi säger. Forskning och utbildning strömlinjeformas och internationaliseras, inte minst inom ramen för EU:s nätverk av fonder och föreskrifter. Till detta ska läggas den senmoderna kvantifieringssjukan och de senaste decenniernas allt starkare fokus på indexering, mätning och abstrakta modeller för utvärdering av vetenskaplig kvalitet, en dramatisk utveckling som i sig skyndat på den internationaliserade "akademikerengelskans" hegemoniska anspråk.⁵

Mycket av detta kan också sägas vara välkommet. Om allt annat globaliseras, varför skall då svenska humanisters kunskapssökande stängas in i ett språk med uppskattningsvis tio miljoner talare? Självfallet ska även svenska humanister smidas i den gränslösa konkurrensens hetta. Även humanister blir förstuds mer vidsynta om de träder ut i världen runtomkring och exponeras för ämneskollegornas kritiska granskning. Vissa kanske till och med tar stegen in

i de akademiska finrummen och sprider glans över det svenska kunskapssamhället. För att tala som en utbildningsminister: Varför ska skattebetalarna på just detta område nöja sig med något annat än det mest excellenta och konkurrenskraftiga? Men detta, menar jag, är platta och triviala argument. Inte heller P. G. Gyllenhammar ansåg att det var fel att övergå till engelska om stora delar av verksamheten bedrevs utomlands. Problemen, menade han, uppstod när språkbytet var oreflekterat och utgick från en grandios självöverskattning:

Ska engelska vara concernspråk måste man för det första veta varför. För det andra måste medarbetarna ha språkkunskaper som är tillräckligt stora. Annars blir det krystat och språket reduceras.⁶

Samma farhågor kan onekligen riktas mot svensk humaniora. Som Gyllenhammar kan man fråga sig vad som blir bättre med att skriva på ett språk som man inte fullt ut behärskar. Även inom humaniora finns förstås en risk att ett oreflekterat språkbyte leder till att tankarna blir stela och osjälvständiga, att man gör sig beroende av utfyllnadsord och tomma fraser. Ola Håkansson och Peter Svensson anför därtill en del resultat i den riktningen i ovan nämnda bok. Med mindre än att man helt frånkänner humaniora en språklig dimension är detta egentligen ganska självklart. Många av våra mest bemärkta humanister är förvisso skickliga forskare som förhåller sig till god akademisk sed men de representerar också starka och betydande författarskap.

Den kunskap de förmedlar är många gånger oupplösligt förenad med deras språkliga kraftutväxling och hur den formar sig kring, och lyser upp, de ämnen de behandlar. Vem vet vad det hade blivit av Yvonne Hirdmans genussystem, Henrik Berggrens och Lars Trägårdhs statsindividualism och Karin Johannissons mörka medicinhistoria om deras huvudarbeten splittrats upp och spritts ut över en svårnavigerad internationell tidskriftsflora. Det kanske hade blivit strålande, vilket jag ska återkomma till senare, men lika troligt eller troligare är att de tvingats ta språkliga genvägar och gett sig själva ett snävare uppdrag. Man kan också tänka sig andra scenarier, exempelvis att deras unika bidrag slätats ut, att de – som så många andra arbetare i den rådande kunskapsekonomin – gjort sig hemmastadda i rollen av akademins perifera gruvarbetare som tjänar sitt uppehälle genom att leverera svensk rådata till de stora forskningsnationernas förädlingsindustri.

Skrapar man på ytan och sällar bort de mest lysande undantagen – dessa finns naturligtvis i riklig mängd – är ”internationalisering” inom det humanis-

tiska fältet sällan så gloriös som den framstår i policydokumenten. Ofta handlar det snarare om att hitta sin plats i trånga forskningsenklaver där man glädjelogst applicerar internationell teoribildning på motspänstig svensk empiri.

En annan möjlighet – givet att de framhärdat i att skriva om sitt eget samhälle – är att språkbytet tvingat ut dem i den ”dubbla anonymiseringens mörker”, det vill säga att de förlorat potentiella svenska läsare utan att de för den skull vunnit några nya. Eller starkare uttryckt, att de gjort sig irrelevanta både i den internationella forskarvärlden och i den svenska offentligheten.⁷ Vid den och djupet av detta dubbla mörker är knappast utredd, men att det existerar råder det just ingen tvekan om. Forskning om Sverige på engelska, i betydelsen forskning som går på djupet med det svenska kunskapsläget och förhåller sig till kultur, historia och institutionella särdrag, resulterar inte nödvändigtvis i en stor internationell läsekrets, snarare tvärtom. Men lika illa är alltså att svenska läsarna verkar förlora intresset när de slussas vidare till engelska specialtidsskrifter. En ny svensk undersökning av bruket av forskning i det svenska utredningsväsendet visar exempelvis att våra utredare främst använder sig av studier på svenska när de försöker utforma lösningar på politiska och sociala problem.⁸ En likartad studie av finska *open access*-tidsskrifter pekar i samma riktning. Även om de forskare som ingick i studien gärna laddar ned artiklar på engelska utnyttjar andra användare, såsom studenter, tjänstemän och vanliga medborgare, i huvudsak artiklar som är skrivna på finska.⁹

Förklaringen till detta mönster är sannolikt inte att det bara skulle vara forskare som besitter tillräckliga språkkunskaper. Viktigare är nog att alla ämnen inte lånar sig till framgångsrik internationalisering och att språket styr forskningens fokus. Inte heller denna fråga är utredd beträffande humaniora, men inom nationalekonomi – en disciplin som sedan länge skruvat fast engelskan i urberget – uppmärksammas problemet i stigande grad. Bara för att ta ett exempel är det nu över femton år sedan en avhandling i nationalekonomi skrevs på svenska. Man kan förstås fråga sig om det finns något problem med denna språkliga massmigration. Nationalekonomer, som vi känner dem, tillämpar ju nästan uteslutande en gränslös metodik. Teoriutvecklingen sker inom ramen för en snäv tidskriftsflora där de största namnen drömmer våta drömmar om framtida pris till Alfred Nobels minne. Mot denna bakgrund kan man tycka att det vore nästintill poänglöst för en svensk nationalekonom att formulera sig på svenska.

Riktigt så enkelt är det dock inte. Som bland annat nationalekonomerna Eva

Forslund och Magnus Henrekson påpekat finns det ett tydligt samband mellan språk och forskningsämne. Vill man bli publicerad i de främsta tidskrifterna går det helt enkelt inte att forska om svenska förhållanden, skriver de i en debattartikel i *Svenska Dagbladet*. Det svenska exemplet är helt enkelt för perifert för att väcka intresse i de internationella diskussionerna.¹⁰ Enligt Forslund och Henrekson riskerar denna normering att "sänka kunskapsnivån om svensk ekonomi, med negativa följder för demokratin". I likhet med Gyllenhammar ser de dessutom tydliga tecken på att svenska nationalekonomer börjar förlora sin förmåga att kommunicera sina insikter på svenska inför en bredare allmänhet.¹¹

I så måtto är det alltså inte bara det egna språket som krymper när vi underkastar oss engelskan, utan även vår förmåga att förstå vårt eget samhälle. Visst finns generella teorier och allmänt omfattande metoder, men "endast Sverige svenska arbetsmarknader har", som Forslund och Henrekson uttrycker det lite lakoniskt.¹² I sammanhanget är det kanske viktigt att påpeka att radikal anglisering inte representerar något slags evolutionär utveckling mot ständigt högre vetenskapliga höjder. Man behöver inte gå så långt tillbaka i tiden för att hitta framstående svenska ekonomer som klarade av att sätta markanta avtryck både i den internationella forskarvärlden och i den svenska offentligheten. I själva verket finns en lång, jag skulle säga nästan stolt, tradition på området. Jag tänker på namn som Knut Wicksell, Eli Heckscher, Bertil Ohlin, Gunnar Myrdal, Gösta Rehn, Rudolf Meidner, Erik Lundberg, Assar Lindbeck, bara för att nämna några av de mest kända. För Gunnar Myrdal var det för övrigt en självklarhet att all form av samhällsforskning var djupt inbäddad i historia och kultur och för all del i det språk med vilket vi uppfattar och försöker ge betydelse åt vår omvärld.

I slutänden är det på denna punkt, där språk möter ämne, som språkfrågan på allvar överlappar frågan om humanvetenskapernas nytta och relevans. Problemet har många dimensioner och tangerar inte bara vilka ämnen som faktiskt blir föremål för forskning utan även hur humanisterna interagerar med det omgivande samhället, hur de förstår sin roll i det vidare kunskapsystemet och deras funktion som kulturskapare i vid bemärkelse. Den kan också formuleras i alternativa, spetsigare termer. Vad skulle hända om alla humanister sprids ut över den internationella tidskriftsfloran, om deras besök i den egna offentligheten blir allt sällsyntare, och i förlängningen, om de i likhet med affärsmän, ekonomijournalister och nationalekonomer låter sitt eget språk krympa?

Utan tvivel skulle de förlora ett mått av relevans. Andra auktoriteter skulle sannolikt träda i deras ställe. Å andra sidan kanske ett sådant försvinnande skulle tydliggöra den eventuella nytta och relevans de hade när de fortfarande deltog i samhällslivet, i pågående debatter och identitetsbyggen.¹³ Egentligen är det märkligt att humanioras nytta ens måste preciseras. Betänk för ett ögonblick ett samhälle utan humanister: utan historiker, utan litteraturvetare, utan konstvetare. Det skulle vara det dystraste av samhällen. Historien skulle bli som en död havsbotten – mörk och ljudlös och skrämmande. Tillvaron skulle förlora sina distinktioner, människorna förlora sin förmåga att skilja det ena från det andra, sin förmåga till kritisk värdering. Makten skulle kunna lura i dem vad som helst. Skulle de ens kunna skilja sanning ifrån lögn? Som det heter i den kinesiske författaren Jia Pingwas roman *Öppnas först om tjugo år* som handlar om en grupp litteratörer som försöker navigera i ett Kina där censuren griper omkring sig:

Om de vassaste kritikerna helt försvinner kommer de mildare kritikernas röster att skära i örönen. Om man inte tillåter den mildare kritiken heller, kommer de tysta att misstänkas för att ha dolda motiv. Om man inte tillåter ens de tysta, blir lovsången ett brott. Till sist är det bara lögnens röst som hörs.¹⁴

Där är vi förstås inte än, och inget tyder på att vi någonsin hamnar där. Samtidigt är det svårt att definiera humanioras särskilda bidrag till kunskapen och samhället på annat sätt än genom att – på ett eller annat sätt – föreställa sig dess absoluta frånvaro. Jag vet att många, inte minst Humtank, för en heroisk kamp för att definiera dess relevans i mer positiv mening. De vanligaste argumenten drar i lite olika riktningar. Där vissa pekar på hur humanister frilägger kontaktytor med tillväxtsektorer och upplevelseindustri, betonar andra deras roll för demokrati- och medborgarfostran eller avgörande betydelse i debatterna om klimatet och planetens framtid. Ytterligare andra klär upp humanisterna i naturvetenskapliga kläder och förlägger dem till laborativa miljöer. Enligt det senare mer raffinerade argumentet är det bara om humanister och naturvetare går samman som vi på allvar kan hoppas lösa de existentiella problem som mänskligheten står inför.¹⁵

Alla dessa argument är förstås helt rimliga och förtjänar att upprepas i både slott och koja. Men i slutänden förblir de positiva sambanden otydliga och svåra att belägga. Till saken hör dessutom att nästan allt det goda som humanis-

terna säger sig kunna bidra med någonstans förutsätter att de rent språkligt klarar av att gripa in i det omgivande samhället, att de klarar av att göra sig relevanta inför de människor som förväntas tillgodogöra sig deras insikter. Då tänker jag inte i första hand på deras strikt kommunikativa förmåga, utan på deras förmåga att formulera relevanta problem, finna relevanta mönster, hitta nya samband, belysa relevanta detaljer och framför allt, deras förmåga att fördjupa vår förståelse av, och ge förnyad mening åt, samhälleliga företeelser och kulturella uttryck.

Det finns också vissa påtagliga risker med att fastna i en position där man ständigt och i alltmera ansträngda ordalag tvingas påtala sin egen stora betydelse. Som karaktären Tywin Lannister säger i ett avsnitt av TV-serien *Game of Thrones*: "Den som måste säga, 'jag är kung', är ingen riktigt kung."

En rimligare väg framåt vore egentligen att med samma frenesi framhåva de negativa sambanden, att påtala de stora skillnaderna mellan humaniora och andra kunskapsgrenar och tydliggöra att god och relevant humanistisk forskning inte låter sig odlas fram i laboratorium eller i samverkan med pigga uppstartsbolag inom fintech-sektorn. Humanister kan förvisso vara inom-akademiska och universella i betydelsen att deras arbeten väcker intresse bland kollegor runt om i världen – ingen mår dåligt av att delta i forskningssamarbeten. Men lika avgörande insatser gör de sannolikt i det lokala, i den tids- och platsbundna språkliga och kulturella gemenskap i vilken deras kunskap tillkommer, och i bästa fall får sin mening. I ett litet språkområde som det svenska torde i varje fall det senare, subjektiva kunskapsbegreppet vara minst lika viktigt som det förra.

Men det ena behöver naturligtvis inte utesluta det andra. Med Gyllenhammarsk affärsprosa kunde man lika gärna säga att det handlar om produkter för olika marknader. En studie på svenska om den egna demokratins historiska arv som förändrar den breda publikens sätt att se på sitt eget samhälle kan med andra ord vara väl så nyttig och relevant som en studie på engelska om demokratins ursprung för internationella ämneskollegor som publiceras i en högt rankad internationell tidskrift. Idealet är förstås att klara av både och. Kanske man kunde likna de bästa humanisterna vid flyttfåglar som under delar av året samlar intryck och erfarenheter från jordens olika hörn för att sedan återvända till sina häckningsplatser, där de förgyller människornas tillvaro med sina mångskiftande läten, egenartade fjäderdräkter och plötsliga uppdykanden på oväntade ställen.

Den ugandiske samhällsforskaren Mahmood Mamdani har påpekat att valet av språk inte i sig är en kvalitet för en humanist – även om de formella systemen för utvärdering, rangordning och kvalitetssäkring försöker inbilla oss att så är fallet. Inget blir bättre av att det skrivs på engelska, publikationer på svenska behöver inte signalera låga ambitioner.¹⁶ Precis som Gyllenhammar påpekar Mamdani att det viktiga är att språkvalet är genomtänkt och fyller en funktion.

När han ger sig in i diskussionen om de afrikanska universitetens avkoloniserings gör han det genom att teckna en mäktig kamp mellan de intellektuella vision om ett nationellt universitet som beaktar kolonialismens destruktiva inverkan på människors vardag och det västerländska (eller med hans egen terminologi: koloniala) universitetets traditionella vision om omutliga vetenskapsmän som oberoende av kontext fördjupar och förvaltar eviga sanningar, som inte låter sina idéer begränsas av platsen och dess historia. Kort sagt: Vad är viktigast? Är det geografin, språket, sociala krafter som mäter sig med varandra, den omgivande terrängen? Eller är det de universella idéerna, den akademiska friheten och de lärda sällskapens anspråk på utvaldhed och exklusivitet?

Enligt Mamdani finns ingen anledning att välja sida i denna episka kraftmätning mellan samhällelig relevans och vetenskaplig excellens. Båda rymmer inneboende värden som kan identifieras genom mer dialektisk process:

Det är uppenbart att platsen spelar roll. Om universiteten kunde skiljas från politiken, om kunskapsproduktionen kunde vara immun mot maktrelationer, då skulle platsen inte spela någon roll. Men vi vet att så inte är fallet. Samtidigt är idéer också viktiga. Om de inte var det, varför skulle vi då ha ett universitet överhuvudtaget? Med detta vill jag säga att politik inte är allt.¹⁷

Som jag ser det finns det något befriande i Mamdanis sätt att närma sig humanistisk kunskap som preliminära resultat av pågående, mångskiftande och oförutsebara debatter som äger rum i en varierande uppsättning konkreta sammanhang. Om inte annat hjälper han oss att bryta ned de förhärskande hierarkierna mellan olika språk, kunskapsformer, publiceringsformer och kunskapsbegrepp, mellan det lokala och det globala, samt mellan att formulera sina problem och söka sin kunskap i relation till en avgränsad politisk gemenskap respektive att överskrida gränser inom och mellan akademiska discipliner.

I båda fallen handlar det om att flytta horisonter, om att bana väg för förändring, samt om att ge oss människor en bättre förmåga att uttrycka subtila uppfattningar om de sammanhang vi befinner oss i och om de föränderliga situationer vi ställs inför. Han pekar också ut en framkomlig väg för svensk humaniora. Frågan är egentligen inte om den är nyttig eller inte, utan om vi som arbetar inom fältet har självförtroende nog att låta den vara det, om vi klarar av att befria våra discipliner från onaturliga pålagor och försök till likriktning, vare sig det gäller språk, publiceringsform, tematisk inriktning eller missriktade krav på internationell excellens. I stället för att separera och rangordna olika former av kunskap borde vår målsättning vara att överbrygga och stänga gapet mellan dem.

I bakgrunden av Mamdanis kunskapssyn skymtar frågan om svenskans ställning som ett språk för intellektuell reflektion, seriöst kunskapssökande, fördjupad demokratisk debatt och förtroendefull mänsklig samvaro. Som antydde ovan är det i dag ganska lätt att tänka sig en nära framtid där engelskan blivit koncernspråk för alla svenska humanister. Man kanske kan säga att vi närmar vi oss en tippningspunkt, som klimatvetarna kallar det, det vill säga en kritisk tröskel som när den passerar leder till oåterkalleliga förändringar av hela systemet.

Visst, även detta problem kan förnekas, men det finns ändå skäl att beklaga de tunga aktörernas brist på reflexion över språkskiftets långsiktiga konsekvenser, att de inte orkar ställa sig Gyllenhammars besvärliga fråga om varför det sker och till vilken kostnad. Vilka delar av det humanvetenskapliga ekosystemet förloras för alltid om svenskan helt försvinner från seminarierummen, om humanisterna likt nationalekonomerna lydigt anpassar sig till de normer som gäller för några internationella topptidskrifter och väljer att låta det egna språket krympa? Vilka nya tippningspunkter väntar längs vägen? Vad händer med humanisternas relevans om det blir tyst om vårarna, om de helt upphör med sina plötsliga uppdykanden på oväntade ställen? Vad händer om vi både läser och skriver globalt, om ingen är intellektuell och alla excellenta, för att tala med Mamdani?

För att få lite perspektiv på den svenska situationen kan man jämföra med Afrika söder om Sahara. Där talar de flesta människor åtminstone två språk. Dels det koloniala världsspråket: engelska, franska eller portugisiska, språk som fortfarande behärskar vetenskapen, politiken och juridiken i de allra flesta afrikanska länder. Dels något av de cirka 2000 koloniserade modersmålen

som aldrig fått möjlighet att genomgå en liknande dynamisk utveckling, och som sedan länge är reducerade till ett slags folkloristiska markörer för en trils-kande allmoge.

Det finns enstaka undantag. I Östafrika har swahili en bredare kulturell påverkan. Det är undervisningsspråk i skolan och breder ut sig i tidningar, radio och TV. Men trots att det talas av cirka 100 miljoner människor saknar det akademisk status. På universitetet i Dar es-Salaam i Tanzania kan du studera swahili men du gör det på ungefär samma premisser som du studerar tyska på ett svenskt lärosäte, i den utsträckning det fortfarande är möjligt att göra det.

Det verkliga undantaget är afrikaans i Sydafrika, som på mindre än femtio år utvecklades från en grötig dialekt – ”kitchen dutch” – för saktmodiga bönder som drev på sina oxar i kuperad terräng, till bärare av en rik intellektuell tradition. Afrikaans var resultatet av en enorm mobilisering som omfattade allt från skolor och universitet till dagstidningar, tidskrifter, bokförlag, radio och TV. När fundamentet för afrikaans i dag vittrar sönder och språket förlo- rar i inflytande är det förvisso få som sörjer. Språkmobiliseringens syfte var trots allt att ge intellektuellt understöd åt en förtryckande regim. Men det bör också betonas att satsningen var unik i sin del av världen. Enligt Mamdani är afrikaans rent av det mest framgångsrika avkoloniseringsinitiativet på den afrikanska kontinenten.

Den afrikanska språkfrågan är enormt explosiv och hakar i de flesta de- batter om kolonialismens konsekvenser i form av fattigdom, instabila stater, dysfunktionella ekonomier, utarmade kulturer och våldsamma konflikter.¹⁸

Den ännu så länge obesvarade frågan är om det går att skapa fredliga och fungerande politiska gemenskaper på ett språk som inte är ens eget, på ett språk som inte alla behärskar till fullo eller på samma premisser och som är intimt förknippat med sekler av underordning och förtryck. Av alla bomber som släppts över Afrika, skriver författaren Ngũgĩ wa Thiong’o i essäboken *Decolonising the mind*, var den kulturella bomben den mest förödande efter- som den berövade människorna deras traditioner, krympte deras ordförråd och förvandlade deras historia till en ofruktbar ödemark. Vägvalet framåt är mycket enkelt, anser wa Thiong’o. Antingen godtar man kolonialspråkets oan- tastliga ställning med fatalistisk logik och dömer sig själv till en framtid i kolo- nialismens skugga, eller så följer man afrikandernas exempel och berikar sitt eget språk i sådan grad att det så sakteliga börjar betjäna ett välfungerande och dynamiskt samhälle.¹⁹

Jämförelsen med Afrika ska förstås inte drivas för långt. Det vore minst sagt förnumstigt. Jag menar inte heller att svenskan är i färd med att reduceras till ett språk för enkla sysslor och vardagliga relationer – till nostalgi och folkloristik.

Alla pratar inte ”finansssvenska” eller för all del ”akademikersvenska” (som kan vara nog så illa). Men det finns inte heller någon anledning att trivialisera effekterna av att universitet och tunga forskningsfinansiärer nästan helt och hållet har kapitulerat inför ”engelskans metafysiska imperium”, för att låna ett begrepp av litteraturvetaren Adam Beach.²⁰ I Sverige är språkskiftet kanske ingen kulturell bomb, mer som en långsam glaciärsmältning som inte märks i realtid men som likväl kan antas få djupgående betydelse om vi inte agerar i nuet.

För svensk humaniora är detta ett riskabelt scenario. Om den ska förbli relevant där den bedrivs, inför de människor som finansierar den över sina skattsedlar och som förväntas ta intryck av de insikter den förmedlar, måste den klara av att tänka och skriva både globalt och lokalt. Den måste höras och synas och gripa in i pågående debatter utan att fastna i klyschor, stereotyper och stela tankar. Den måste sträva efter excellens men får inte glömma bort att vara intellektuell och att vända och vrida på verkligheten och förändra vårt sätt att se på varandra och vår plats i historien. Om våren, när solen börjar värma, måste den förvåna med plötsliga uppdykanden på oväntade ställen. Det bästa vore förstås en humaniora som inte behöver försvara sin relevans med ansträngda nyttoargument utan som vi längtar efter, ungefär som vi längtar efter de första flyttfågelnarna.

Enligt P. G. Gyllenhammar är språket en spegelbild av människan: ”Inte minst därför ska man ta språket på allvar.”²¹

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Gyllenhammar, P.G. (i samtal med Anders Palmgren) 2014. *Oberoende är stark*. Albert Bonniers förlag, 86–87.
- 2 Malmström, H. & Pecorari, D. 2022. *Språkval och internationalisering: Svenskans och engelskans roll inom forskning och högre utbildning*, Språkrådet.
- 3 Uppgift ur Olle Josephssons artikel, ”Viktig bok om de svenska universitetens anglifiering”, *Tidskriften Respons* (<https://tidskriftenrespons.se/artikel/viktigt-men-oprecist-om-de-svenska-universitetens-anglifiering/>; Hämtad: 7/7-2024).
- 4 Håkansson, O. & Svensson, P. 2024. *På engelska förstår jag ungefär. Om anglifieringen av svensk högre utbildning*. Morfem förlag.

- 5 Se t.ex. Söderlind, J. 2020. *A Metric Culture in Academia: The Influence of Performance Measurement on the Academic Culture of Swedish Universities*. Doktorsavhandling: KTH.
- 6 Gyllenhammar 2014, 87–88.
- 7 Begreppet ”den dubbla anonymiseringens mörker” är inte mitt eget utan är hämtat från en intervju som jag gjorde med litteraturvetaren Annelie Bränström-Öhman i samband med RJ:s och VR:s gemensamma kvalitetsgranskning av svensk litteraturvetenskap 2014.
- 8 Salö, L. Hammarfelt, B. & Nelhans, G. 2024. Sources of Policy: Knowledge Brokering in Governmental Reports. I: Mattsson, P., Perez Vico, E., Salö, L., (red.), *Making Universities Matter. Collaboration, Engagement, Impact*, 185-210. Springer.
- 9 Pölönen, J., Syrjämäki, S., Nygård, A.J. & Hammarfelt, B. 2021. Who are the users of national open access journals? The case of the Finnish Journal.fi platform *Learned Publishing*, 34:4.
- 10 Forslund, E. & Henrekson, M. 2023. ”Varning: Forskare väljer bort Sverige”, *Svenska Dagbladet*, 1/13–2023. För ett mer vetenskapligt inlägg på samma tema som tydligt visar hur de internationella topptidskrifternas normer styr inriktningen på svensk nationalekonomisk forskning, se Hylmö, A. 2018. *Disciplined reasoning: Styles of Reasoning and the mainstream-heterodoxy divide in Swedish economics*, Lunds universitet.
- 11 Forslund & Henrekson 2023.
- 12 Forslund & Henrekson 2023.
- 13 Just denna fråga har faktiskt börjat tilldra sig lite intresse på senare år, se t.ex. Östling, J., Jansson, A. & Svensson Stringberg, R. 2022. *Humanister i offentligheten: Kunskapens aktörer och arenor under efterkrigstiden*, Makadam, Göteborg, 2022, samt Östh Gustafsson, H. 2020. *Folkhemmets styvbarn: humanioras legitimitet i svensk kunskapspolitik 1935–1980*. Daidalos.
- 14 Pingwa, J. 2020. *Öppnas först om tjugo år*. Bokförlaget Wanzhi, 237.
- 15 För en grundligare genomgång av diskussionen om humanioras kris, se Lundberg, U. 2020. Fragmentering och kris? Humanioras status och ställning i samhällsdebatten speglad genom Under strecket. I: Heuman, J., Sandström., J. & Widmalm, S. (red.), *Ombärliga samtal: Humaniora och samhällsvetenskap i svensk offentlig debatt*. Daidalos.
- 16 Mamdani, M. 2019. Decolonising universities. I: Jansen, J. D. (red.), *Decolonisation in universities: The politics of knowledge*, Witwatersrand University Press. Blir det bättre vetenskap om man publicerar sig på engelska i en internationell tidskrift? Frågan är mig veterligen inte utredd. Men när jag jobbade som huvudsekreterare för RJ:s och VR:s gemensamma utvärdering av kvaliteten på svensk litteraturvetenskap, där vi arbetade med en utvärderingsmodell som byggde på faktiskt läsning av inskickade texter, kunde vi konstatera att varken språk eller publiceringsform hade avgörande betydelse för de externa, icke-svenska bedömarens betygssättning av enskilda publikationer. Artiklar och monografier på svenska, de senare genomgick på den tiden inte någon formaliserad *peer review-process*, stod sig påfallande väl i konkurrensen: *Mångfaldig litteraturforskning: Stiftelsen Riksbankens Jubileumsfonds och Vetenskapsrådets utvärdering av svensk litteraturforskning*, 2014.
- 17 Mamdani, 2019, 18 (min översättning).
- 18 Wa Ngugi, M. 2018. *The rise of the African novel. Politics of language, identity, and ownership*. University of Michigan Press.
- 19 Wa Thiong’o, N. 2005 [1986]. *Decolonising the mind. The politics of language in African literature*. James Currey, 3.
- 20 Beach, A. 2001. The creation of a classical language in the eighteenth century. Standardizing English, cultural imperialism and the future of the literal canon. *Texas Studies in Literature and Language*, 43(2), 119.
- 21 Gyllenhammar, 2014, 89.

11. Humaniora, digitalisering och öppen vetenskap

Coppélie Cocq

Digitalisering – i bred betydelse, som digital transformation eller övergången till ett alltmer digitalt informationssamhälle – och dess konsekvenser, är ett högst aktuellt ämne, något som återspeglas i regeringens forskningsproposition och i Vetenskapsrådets utlysningar, för att nämna ett par exempel. Digitalisering beskrivs dels som en samhällsutmaning och förändring som ställer krav på teknisk infrastruktur, dels som en katalysator för förnyelse och utveckling inte minst inom hela utbildningssystemet och högskolan. Vad innebär detta för humaniora, och vilken roll kan, eller bör, humaniora spela i denna process?

När vi diskuterar digital infrastruktur och digital kommunikation är det viktigt att betrakta dessa fenomen som en del av en pågående process som har fortgått under en längre tid. Potentialen som digitaliseringen medför lyfts fram i Sveriges politiska och forskningspolitiska agendor med ambitionen att bli bäst i världen på att använda digitaliseringens möjligheter och främja användningen av de resurser som digitaliseringen innebär för samhället. Denna ambition bygger vidare på en lång historia och tradition att samla in och följa information och data (genom bl.a. personnummer) om sina medborgare som gett Sverige och de nordiska länderna en förment unik position i relation till andra länder. För att vi ska kunna analysera och förstå de fullständiga implikationerna – innebörden, potentialen samt de utmaningar som följer – är perspektiv av kontinuitet ett avgörande tillvägagångssätt.

En central aspekt vad gäller digitalisering idag handlar om dess konsekvenser för forskningen. Det handlar till exempel om hur nya frågor uppstår i relation till hur människor förhåller sig till digital teknik och hur den påverkar

vardagen. Eller om nya metoder för att samla in och bearbeta stora mängder data, från sentimentsanalys för att analysera inlägg på sociala medier för att förstå allmänhetens åsikter och attityder kring olika ämnen, till tillämpningar inom sjukvården för att analysera patientdata för att förbättra diagnoser och behandlingsplaner. Det handlar också, inte minst, om nya verktyg och kanaler för att kommunicera och sprida forskningsresultat. Här finns tydliga fördelar för samhället, som med bättre och mer direkta kommunikationskanaler lättare ska kunna ta del av och få tillgång till vad en studie eller ett forskningsprojekt kommit fram till, eller hur ny kunskap kan tillämpas.

Denna ökade tillgänglighet och transparens i forskningsresultat leder oss till det som ibland beskrivs som ett nytt paradigms inom forskning, nämligen open science. Open science, eller öppen vetenskap, är ett förhållningssätt till forskning som bygger på att kunskap, resultat och verktyg delas så tidigt och brett som möjligt. Denna form av öppet samarbete genom delandet av forskningsdata och -verktyg kan i sin tur leda till ny forskning och ny kunskap. Det innebär en strävan efter öppen tillgång till forskningspublikationer och till forskningsdata enligt principen att forskningsdata ska vara "så öppet som möjligt, så stängt som nödvändigt"¹.

Det övergripande målet med öppen vetenskap kräver dock reflektioner, överväganden och en viss grad av förhandling när dess principer ska tillämpas inom våra ämnen. Öppen vetenskap medför inte bara att forskningsdata och resultat görs tillgängliga för andra forskare, utan också att forskningen kan synliggöras för en bredare publik, att vi har tillgång till olika sätt att kommunicera vår forskning, samt insyn i forskningsprocessen. Det kan handla om att återkoppla till forskningsdeltagare, om att utveckla kontakter med andra forskare, eller bidra med ökad transparens i forskning, vilket i sin tur kan stärka den trovärdighet och nytta forskningen har för samhället.

Att se till att forskningsresultat är tillgängliga är en självklarhet. Så för många forskare inom humaniora handlar det inte om ett "om", snarare om ett "hur", till exempel hur man delar forskningsresultat på ett sätt som är relevant för allmänheten och den specifika målgruppen. Konferensbidrag och artiklar publicerade i internationella tidskrifter är lämpliga när vi vill göra vår forskning tillgänglig för forskarvärlden. När vi har andra målgrupper i åtanke måste vi välja ett lämpligt sätt att dela och sprida vår forskning. Detta kan innebära val av kommunikationskanaler, eller vilket eller vilka språk som används, format (text, presentation, samtal), etc. Därtill kan metoder och perspektiv häm-

tade från digital humaniora hjälpa oss att identifiera lämpliga sätt för kommunikation av forskning, till exempel via visualisering: en interaktiv karta kan återskapa den geografiska kontexten kring ett dataset och bli en ingång för att väcka nya frågor. En visualisering av olika typer av data i en och samma 3D-modell kan möjliggöra att se deras gemensamma miljömässiga och sociala påverkan, och därmed bli en mer effektiv bas för beslutsfattande.

Men när vi utforskar och utnyttjar dessa metoder och perspektiv för att dela vår forskning måste vi också vara medvetna om, och noggrant överväga, de etiska aspekterna och konsekvenserna av delning och hantering av data. När vi pratar om de möjligheter som nya metoder, kanaler och teknik innebär för att få tillgång till, samla in och dela data, är det viktigt att komma ihåg att data sällan är neutralt. Data behöver hanteras varsamt, det vill säga på ett etiskt korrekt sätt, för att kunna vara ett användbart verktyg – och inte bli ett potentiellt hot. I detta sammanhang diskuteras frågor kring datakolonialism i allt större utsträckning i forskningslitteraturen. Exempelvis visar medievetarna Nick Couldry och Ulises Mejias hur data som används idag kan ses som en form av kolonisering, eller ett arv från kolonisering, som förstärker maktjämligheter. De beskriver det som händer med data som en form av fundamental appropriering eller utvinning av resurser, och påminner oss om att om vi vill motstå processer av datakolonialism som upprätthåller ojämlikheter, så är ”den transformation som behövs social, inte teknisk.”²

I ljuset av dessa utmaningar och möjligheter, blir det tydligt att humaniora har en viktig roll att spela. Humaniora kan här bidra med perspektiv och kunskaper inom ett flertal områden såsom etik, filosofi, etnologi, idéhistoria med flera. Genom att integrera humanistiska perspektiv i öppen vetenskap kan vi bättre förstå de samhälleliga, kulturella och etiska implikationerna som forskning har och kan ha.

Humaniora kan också bidra till att främja transparens och tillgänglighet i vetenskapen genom att undersöka hur vetenskaplig kunskap kommuniceras och sprids i samhället, och hur olika grupper i samhället kan inkluderas i vetenskapliga diskussioner. Med andra ord kan vi genom att integrera humanistiska perspektiv i öppen vetenskap, skapa ett mer inkluderande och hållbart vetenskapligt samtal där kunskapen blir mer tillgänglig och användbar för samhället.

Humanister kan sålunda ses vara väl rustade för att möta och påtala de behov och utmaningar som öppen vetenskap kan innebära. Öppenhet och trans-

parens präglar många ämnen inom humaniora, där förtroende och samarbete med forskare så väl som med aktörer utanför akademiska sammanhang länge varit centrala. Exempel på detta är kulturvetenskaperna och deras nära relation till kulturarvsinstitutioner, skolforskning, eller minoritetsstudier.

För att kunna vara en stark röst i diskussioner om digitalisering och öppen vetenskap behöver vi dock bli ännu bättre vad gäller vissa aspekter. Humanister behöver förbättra sin digitala kompetens för att kunna delta i och bidra till vetenskapliga samtal och samarbete kring konsekvenserna av digitalisering i vardagen och i forskningen. Detta inkluderar både insikter i de sociala och kulturella aspekterna av den pågående digitaliseringen, och kunskaper om digitala verktyg, plattformar och metoder för att dela och sprida kunskap. I detta sammanhang är de senaste årens utveckling av forskningsinfrastrukturer inom digital humaniora ett välkommet och viktigt bidrag.

Utöver det blir tvärvetenskapliga sammanhang av ännu större betydelse och det är viktigt att humanister arbetar tätt tillsammans med forskare inom andra discipliner för att kunna bidra med sina perspektiv och kunskaper i en bredare vetenskaplig kontext. Detta kräver en förmåga att kommunicera klart och tydligt med forskare inom andra områden och att kunna arbeta tillsammans för att finna gemensamma lösningar, men också att själv vara öppen för andras perspektiv och intressen.

En central aspekt i digitaliseringsprocessen som snabbt blivit aktuell och inte kan bortses ifrån är utvecklingen inom AI, och idag då inte minst inom det som kallas generativ AI. Där behöver också vi humanister våga träda fram och tillämpa våra kunskaper, perspektiv och expertis i de frågor som uppstår i kölvattnet av tjänster som ChatGPT med flera.

AI kan påverka processen att uppnå en mer inkluderande och hållbar forskning (mot öppen vetenskap) på flera sätt. AI kan bland annat hjälpa till att göra vetenskaplig kunskap mer tillgänglig genom att automatisera översättningar av vetenskapliga artiklar och sammanfattningar och genom att skapa nya sätt att presentera komplicerad information på ett mer begripligt sätt. Detta kan bidra till förbättrad tillgänglighet av forskningsresultat, samt öka delaktigheten och inkluderingen i vetenskapliga diskussioner för människor med olika bakgrunder och kunskapsnivåer.

Diskussioner kring utveckling inom AI bidrar till ett förnyat medvetande om etiska frågor och utmaningar inom teknikutveckling – som att synliggöra

stereotyper, fördomar och diskriminering i data och algoritmer. Här blir det extra tydligt hur humanistisk forskning kommer att behövas för att utveckla och använda AI på ett ansvarsfullt sätt och för att ta hänsyn till etiska och sociala konsekvenser av dess användning.

Vad olika typer av artificiell intelligens kommer att ha för konsekvenser för våra liv och vårt samhälle är svårt att överblicka idag. Utvecklingen går snabbt och det finns stora politiska och ekonomiska intressen i detta. Förutom att det kan finnas fördelar för humanister, för vår forskning och även undervisning, kan vi bidra med kritiska perspektiv. Det därför angeläget att även vi humanister engagerar oss i utvecklingen, med dess för- och nackdelar och att vi tar aktiv del i diskussionen om vad det är för samhälle vi vill ha i framtiden.

Noter och förslag till vidare läsning

1 Vetenskapsrådets guide till infrastrukturen 2018, *Vetenskapsrådet*, 17.

2 Couldry, N., & Mejias, U. A. 2019. *The costs of connection: how data is colonizing human life and appropriating it for capitalism*. Stanford University Press, 338. Min översättning.

12. Om kärleken till det mänskliga

David Thurffjell

När jag började mina studier i religionshistoria vid Uppsala universitet för trettio år sedan inledde professor Jan Bergman öppningsföreläsningen med en sorts deklamation. "Religionshistoria", sa han, "utgår från föresatsen att det finns *en* mänsklighet." Jag tolkade det som att han ville fastslå att det är betydelsefullt att studera mänsklig kultur också på avlägsna platser och i svunna tidsepoker, att människan på något sätt är densamma oavsett hennes specifika livsbetingelser. Att vi kan förstå oss själva genom att studera andra och andra genom att studera oss själva. Han ville också, tror jag, poängtera att ämnet är humanistiskt, inte bara genom att det tillhör den humanistiska fakulteten i universitetets organisation, utan också i en sorts etisk eller ideologisk bemärkelse, att det är sammanlänkat med ett bejakande av människans värde, av det mänskligas värde. Bakom intresset för mänsklig kultur ligger tanken att människan, i all sin brokighet, är värd något i sig själv, och att det därför finns ett egenvärde i att lära känna hennes tankar, känslor och förehavanden. Att det som hon skapar – hennes konst och hennes berättelser – har ett värde i sig själv.

Humaniora – som framgår av namnet – är studiet av människan, men inte primärt som en biologisk organism, utan som ett upplevande subjekt. Kanske är det därför bättre att säga att det är studiet av det mänskliga, alltså av de kulturella artefakter som får sin mening just bara för att de upplevs av människor. De språk, konstverk, idéer, normer, trossystem och kulturuttryck som vi ägnar vår uppmärksamhet åt delar ju denna egenhet.

Så varför ska vi lägga skattepengar på en sådan verksamhet? Det finns vissa nyttoargument för den saken. Humaniora är ju också samlingsnamnet på en rad metoder, teorier och akademiska färdigheter som också har sina instrumentella värden. Det är bra för ett samhälle att ha en befolkning som kan skri-

va, läsa, och analysera, som kan tänka kreativt och kritiskt. Det är bra att det finns folk som är tränade i att genomföra projekt och att det finns medborgare med lärdom inom olika specialområden, för man vet ju aldrig vilka kunskaper som kan bli samhällsnyttiga i framtiden.

Sådana argument för humanioras värde är relevanta och bra, men jag tror inte att det är de som egentligen avgör saken. För humanioras värde, tänker jag i linje med min första lärares föreläsning, är intrinsikalt. Att begripa historiens vindlingar, att behärska främmande språk, att känna till människans idésystem, att förstå hennes känslor, upplevelser och utmaningar, har ett egenvärde. Det finns mycket som får sitt värde för att det bidrar till det värdefulla, men det finns också sådant som är värdefullt i sig själv. Till den senare kategorin hör det vi intuitivt känner är meningsfullt. Hälsa, integritet, frihet, närhet, trygghet, kärlek, frihet, vänskap, njutning, skönhet, vila och lek tillhör denna kategori liksom, för den delen, något så fundamentalt som att överhuvudtaget få leva. Allt detta får sitt värde, inte som medel för att uppnå ett ändamål, utan som ändamål i sig. Jag vill mena att kunskap, reflektion, mellanmänniska samtal, självförståelse och intellektuell kreativitet – alltså det som humaniora handlar om – kan läggas till listan.

Bland de olika kunskapsområdena, är humaniora i det här avseendet inte helt olikt den gröna biologin. Biologiämnet har förvisso många nyttovärden, det ger oss kunskap som kan användas för att tillverka mediciner, ta fram livsmedel och exploatera naturen på olika sätt. Men en väsentlig del av den handlar inte om att uppfylla sådana instrumentella värden, utan bara om att släcka vår törst efter att lära känna vår omvärld. Ta ornitologin som exempel, vad finns det för poäng med att namnge och beskriva alla dessa fågelarter? Eller botaniken, varför ska varenda gräsart katalogiseras och dokumenteras? Eller zoologin? Motsvarande argument kan anföras också för astronomin eller geologin, ja kanske för de flesta vetenskapsområden. De handlar alla också om att generera kunskap för kunskapens egen skull. Vi är varelser som vill beskriva, namnge och förstå den värld vi lever i och därför känner vi intuitivt att kunskap inte bara har ett nyttovärde, utan också ett egenvärde. Det gäller även humaniora.

Så vad är det då som ger något ett egenvärde? Eftersom det inte handlar om ett värde som beror på nyttan i relation till något annat, utan om ett subjektivt upplevt värde, kan egenvärdet i något aldrig mätas längs externa måttstockar. Ett sätt att beskriva det egenvärdefulla är dock att det ger njutning. Det ligger i

det njutbaras natur att det är något vi ser ett värde i och vill ha. Aristoteles och Platon använde ordet *eudaimonia* för att beskriva det upphöjda tillstånd av lycka och sällhet som vi intuitivt förstår är värdefullt i sig själv. Ytterligare ett annat ord är *kärlek*. Det är mer begripligt än *eudaimonia* och för, liksom detta, tankarna till något annat än tillfällig eller kortsiktig tillfredsställelse. Något har egenvärde, kan vi då säga, för att vi älskar det. Hälsa, frihet och skönhet har egenvärde för att vi älskar att uppleva dem. Även ornitologi, botanik och humaniora handlar, med samma logik, om kärlek. Ornitologi handlar om kärlek till fåglarna, botanik om kärlek till växterna och humaniora om kärlek till det mänskliga. Det är den kärleken som får folk att viga sina liv åt glömda språk eller att försöka förstå en sedan länge utdöd religion.

Det bringar viss klarhet i fråga om humanioras väsen och funktion om vi inser att det handlar om kärlek. Kärlek är ju ofta djupt irrationell. Åtminstone kan den te sig så. Den saknar ofta proportioner och rimlighet, och den får människor att ge sig i kast med de mest hopplösa företag, och att orka fortsätta trots minimala chanser att lyckas.

Humaniora befinner sig – inte helt olikt många andra kärleksrelationer – i ständig kris. Talet om detta är lika gammalt som humaniora själv. Det ingår kanske i den kritiska reflektionen kring människans villkor att uppleva tillvaron så. Jag ska därför inte göra misstaget att beskriva vår tid som unik i fråga om detta. Men med det sagt vågar jag ändå påstå att vi lever i en tid då frågan om det mänskligas väsen är mer aktuell än på länge.

Frågan om vad en människa är har aktualiserats av den kunskapsteoretiska utvecklingen. Men det har också med modernismen, poststrukturalismen, sekulariseringen och det existentiella hot som klimatförändringarna medför att göra. Mest är frågan dock ett resultat av den teknologiska utvecklingen.

Vi lever i vad som har kallats det artificiellas tidsålder. Aldrig har gränsen mellan det autentiska och det fabricerade varit svårare att urskilja. Instagram-filter, digitala manipulationstekniker och ihopdiktade nyheter är bara några symptom på en värld där gränsen mellan vad som är sant och falskt inte längre tycks helt verklig. Utvecklandet av lättillgänglig artificiell intelligens är ett särskilt påtagligt bidrag till denna utveckling.

Tillsammans innebär allt detta att svaret på frågan om vad som är mänskligt inte längre har ett självklart svar. Vad är egentligen mänskligt när de uttryck för mänsklighet som vi lärt oss känna igen under vår trehundrausenåriga historia kan produceras av ickemänskliga maskiner? Och vad är egentligen det

där mänskliga inom oss som vi – trots sekularisering och materialism – ändå underförstått sett som något så unikt att vi tillskrivit det värde, rättigheter och agens? Idag förefaller antagandet att det mänskliga är något exklusivt inte lika självklart.

Frågan om människans väsen aktualiseras också av den så kallade meningskrisen. Parallellt med de samhällsutvecklingar jag redan nämnt, pågår nämligen ytterligare en, närmare bestämt den tilltagande upplevelsen av meningslöshet bland framför allt unga människor i den rika världen. Studier visar att andelen svenskar som beskriver sina liv som meningslösa fyrdubblats under de senaste tjugo åren, samt att de som beskriver sina liv som intressanta och innehållsrika minskat från närmare 90 procent till omkring 50 under samma period. Denna utveckling pågår trots att människorna, enligt de flesta mätbara kriterier, lever bra liv. De har goda ekonomiska förutsättningar, juridisk frihet, kärleksfulla föräldrar och möjligheter till självutveckling som vida överstiger tidigare generationers.

Ändå upplever de alltså livet som meningslöst. Meningskrisen är sammanlänkad med den bredare epidemin av psykisk ohälsa som pågår bland unga människor, speciellt kvinnor, i rika delar av världen. Men meningskrisen är mer svårfångad än de diagnostiserbara hälsoproblemen, eftersom den innehåller element som inte låter sig beskrivas i psykiatrisk terminologi, nämligen det som har med just mening att göra. Mening är inte ett medicinskt begrepp utan ett filosofiskt och livsåskådningsmässigt sådant. Det innebär att svaret på meningsfrågan inte bara kan lösas medicinskt och att meningskrisen är en kris som för blickarna till filosofin, historievetsenskaperna och kulturforskningen, med andra ord till humaniora.

Förmodligen hänger den teknologiska utvecklingen och meningslösheten samman. Det finns vissa särdrag i den typ av livs- och arbetssituationer som våra högteknologiska samhällen försätter oss i som tycks bädda för en upplevelse av meningslöshet. Bland annat känslan av att vara överflödig, att inte på riktigt bli tagen i anspråk utan att tvingas ägna sig åt det som den amerikanske antropologen David Graeber kallat för *bullshit jobs*, arbetsuppgifter utan någon synbar poäng utanför sig själv.

Tanken kan illustreras med ett tillspetsat exempel. Pondera en situation där en student tar hjälp av Chat-GPT för att göra analysarbetet i sin uppsats. Chat-GPT är synnerligen effektiv på att sammanfatta text, jämföra ståndpunkter och sammanställa en analys. Det är färdigheter som vi fram till nyligen såg som

uniket mänskliga och som det var ett huvudsyfte med universitetsutbildningar att utveckla hos studenterna. Pondera att läraren, sedan han tagit emot uppsatsen, låtit sitt AI-program ta fram ett antal konstruktiva synpunkter att ge tillbaka till studenten. Det skulle skapa en situation där de olika AI-programmen sinsemellan kunde dividera det valda ämnet och en bra uppsats levereras till systemet samtidigt som den verkliga studenten och den verkliga läraren blivit fullkomligt redundanta i processen.

Det här är än så länge ett extremt exempel men den digitala informationsteknologin utvecklas så snabbt att det är rimligt att anta att det snart kommer finnas virtuella lärare och vänner som är så realistiska, effektiva och individuellt anpassade att barn kommer föredra deras umgänge före verkliga människors. Sedan införandet av smarta telefoner är vi på god väg mot en sådan situation redan. När denna utveckling fortsätter och accelererar – vilket vi har all anledning att tro att den kommer göra – innebär det att vi kan nå en punkt där unga människor interagerar med, och socialiseras av, maskiner i högre utsträckning än av människor. Kommer det, kan vi fråga oss, finnas något inom oss som revolterar mot utvecklingen i det läget? Och om vi tror att det kommer göra det, vad är då det? Vad är det för ett spöke i maskineriet som kommer vilja slå tillbaka mot uppluckrandet av det mänskliga?

Jag tror att kunskap, reflektion, mellanmänskliga samtal, självförståelse och intellektuell kreativitet behövs för att svara på dessa frågor. För jag undrar på allvar detta. Jag undrar vad det är i mig som känner sorg inför tanken på en förlorad mänsklighet och bakom den undran ligger en mer grundläggande fråga: Vad är det mänskliga? Eller annorlunda uttryckt: Vad är det jag älskar när jag säger att jag älskar det mänskliga? Det är humanioras grundläggande fråga. Och den är mer relevant än någonsin.

13. Språkets vikt (eller vad ska vi med språkstudier till?)

Charlotta Seiler Brylla

Våren 2024 gör utbildningsminister Mats Persson ett uppmärksammat utspel om resursfördelningen inom högre utbildning.¹ Han talar om ”hobby-kurser” i humaniora och samhällsvetenskap som sker på bekostnad av andra mer samhällsnyttiga utbildningar. Benämningen ”hobby-kurs” är inte Perssons påfund utan användes i en rapport från Svenskt Näringsliv redan 2011, där det bland annat står: ”Sänk bidragsdelen för utbildningar som inte leder till kvalificerade arbeten, exempelvis s.k. hobbykurser.”² Eftersom en hobby enligt gängse ordboksdefinitioner är något man ägnar sig åt på fritiden, verkar det vid första anblicken vettigt att varken Persson eller Svenskt Näringsliv vill att dessa ”hobbykurser” ska bekostas av högskolans anslagsmedel. Ministern är – får man förmoda – medveten om att talet om kurser av ”hobbykaraktär” leder till att fristående kurser i humaniora och samhällsvetenskap stigmatiseras och till skillnad från professionsutbildningar inte kan anses bidra till samhällsnytta (= kvalificerade arbeten). Gränsdragningen blir emellertid vansklig med tanke på universitetens uppdrag som sträcker sig långt utöver yrkesskolans, och benämningen ”hobbykurser” blir därmed bedräglig i diskussionen om kursernas värde och berättigande. Ett resonemang om språkstudier i högre utbildning får här tjäna som ett belysande exempel på detta.

Vad ska vi med språkstudier till?

I utbildningsministerns utfästelse att dra ner på de fristående (distans)kurserna i humaniora och samhällsvetenskap blir språkstudier ofrånkomligen en

måltavla. Studenter som läser språk vid universitetet väljer ofta att läsa det som fristående kurs för att kombinera det med studier i juridik, ekonomi eller andra ämnen, alternativt som kompetenshöjande vidareutbildning vid sidan av yrkesarbetet. För att tillgodose språkstudenternas behov ges en del av utbildningen på distans och inte sällan på kvällstid. Under senare år har svensk-tyska handelskammaren och andra företrädare från näringslivet vid upprepade tillfällen varnat för att det finns för lite kompetens i tyska i Sverige.³ Trots att Tyskland är Sveriges största handelspartner och att erfarenheter visar att företagskommunikation på engelska fortfarande fungerar dåligt har företagen svårt att rekrytera arbetskraft som kan tyska. Vi behöver med andra ord snarare politiska beslut som skapar incitament att utbilda fler studenter i språk och inte färre som konsekvenserna av ministerns utspel skulle bli.

I syfte att möta den högre utbildningens krav på livslångt lärande och bättre kunna knyta an till en föränderlig arbetsmarknad har många språkämnen också utvecklat kurser utanför progressionen – vi kallar dem ”bildningskurser”. Ämnet tyska vid Stockholms universitet erbjuder exempelvis tre sådana kurser om vardera 7,5 högskolepoäng (motsvarar en fjärdedels termins studier): *Litteratur och kultur i sekelskiftets Wien*, *Totalitärt språkbruk i Tyskland 1933–1945* och *Från Bertolt Brecht till Babylon Berlin. Weimarrepubliken i kultur och litteratur*.

Dessa kurser har lockat många studenter och att döma av kursvärderingar och studentsammansättning har kurserna motsvarat förhoppningarna att adressera olika målgrupper. De har fungerat som (fort)bildning för bland annat lärare, journalister och språkvårdare. Dessa kurser som med ministerns argumentation kring fristående ”hobby-kurser” inte bör prioriteras längre kan ses som representativa exempel på ett av de uppdrag lärosätena har – att främja det livslånga lärandet. I en kommentar till utbildningsutskottets betänkande om det livslånga lärandet inom högre utbildning som antogs av Sveriges riksdag i juni 2017 står det:

Riksdagen vill betona hur viktigt det är med individers möjligheter till livslångt lärande. Det behövs på en arbetsmarknad med bland annat teknisk utveckling och det faktum att vi förväntas arbeta längre upp i åldrarna. Därmed har lärosätena en viktig funktion när det gäller utbildningar som motsvarar arbetsmarknadens behov och studenternas efterfrågan.⁴

Kanske är det i det här sammanhanget också på sin plats att påminna om vad språkstudier innebär. Många frågar sig vad som kommer att hända med språkutbildningar nu när AI-verktygen exploderat på marknaden. Finns det ens ett behov av att lära sig språk när chatbot-teknologin genererar text på alla möjliga språk inom några sekunder? Mina kollegor och jag är övertygade om att dessa verktyg är och kommer att vara till stor hjälp till exempel vid korrekturläsning och rättning av text eller för viss faktasökning som komplement till andra källor. Det vore naturligtvis oförståndigt att inte ta tidssparande verktyg i anspråk, och användningen av digitala resurser i undervisning har för övrigt en lång tradition i språk- och översättningsstudier. Men det betyder inte att AI-tekniken på sikt kan ersätta expertis i de olika språken. Vi behöver muntliga färdigheter och kunskaper i olika länders kultur, litteratur och historia för att kunna fungera i interaktion med andra människor och inte bara framför skärm. Dessutom har det med AI:s intåg i vår språkliga vardag blivit ännu viktigare med personer som kan granska, utvärdera och tolka text, oavsett hur den genererats. Här ryms en annan viktig förmåga som tränas i språkstudier nämligen metaspråklig kompetens och förmågan till språkkritik.

Språket som tolkningsverktyg – metapragmatisk kompetens

Minst lika viktigt som kommunikativ färdighet i det språk man studerar är förmågan att förklara hur språket fungerar. Språkstudier i högre utbildning ger studenterna begrepp och verktyg för att förklara grammatiska regler, men också nycklar till att förstå konsekvensen av olika språkliga uttryck och språkets roll i exempelvis politik och samhälle. Studenterna tränas i språkkritik som kan handla om språkliga yttrandens riktighet, relevans och implikationer. Det kan gälla grammatiska och ortografiska normavvikelser (jfr *dom*-debatten), det kan gälla otympliga former och byråkratiskt språk, men det kan också handla om kritik mot språkliga uttryck som bidrar till att människor och fenomen förlöjligas, delegitimeras eller diskrimineras.

Språkkritiken har sitt ursprung i språkets egenskap att kunna referera till sig själv och språkbrukarnas förmåga att kommentera både sitt eget och andras språkbruk – något som lingvisten Roman Jakobson kallade för den metaspråk-

liga funktionen.⁵ Senare sociolingvistik som snarare framhåvt handlingsaspekten i språkbruk (att språka är att handla) har talat om metapragmatisk kompetens, då vi förhandlar om språkliga uttrycks performativa kraft där det till och med kan röra sig om juridiskt straffbara handlingar som förtal eller hatbrott. Som språkbrukare bör vi känna till vad våra språkliga handlingar får för konsekvenser.

En av de viktigaste språkkritikerna genom historien är förmodligen den judiske romanisten Victor Klemperer som i sin bok *LTI. Tredje rikets språk* (utkom på tyska 1947) beskrev hur språkliga uttryck bidrog till att forma en diskriminerande och brutal verklighet i Nazityskland. Klemperer var professor i romanska språk i Dresden när nazisterna kom till makten. Antisemitismen hade vuxit sig allt starkare i takt med att det nationalsocialistiska partiet flyttade fram sina positioner. Efter 1933 följde konkreta åtgärder på trakasserier och hatpropaganda: Tyska medborgare med judiskt ursprung förlorade sina rättigheter steg för steg, dag för dag. Det här dokumenterades noggrant av Klemperer vars bok om Tredje rikets språk visar hur den nazistiska ideologin genom språkliga förskjutningar till sist genomsyrade hela samhället. Allt som var dåligt, hotfullt och främmande beskrevs som *judiskt*. Tydligast tog det sig uttryck i frasen *det judiska kriget* som alltså inte var en metafor, utan nazistiskt språkbruk för det krig regimen förde, skriver Klemperer.⁶ Hans dagboksanteckningar i *LTI* visar hur språkbruk fungerar över tid, hur vardagen och synen på medmänniskorna förändras utan att det märks. Han använder den ofta citerade analogin där ord fungerar som arsenik: ”de sväljs helt obemärkt, de tycks inte ha någon verkan, men efter tag verkar giftet ändå.”⁷

Victor Klemperer skildrar ett undantagstillstånd. Den nazistiska diktaturen möjliggjorde kontroll över medborgarnas språkbruk – övervakningen är en central del i det totalitära styre som Hannah Arendt beskriver i *Totalitarismens ursprung*. I totalitära och auktoritära regimer kan språket övervakas och regleras in i minsta detalj. I det socialistiska Östtyskland kontrollerades språkbruket noga av partiet, i dagens Ryssland klaggjordes explicit vid invasionen av Ukraina 2022 att den som kallade den militära specialoperationen för krig kunde räkna med sanktioner (något som också infriades). Dessa exempel kan tyckas vara långt ifrån vår egen demokratiska vardag, men även här finns det skäl att ifrågasätta språkets roll som beskrivande instans – språket kan så mycket mer.

Språkets performativa kraft och oändliga möjligheter

Jakobsons metalingvistiska funktion var en utbyggnad av Karl Bühlers berömda organon-modell från 1934. Med hjälp av den beskrev Bühler språket som ett verktyg vars uppgift var att verkställa olika funktioner: språket som *uttryck*, *beskrivning* och *appell*. Inom lingvistikens var denna språksyn länge förhärskande – språket som (neutralt) förmedlingsinstrument. I själva verket är språket allt annat än neutralt. Det är både en produkt av vår kunskap där och då och en förutsättning för (re)produktion av nya epistemiska värden. Snarare än ett verktyg tycks språket alltså fungera som en verkstad för ständigt nya utsagor med oändlig räckvidd och gränslös flexibilitet. Vi är i stånd att kommunicera med varandra på grund av konventioner, överenskommelser och oskrivna regler för vad som får sägas, men språket tillåter samtidigt att vi frångår dessa konventionella betydelser och skapar nya, att vi töjer på gränser och flyttar fram tabun.

En sådan språksyn påminner förstas om poststrukturalismens misstro gentemot språkets avbildande kraft, men även tänkare som Theodor Adorno och Hannah Arendt uppmärksammar det otillräckliga i synen på språkets avbildande funktion. Adorno var inte konstruktivist, men hade heller inte någon tilltro till människans förmåga att beskriva människan och världen som den är. Arendt ägnade mycket av sitt skrivande åt sanning och lögn i politiken – inte bara i totalitära stater – och konstaterade bland annat att den offentliga lögnen inte har några gränser, att en sanning kan destabiliseras på ett ögonblick. Liksom den samtida språkfilosofin (jfr t ex J. L. Austin och John Searle) såg Arendt språkandet som en handling. Människan vill alltid skapa någonting nytt, skriver Arendt i sin pessimistiska essä *Lying in Politics*, publicerad efter de så kallade Pentagon Papers vid tiden för Vietnamkriget i USA; möjligheten att skapa sin egen image eller att ljuga om det är nödvändigt ligger i människans förmåga till fantasi, men också i verklighetens kontingens: "[...] the ability to lie – and the capacity to change facts – the ability to act – are interconnected; they owe their existence to the same source: imagination. [...] We are *free* to change the world and to start something new in it."⁸

Språkets roll i demokratin

Om språket är ett verktyg så är det ett kraftfullt och oförutsägbart sådant. Med språket formar vi tillsammans det samhälle vi lever i, och i politiken för att ta ett konkret exempel är språket själva förutsättningen för politikens existens. Politikens aktörer (också vi väljare) är alla beroende av språket för att formulera politiska mål, argumentera, granska, diskutera, protestera – alla dessa praktiker är språkliga. I ett samhälle som präglas av digitalisering, fragmentering av olika offentligheter, desinformation, filterbubblor och en stark affektiv polarisering är frågan om språkets roll i detta legitim och nödvändig. Frågan är helt enkelt vilken språklig kompetens vi behöver för att kunna fungera som demokratiska medborgare?

Tillräckliga språkkunskaper är definitivt ett grundläggande villkor för att kunna delta i det demokratiska samtalet och ta del av myndighetsinformation. Här vet vi att många utrikes födda (och även efterföljande generationer) har oroväckande dåliga förutsättningar i sin språkliga vardag. Men det finns även andra orosmoment. I en studie som undersökte högskoleprovets ordförståelsedel 2000–2011 visar Anna W. Gustafsson och David Håkansson att den yngsta gruppens (personer under 25 år) ordförståelse försämrades kraftigt efter 2006 (vilken intressant nog sammanfaller med förändrade medievanor).⁹ Att även den yngre generationen svenskar behärskar ord som är vanliga i samhällsdebatt och myndighetskommunikation är viktigt för att en demokrati ska fungera.

Jag vill dock lägga till den metapragmatiska kompetensen som en viktig förutsättning för det demokratiska samtalet. Med hjälp av den kan vi uttrycka oss inkluderande och adekvat, ifrågasätta lögnen och diskriminerande språkbruk samt tolka språkliga uttryck oavsett om de kommer från en chat-robot eller en människa, som till exempel när Sveriges utbildningsminister valde att kalla bildningskurser inom humaniora och samhällsvetenskap för ”hobby-kurser”. Persson tog språkets möjligheter till hjälp för att anlägga ett nyliberalt perspektiv på högre utbildning, där nyttiga professionsutbildningar spelades ut mot vad han kallade onyttiga fritidsstudier. Men fristående kurser i språk är bara ett exempel på hur bildning i form av breda kunskaper behövs i ett demokratiskt samhälle. Att det dessutom är så roligt att det riskerar att också bli en fritidssysselsättning är en annan sak.

Noter och förslag till vidare läsning

- 1 Persson, M. 2024. Färre ska läsa fristående kurser. *Svenska Dagbladet* 24-04-09, <https://www.svd.se/a/bg9P6e/mats-persson-farre-ska-lasa-fristaende-kurser>
- 2 Fölster, S., Kreichbergs, J. & Sahlén, M. 2011. *Konsten att strula till ett liv: Om ungdomars irrvägar mellan skola och arbete*. Svenskt Näringsliv, 4. https://www.svensktnaringsliv.se/sak-omraden/arbetsmarknadspolitik/konsten-att-strula-till-ett-liv_1057508.html
- 3 <https://www.dn.se/debatt/tyska-spraket-ar-vagen-till-okad-svensk-export/>
- 4 https://www.riksdagen.se/sv/dokument-och-lagar/dokument/betankande/det-livslanga-larandet-inom-hogre-utbildning_h401ubu9/
- 5 Jakobson, R. 1972. Linguistik und Poetik. I: Ihwe, J. (red.), *Literaturwissenschaft und Linguistik. Eine Auswahl. Texte zur Theorie der Literaturwissenschaft*. Band 1. Fischer, 99–135, här s. 107.
- 6 Klemperer, V. 2006/2020. *LTI. Tredje rikets språk. En filologs anteckningsbok*. Glänta, 220.
- 7 Klemperer 2020, 45.
- 8 Arendt, H. 2022. On Lying and Politics. *A Library of America*, 63–64 (kursivering i original).
- 9 Gustafsson, A.W. & Håkansson D. 2017. Digital kultur ger unga ett annat språk. *Svenska Dagbladet* 24-02-16, <https://www.svd.se/a/4adnV/digital-kultur-ger-unga-ett-annat-sprak>

14. Värdet av att fortsätta tala om humanioras värde

David Karlander

”Priset på en humanist behöver höjas för att motsvara humanioras *värde*” lyder slutklämmen i den första volymen av Humtanks rapportserie.¹ Humtank uppmärksammar på detta kärnfulla vis den statliga underfinansieringen av humanistisk utbildning vid svenska lärosäten. Kostnaden – *priset* som staten betalar – för en humaniorastudent, menar Humtank, motsvarar inte det innehållsliga, bildningsmässiga och samhällseliga *värdet* i en humaniorautbildning. Detta termval pekar på ett större mönster. Just idéer om *värde* återkommer i offentliga diskussioner om humaniora.

Så vad ryms då i dessa idéer? Vad talar vi om när vi talar om *humanioras värde*? Precis som begreppet *betydelse*² betecknar begreppet *värde* både meningsfullhet och betydelsefullhet i ett begreppsligt, personligt och kollektivt hänseende. *Betydelse* har kanske – åtminstone i dagligt tal – därtill en tydligare ton av semantisk terminologi. Vi tänker oss nog att en ordbok klagor ords *betydelser* och inte ords *värden*.³ Denna betydelse hos ordet *betydelse* är kanhända svagare hos ordet *värde*, samtidigt som ordet *värde* på ett tydligare sätt även betecknar materiell nytta och ekonomisk vinst. Begreppens semantiska överlappning pekar emellertid på en obruten linje i Humtanks arbete, från 2014 till idag. Att eller argumentera för humanioras *betydelse* är att argumentera för dess *värde* och tvärt om.

I sin bok *The Value of the Humanities* undersöker den brittiska litteraturvetaren Helen Small några av de vanligaste, och kanske också mest kraftfulla, argument som förts fram rörande humanioras *värde*.⁴ Smalls analys riktar huvudsakligen in sig på den engelskspråkiga universitetsvärlden, men många av hennes insikter går, som bland annat Thomas Karlsruhn visat,⁵ att överföra

till ett svenskt sammanhang. Tal om humanioras värde, menar Small, är en försvarsdiskurs, ett klagörande avsett att värna humanistisk forskning och utbildning från yttre devalveringsförsök. Om inget tvivel rådde om humanioras existensberättigande, finnes heller inte ett behov av att lägga ut texten kring dess värde.

Detta tycks bekant. Även i Sverige har humanvetenskaperna stundtals varit rätt hårt ansatta av politiska, universitetsbyråkratiska och marknadsekonomiska vedersakare. Att regelbundet klagöra *värden* av humanistisk forskning och utbildning är en nödvändig – och i lyckliga stunder även framgångsrik – strategi. Det kan sägas vara ett erforderligt motdrag mot vad Terry Eagleton syrligt kallat humanioras ”permanenta” kris, väl medveten både om begreppets självmotsägelse och trotskistiska konnotationer.⁶ De formuleringar om *humanioras värde* som återkommer i Humtanks upplysnings- och påverkansarbete⁷ kan tas till intäkt för att humanioras ställning i Sverige inte är given. De humanistiska fälten kan och bör fortfarande stärkas. Small ser sin bok som ett kritiskt bidrag till detta projekt. Vilka, menar Small, är då de återkommande argumenten för humanioras värde? Åtminstone fem ståndpunkter går att urskilja.⁸

Det första argumentet betonar humanioras vetenskapliga särart: humaniora har ett *kunskapsmässigt och vetenskapligt* värde eftersom dess objekt, synsätt och metoder är unika. Den humanistiska forskningens fackspecifika särdrag – läsning, tolkning, kritik, rekonstruktion och så vidare – är, enligt detta synsätt, lämpade för att lösa de forskningsuppgifter som av hävd betraktats som humanvetenskapliga.

Det andra argumentet understryker humanioras ekonomiska nytta, och tar exempelvis fasta på omsättning i kulturella näringar som film-, medie- och förlagsindustri. Humanioras värde kommer enligt detta argument först och främst an på humanisters förmåga att producera ekonomiskt värde. En utbildning i något humanvetenskapligt ämne kan rättfärdigas om den bidrar till ett lands eller till världens ekonomi.

Det tredje argumentet rör humanioras demokratiska nytta. Humanioras betydelse för demokratins funktion och fortlevnad är, enligt detta synsätt, ett omistligt bevis på humanioras värde. Detta argument hänger samman med en liberal bildningstanke, enligt vilken humaniora tjänar som en väg till medborgerlig dygd, och humanioraforskare som en demokratisk röst. Small diskuterar framför allt den senare varianten av argumentet.

Det fjärde argumentet betonar den tillfredsställelse som humaniora kan tänkas bibringa. Något tillspetsat sammanfattar Small denna ståndpunkt i devisen ”humaniora bidrar till vår individuella och gemensamma lycka.”⁹ Detta argument vidhåller inte bara att humaniora och dess produkter kan vara en källa till glädje, utan också att humanioras analytiska verktyg är lämpade för att greppa kulturellt förmerade föreställningar om lyckans natur och beskafenheter. Humaniora omfattar både känsla och förnuft.

Det femte argumentet förfäktar humanioras egenvärde. I motsats till de övriga argumenten, vilka betonar humanioras eftersträvansvärda *konsekvenser* – vetenskapliga insikter, ekonomisk vinst, ett gott samhälle, och lycka – lägger detta argument ingen vikt vid humanioras eventuella eller önskade verkningar. Humaniora kan bedrivas och rättfärdigas *för sig* – för sin egen skull och i sin egen rätt.

En typologi av detta slag arbetar med diskreta kategorier. I verkligheten flyter dock flera av argumenten in i varandra. Samtliga kan utvidgas och kompletteras. Inget av dem, påpekar Small, är utan brist.¹⁰ Accepterar vi inte argumenten om humanioras vetenskapliga värde, särart och självberättigande faller också de övriga argumenten. Utan argument om nyttighet och utomakademiska effekter blir argumenten om värde och särart svåra att försvara i ett skattefinansierat universitetssystem. Nyttargumenten kan slås ihop eller brytas upp i smalare, mer preciserade argument. Lyckoargumentet ter sig kanske onödigt snävt och samtidsbundet. Ett kringskuret fokus på lycka bortser från de många andra utfästelser som gjorts om humanioras välgörande inverkan på känslolivet (den antika skepticismens löfte om mental oberördhet – *ataraxia* – är i sin praktiska outhållighet min personliga favorit).

Humanioras historia, förstådd i vid mening, är dessutom fylld av pessimism och pessimister. ”Allt i livet visar på att den jordiska lyckan måste erkännas vara förgänglig eller illusorisk”, skrev den alltid så muntre Schopenhauer.¹¹ Det kan tänkas att en sådan humanvetenskapligt grundad krasshet är oförenlig med förhoppningar om ett lyckligt liv. Inte minst skär den sig mot den senmoderna kapitalismens fetischisering av lycka. Dessutom – vilket torde vara bekant för alla som vistats en längre tid vid en humaniorainstitution – är universitetet *inte endast* en lycklig plats. Dess känslomässiga topologi, som litteraturvetaren Steven Connor noterar i *The Madness of Knowledge*, är långt mer fingeraderad och motsägelsefull.¹² Detta är dock knappast unikt för humaniora. Ingen vetenskap är ett jordiskt lyckorike.

Så varför utlova lycka? Small är inte pessimist. Hon ser inte någon fundamental motsättning mellan lyckans ojämna fördelning å ena sidan, och förekomsten av lyckliga humanioraupplevelser å den andra. Däremot understryker det osäkra i lycka, tycks Small mena, just betydelsen av en återhållsam attityd gentemot vanliga och stundtals okritiskt upprepade argument för humanioras värde. Ett av hennes uttalade mål med *The Value of the Humanities* är att förbättra vår argumentation om varför humanvetenskaperna är viktiga.¹³ Small ser det som sin uppgift att pröva och stärka argumenten. Genom att upptäcka svagheter i en bitvis invand argumentation ska humanioras retoriska försvar säkras, såväl inom akademien som utanför. Några av insikterna från denna kritiska praktik är värda att hålla i minnet.

Smalls bok genomsyras av ett diskret tvivel på överdrifts- och överbudsretorik. Small noterar att en del argument kring humanioras förtjänster ibland balanserar på ”den smala gränsen mellan rimlighet och överdrift”¹⁴, inte minst i förhållande till andra vetenskapsområden. De ibland närmast messianska deviser om humanioras kraft att förbättra världen uttrycker strängt taget förhoppningar snarare än faktum. Ett klagörande av humanioras värde, poängterar Small, måste hålla för ifrågasättande. Argumenten får inte bäras upp av tom retorik. De bör inte heller kasta tvivel över humaniora som inte lever upp till vidlyftiga paroller och storslagna löften.

Vidare gör Small viktiga iakttagelser om humanioras nedärvda elitism. Trots att den sociala exklusivitet som ursprungligen präglade humanvetenskaplig forskning och utbildning brutits upp av massuniversitetet¹⁵ är snobism i olika former sannolikt ett bestående inslag, mutatis mutandis, i dagens humaniora. Inte heller detta är särskilt förvånande. Kamper om symboliskt och kulturellt kapital föder ofta ett aggressivt revirtänkande där en beprövad strategi för att värna den egna kapitalackumuleringen består i att utestänga och nedvärdera såväl konkurrenter som konkurrerande värdesystem. Small tycker sig skönja en sådan tendens i lyckoargumentet, som ju på något plan insinuerar att andra icke-humanistiska sätt att nå lycka är sämre eller ytligare.

Intressant nog ser Small också spår av elittanken i en viss variant av argumentet om humanioras bidrag till demokratins fortbestånd, närmare bestämt i tanken på att akademins humanister är en nödvändig kritisk röst i samhällsdebatten. En något bredare tolkning av detta argument skulle även kunna inkludera tanken på att humanvetenskaplig expertis kan förbättra folkvalda politikernas beslutsfattande, och på så vis stärka det demokratiska samhället.¹⁶

Även om detta är ett attraktivt argument för politiskt investerade humanister är det nödvändigt att fråga sig, påpekar Small, i vilken utsträckning demokratin faktiskt står och faller med fortlevnaden av akademisk humaniora? Förutsätter inte demokrati att vi kan lita på att en någorlunda bildad, men knappast högutbildad, majoritet är kapabel att fatta goda beslut?¹⁷ Och är inte humanioras egen historia belastad av antidemokratiska tendenser, elitistiska tänkare och politiskt suspekta teorier? Visst är det så, och delar av denna historia gör sig ibland påmind i vår tid.¹⁸

Humaniora är inte ett sammanhållet projekt. Dess ämnen, som en smula artificiellt ibland brukar presenteras som en samlad humanvetenskap, går inte att reducera till ett enda förenande perspektiv, metodologi eller objekt. Modern humaniora må vara sprungen ur vad historikern James Turner kallar den äldre filologins disciplinära sönderfall och omdaning under senare delen av 1700-talet,¹⁹ men denna härstamning är sällan tydlig idag. Inte ens enskilda humanioraämnen håller sig strikt inom den traditionella – textorienterade – humanioras ramar. Även den ömsesidiga begripligheten mellan olika ämnen förefaller ibland svag.

Small menar – och med rätta, tror jag – att försvaret av humanioras värde måste beakta denna variation liksom de interdisciplinära och ämnesmässiga spänningar som denna variation stundtals ger upphov till.²⁰ Ett *odifferentierat* tal om humanioras värde må vara retoriskt effektivt, men är samtidigt sårbart för mer närgångna frågor om exempelvis disciplinära egenheter, samhällelig nytta, högskolepolitiska prioriteringar och vetenskaplig kvalitet. Om humaniora nu är värdefull, är all humaniora lika värdefull? Alla ämnen? Alla forskningsinsatser? Alla kommunikationsformer? Relativt vilka värdekriterium? Givetvis finns det inte ett objektiva, icke-positionerat svar på dessa frågor. När allt kommer omkring, skulle någon humanist erkänna att just det egna ämnet eller den egna forskningsinriktningen faktiskt *saknade* en kunskapsmässig särställning i kraft av sin vetenskapliga särart? Knappast.

Kritiska frågor kring humanioraadvokatyren är befogade men å andra sidan nog rätt verkningslösa i ett försvar av humanioras värde. Kanske bekräftar de nidd bilden av humanisten som en överdrivet kritisk och handlingsförlamad varelse. Deras retoriska kraft är sannolikt svag bortom humanvetenskapens mikrokosmer.

Small ser en annan väg framåt. Ett *brett försvar* av humaniora, som gör bruk av så många och så starka argument som möjligt, är inte bara ett rim-

ligt sätt att hantera områdets spännvidd utan också ett sätt att bemöta det oförutsägbara i de hot som regelbundet riktas såväl mot humaniora som mot universiteten. Att samtidigt, eller i varje fall i ett och samma sammanhang, skriva fram humanioras många värden – dess vetenskapliga kvaliteter, samhällliga och demokratiska nyttighet, affektiva förtjänster, samt, inte minst, dess grundläggande egenvärde – torde vara mer strategiskt än att låsa sig vid en viss föreställning om värde. Inget argument om humanioras värde bör ges prioritet framför de övriga.²¹ Ett klagörande av vad vi talar om när vi talar om humanioras värde, hävdar Small, är ett led i att skärpa vår argumentation. För att lyckas med detta krävs både analytisk distans och kritisk reflektion.

Flera av de argument som Small diskuterar dyker talande nog upp i Humtanks rapportserie, vars fokus växlar mellan frågor om humanioras vetenskapliga styrkor²² och samhällsnytta, vilken förstås i termer av kunskapspridning och fortbildning,²³ demokratisk fostran²⁴ och arbetsmarknadsrelevans.²⁵ Detta är viktiga bidrag till diskussionen om humanioras plats i en osäker framtid. Humtank verkar uppfatta sitt arbete med frågan om humanioras som *en* väg bort från kristankens stundtals tröttsamma permanens i humanvetenskaplig självreflektion.²⁶ Detta är nog riktigt tänkt. Samtidigt bör ett sådant arbete inte ge avkall på den kritiska attityd som kännetecknar mycken humaniora. Försvaret av humaniora, om vi får tro Small, bör förena skarp granskning med positiv värdering. Se där, ett etos för Humtanks andra decennium.

Noter och förslag till vidare läsning

1 Humtankrapport 1 (2016, 19), min emfas.

2 Se inledningen till denna skrift.

3 För lingvister är dock denna betydelseskillnad nog försvinnande liten: idén om det språkliga tecknets *värde* (fr. *valeur*; eng. *value*) är ju i (den saussureska) teorin närmast identisk med idén om tecknets (lexikala) betydelse.

4 Small, H. 2013. *The Value of the Humanities*. Oxford University Press.

5 Karlsohn, T. 2014. "Fem fronter för humanioras försvar". *SvD*, 140410. Se även bidragen i *History of Humanities* 8(2), som gästredigerats av Isak Hammar och Hampus Östh Gustafsson (2023).

6 Eagleton, T. 2018. "The Crisis in the Humanities". Plenarföredrag vid konferensen *The Future of the Humanities*, Blackfriars Hall, University of Oxford. Min översättning.

7 Se exempelvis Humtank (2022) *Humaniorastrategier i Sverige*, Humtank (2016) *Humanioras pris och värde: resurser och utbildningskvalitet*.

8 Small 2013. Se även Karlsohn 2014 och Small 2023. "Wicked Problems": Humanities Advocacy's Need for History of Humanities. *History of Humanities* 8(2), 229–237.

- 9 Small 2013, 89.
- 10 T.ex. Small 2013, s. 4–6, 175–183.
- 11 Schopenhauer, A. 1818. *Die Welt als Wille und Vorstellung, Ergänzungen zum zweiten Buch*, 46 §. Min översättning.
- 12 Connor, S. 2019. *The Madness of Knowledge* (t.ex. s. 46–133). Reakt Books.
- 13 Se t.ex. Small 2013, 2.
- 14 Small 2013, 32.
- 15 Se t.ex. Dahlberg, T. (2018) *Mot lärdomens topp*. Diss. Uppsala; Bryntesson, A. & Börjesson, M. 2021. Forskning om rekrytering till högre utbildning i de nordiska länderna, 2010–2021. *Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi* 64.
- 16 Se Salö, L., Sörlin, S. & Benner, M. 2021. "Humanvetenskapernas kunskapspolitik". I: Salö, L. (red.) *Humanvetenskapernas verkningar*, 9–34. Dialogos.
- 17 Small 2013, 6, se även Small 2013, 125–150.
- 18 Det senaste decenniets Heidegger-debatt är ett av många talande exempel; se exempelvis Wolin 2023. *Heidegger in Ruins* (Yale University Press) eller Trawny, P. 2015. *Heidegger und der Mythos der jüdischen Weltverschwörung* (Verlag Vittorio Klostermann). Själv har jag tillsammans med Linus Salö intresserat mig för den mångfacetterade men likafullt besvärande kopplingen mellan tidig svensk flerspråkighetsforskning och nazistisk språkvetenskap (se t.ex. Salö, L. & Karlander, D. 2022. "The travels of semilingualism". I: *Multilingualism and Linguistic Citizenship*. Multilingual Matters; Karlander, D. & Salö, L. 2023. The origin of semilingualism: Nils Erik Hansegård and the cult of the mother tongue. *Journal of Sociolinguistics* 27(5), 506–525.
- 19 Turner, J. 2014. *Philology: The Forgotten Origins of Modern Humanities*. Princeton University Press, 231ff.
- 20 Small 2013, 28–29.
- 21 Small 2013, 3, se även Small 2023).
- 22 T.ex. *Humtankrapport* 4 (2018); *Humtankrapport* 7 (2022); *Humtankrapport* 8 (2023).
- 23 T.ex. *Humtankrapport* 5 (2019); *Humtankrapport* 8 (2023).
- 24 T.ex. *Humtankrapport* 5 (2019); *Humtankrapport* 6 (2021); *Humtankrapport* 8 (2023).
- 25 T.ex. *Humtankrapport* 2 (2017); *Humtankrapport* 3 (2018).
- 26 Se *Humtankrapport* 1 (2016, 4), *Humtankrapport* 8 (2023, 3).

Medverkande

Lovisa Brännstedt, doktor i antikens kultur och samhällsliv,
Lunds universitet

Annelie Bränström-Öhman, professor i litteraturvetenskap,
Umeå universitet

Coppélie Cocq, professor i samiska studier med inriktning mot
digitala humaniora, Umeå universitet

Marie Cronqvist, professor i historia, Linköpings universitet

Isak Hammar, docent i historia, Lunds universitet

David Karlander, docent i nordiska språk, SCAS och
Uppsala universitet

Sofia Lodén, docent i franska, Stockholms universitet

Urban Lundberg, docent i historia, Högskolan Dalarna

Elias Mellander, doktor i etnologi, Göteborgs universitet

Klara Müller, doktorand i historiska studier,
Kungliga Tekniska högskolan

Linus Salö, professor i tvåspråkighet, Stockholms universitet

Charlotta Seiler Brylla, professor i tyska,
Stockholms universitet

Kim Silow Kallenberg, docent i etnologi,
Södertörns högskola

Sverker Sörlin, professor i miljöhistoria,
Kungliga Tekniska högskolan

David Thurffjell, professor i religionsvetenskap, Södertörns
högskola

Hampus Östh Gustafsson, doktor i idé- och lärdoms historia,
Lunds och Uppsala universitet

Vad betyder humaniora? Vilken betydelse har humaniora? Dessa båda snarlika frågor är utgångspunkten för denna idéskrift utgiven av tankesmedjan Humtank. Texterna är skrivna av humanistiska forskare från en rad olika ämnen och innehåller resonemang om humanioras värde och vikt. Här finns också idéer om kunskapens kretslopp, språkets performativa kraft, forskningsinfrastrukturer, liksom forskningskvalitet, beredskap, forskningens frihet, karriärvägar och kärlek. Sammantaget ger bidragen en god bild av humanioras mångsidighet och tankemässiga potential.

Humtank är en tankesmedja för forskning och utbildning inom humaniora som varit verksam sedan 2014 med syfte att stärka humanioras roll i samhället. Denna skrift är därmed också en jubileumsskrift som firar Humtanks första tio år.

humtank

EN TANKESMEDJA FÖR HUMANISTISK FORSKNING OCH UTBILDNING